

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

АНДРУЩЕНКО ОЛЕСЯ ПЕТРІВНА

УДК 340.12:341.231.14

ДИСЕРТАЦІЯ

ПРАВА ЛЮДИНИ: ГЛОБАЛЬНИЙ ТА ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ КОНТЕКСТИ

081 «Право»

08 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О.П. Андрущенко

Науковий керівник

Дзьобань Олександр Петрович,
доктор філософських наук, професор

ХАРКІВ – 2024

АНОТАЦІЯ

Андрущенко О.П. Права людини: глобальний та цивілізаційний контексти. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2024.

У дисертації досліджується філософське та історичне підґрунтя еволюції поняття «права людини». Характеризуються концепції прав людини як з точки зору природного права, так і з точки зору позитивізму, підкреслюючи значущість правового закріплення прав людини в міжнародних документах та національному законодавстві. Зазначається, що розвиток концепції та теорії прав і свобод людини відбувався тривалий час і має особливості в різних регіонах світу. Автор розглядає еволюцію прав людини, починаючи з їх зародження у XVII-XVIII ст. до сучасних концепцій четвертого покоління прав, пов'язаних із науково-технічним прогресом.

Дослідження прав людини, що враховує історичні, соціальні, економічні та культурні аспекти, здійснюється за допомогою різних методів, включаючи діалектичний метод, правову герменевтику, метод порівняння, індуктивний та дедуктивний підходи та інші. Ці методи забезпечують достатню глибину розуміння правових текстів та соціокультурної реальності їх появи, допомагають зрозуміти еволюцію прав людини та їх взаємодію з демократичними цінностями на різних етапах історичного розвитку.

У XXI ст. глобалізація та інформаційні процеси суттєво вплинули на сприйняття соціального середовища, а демократія залишається основною цінністю, незважаючи на проблематичність реалізації демократичних принципів на практиці. Зазначається, що у рамках європейської інтеграції Україна прагне досягти високих стандартів демократії, орієнтуючись на європейські цінності, такі як права людини, верховенство права та інші демократичні принципи. Встановлено, що сучасна цифрова епоха, що характеризується поширенням

інформаційних технологій, впливає на розвиток демократії та глобальної економіки, створюючи нові можливості для громадянського суспільства та державного управління. Сучасні дослідження здебільшого акцентують увагу на цифрових правах людини, що виникають у контексті швидкого розвитку технологій. У дисертації підкреслюється значення захисту прав людини та свободи слова у сучасних умовах розвитку цифрових технологій, у тому числі в умовах інформаційних війн і криз. Обґрунтовується, що уряди окремих держав та міжнародні організації повинні забезпечити доступ до достовірної інформації та ефективно протидіяти дезінформації, що має особливе значення в умовах конфліктів, як це було продемонстровано під час агресії РФ проти України.

У роботі показано, що правові системи, хоча і мають загальні риси, поділяються на підгрупи, такі як романо-германська, англосаксонська та релігійна, кожна з яких має свої особливості в захисті прав людини. Ці системи включають комплексні правові норми, які стикаються з певними викликами, такими як бюрократичні перепони та тривалі судові процеси. В Україні, де правова система є кодифікованою, удосконалення правових інститутів є актуальним для зміцнення правової держави. Судова практика в романо-германських системах важлива для забезпечення справедливості, хоча її вплив і роль у формуванні права і реалізації прав людини відрізняються від англосаксонської системи, де прецедент є головним джерелом права. Водночас релігійні правові системи, зокрема в ісламських країнах, зіткнулися з викликами гармонізації релігійних норм з міжнародними стандартами прав людини, що робить ці питання критично важливими в контексті глобальних правових трансформацій.

Встановлено, що регіональні системи захисту прав людини демонструють різноманітність підходів у різних частинах світу, які ґрунтуються на історичних, культурних і політичних особливостях регіонів. Європейська система, заснована на Європейській конвенції про права людини та Європейському суді з прав людини, виконує ключову роль у захисті прав громадян країн-членів Ради Європи. Американська система захисту прав людини, що базується на

Американській декларації прав і обов'язків людини та Американській конвенції з прав людини, включає як громадянські, так і соціально-економічні права, і має унікальні інструменти правозахисту. Африканська Хартія прав людини і народів намагається врахувати специфіку континенту, включаючи права на антиколоніальну діяльність і самобутність. Арабська Хартія прав людини, хоч і має значні нововведення, стикається з критикою за обмеження прав і вплив релігійних норм. Азійсько-Тихоокеанська система, зокрема через Азійську Комісію з прав людини та ініціативи національних інституцій, відображає різноманіття правових систем і культурних контекстів. Кожна з цих систем демонструє, як регіональні особливості впливають на розвиток і реалізацію прав людини, а також важливість адаптації міжнародних стандартів до локальних умов задля забезпечення справедливості та рівності.

Встановлено, що в умовах глобалізації українське суспільство стикається з численними викликами, такими як екологічні проблеми, нерівність між країнами та демографічні зміни. Глобалізація впливає на права людини, примушуючи враховувати екологічні обмеження та виклики, що виникають унаслідок економічних і технологічних змін. Зокрема, глобалізація створює нові соціально-екологічні проблеми, що загрожують якості життя в Україні; зокрема, військове вторгнення РФ значно вплинуло на демографічну ситуацію в Україні, спричинивши масову міграцію та зміни в структурі населення. Глобалізація підкреслює як міжнародну підтримку, так і вразливість країн у сучасному світі, що вимагає комплексного підходу до вирішення соціальних і екологічних проблем.

З'ясовано, що цивілізаційний підхід дозволяє проаналізувати філософсько-правові аспекти прав людини з урахуванням культурних відмінностей соціального буття різних народів, розкриваючи особливості правової дифузії різних правових систем. Стосовно розуміння прав людини цивілізаційні відмінності мають культурно-історичне підґрунтя та можуть звужувати їх універсальний характер. Культура формує ціннісні значення і впливає на сприйняття прав людини. Моделі прав людини розвивалися в контексті

культурної дифузії і колонізації, з боку західних індустріальних держав. Західна правова традиція, зокрема, акцентує на індивідуальних правах і автономії особи, що протистоїть авторитарним тенденціям. На Сході права людини часто мають більше етично-духовного змісту і менш акцентуються на юридичних механізмах. Особливості прав людини в різних цивілізаційних моделях вимагають детального дослідження взаємодії між універсальними принципами і культурно-специфічними аспектами, а також їх впливу на національні правові системи.

Обґрунтовується, що концепція універсальних прав людини розвивалася в контексті глобалізації, включаючи потребу захисту довкілля та прав на цифровий простір. Процеси глобалізації впливають на імплементацію прав людини в національні законодавства. Крім того, підкреслено, що важливість захисту прав людини в умовах загострення культурно-цивілізаційних конфліктів стає надзвичайно актуальною. В умовах глобалізації та культурних зіткнень такі конфлікти можуть мати як негативні, так і позитивні аспекти. Проблема конфлікту в сучасному світі відзначається багатомірістю та складністю, що вимагає системного підходу до його розгляду.

Обґрунтовано, що роль міжнародних організацій та національних правозахисних інституцій залишається ключовою у забезпеченні справедливості та миру на глобальному рівні. Однак при цьому зберігаються розбіжності між державами щодо інтерпретації та реалізації прав людини, що вимагає постійного міжнародного діалогу і співпраці.

Глобалізація та зміни в міжнародному правопорядку також впливають на права людини, вимагаючи адаптації і трансформації існуючих механізмів їх захисту. У контексті конфліктів, як показує війна в Україні, наявні міжнародні механізми захисту прав людини не завжди є ефективними, що підкреслює необхідність їх удосконалення. Потреба у модернізації правової бази та інституцій є очевидною, зокрема, у розробці ефективних механізмів захисту прав людини під час війни та у відповідь на нові глобальні виклики.

Показано, що, незважаючи на оптимістичні перспективи розвитку прав людини завдяки інклюзивності, цифровій трансформації та глобальному співробітництву, можливі і песимістичні сценарії в їх реалізації, включаючи політичні репресії, зростання кількості конфліктів та рівня кіберзлочинності. Доводиться, що реалізація того чи іншого сценарію залежатиме від багатьох факторів, включаючи політичну волю, міжнародну співпрацю та адаптацію до технологічних змін. Обґрунтовується, що захист прав людини залишається невід'ємною частиною глобальної стратегії справедливості та соціального розвитку.

За результатами дослідження висунуто пропозиції щодо вдосконалення механізмів захисту прав людини на національному та міжнародному рівнях, а також наголошено на важливості врахування міжцивілізаційних особливостей у глобальному дискурсі прав людини.

Практичне значення отриманих результатів обумовлене сукупністю положень, які конкретизують наукову новизну. Результати дослідження складають певну методологічну базу для подальшої розробки проблеми й визначення сутності та змісту феномена прав людини. Основні результати й висновки дисертації можуть використовуватись: для розробки стратегій правозахисної діяльності як на національному, так і на міжнародному рівнях; удосконалення національних та міжнародних механізмів захисту прав людини, розробки нових політик у цій сфері; в експертно-аналітичній роботі як теоретичний матеріал при оцінюванні та обґрунтуванні концепцій реформування правової системи; державними органами та іншими суб'єктами соціального процесу для більш глибокого розуміння сутності прав людини та механізмів їхнього забезпечення в глобалізаційних умовах, підвищення ефективності управлінських рішень у даній сфері. Також вони сприятимуть підвищенню рівня правової свідомості та правової культури суспільства, зміцненню міжнародного співробітництва у сфері прав людини. В освітньо-виховній царині результати дослідження можуть бути інтегровані у навчальний процес і застосовані з метою поглиблення змісту й посилення практичного спрямування таких навчальних

дисциплін, як «Філософія права», «Філософія прав людини», «Філософія правового виховання», «Теорія права», «Історія правових вчень»; при створенні спецкурсів для аспірантів, магістрів і студентів з проблем прав людини.

Ключові слова: права людини, захист прав людини, гарантування прав людини, система захисту прав людини, глобалізація, інформаційне суспільство, інформаційні технології, цифрові технології, цифрові трансформації, демократичні цінності, цивілізація, конфлікти.

ANNOTATION

Andrushchenko O.P. Human rights: global and civilizational contexts. – Qualification research work presented as manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 "Law". – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2024.

The dissertation explores the philosophical and historical foundations of the evolution of the concept of "human rights." It characterizes human rights concepts from both the natural law and positivist perspectives, emphasizing the importance of the legal codification of human rights in international documents and national legislation. The development of the concept and theory of human rights and freedoms has taken place over an extended period, with distinct characteristics in different regions of the world. The author examines the evolution of human rights, from their emergence in the 17th and 18th centuries to modern fourth-generation rights related to scientific and technological progress.

The study of human rights, which considers historical, social, economic, and cultural aspects, is conducted through various methods, including the dialectical method, legal hermeneutics, comparative method, inductive and deductive approaches, among others. These methods provide a deep understanding of legal texts and the socio-cultural reality of their emergence, helping to comprehend the evolution of human rights and their interaction with democratic values at different stages of historical development.

In the 21st century, globalization and information processes have significantly impacted the perception of the social environment, with democracy remaining a fundamental value, despite the challenges in the practical implementation of democratic principles. It is noted that within the framework of European integration, Ukraine strives to achieve high democratic standards by aligning with European values, such as human rights, the rule of law, and other democratic principles. It has been established that the modern digital era, characterized by the proliferation of

information technologies, influences the development of democracy and the global economy, creating new opportunities for civil society and public governance. Contemporary research predominantly focuses on digital human rights arising in the context of rapid technological advancement. The dissertation emphasizes the importance of protecting human rights and freedom of speech in the current context of digital technology development, including during information wars and crises. It is argued that the governments of individual states and international organizations must ensure access to reliable information and effectively combat disinformation, which is of particular importance in conflict situations, as demonstrated during the Russian Federation's aggression against Ukraine.

The study demonstrates that while legal systems share common features, they are divided into subgroups such as Romano-Germanic, Anglo-Saxon, and religious systems, each with its own particularities in the protection of human rights. These systems encompass complex legal norms that face specific challenges, such as bureaucratic obstacles and prolonged judicial processes. In Ukraine, where the legal system is codified, improving legal institutions is crucial for strengthening the rule of law. Judicial practice in Romano-Germanic systems plays a key role in ensuring justice, although its influence and role in shaping the law and implementing human rights differ from the Anglo-Saxon system, where precedent serves as the primary source of law. Meanwhile, religious legal systems, particularly in Islamic countries, have encountered challenges in harmonizing religious norms with international human rights standards, making these issues critically important in the context of global legal transformations.

It has been established that regional human rights protection systems demonstrate a variety of approaches across different parts of the world, based on the historical, cultural, and political characteristics of each region. The European system, founded on the European Convention on Human Rights and the European Court of Human Rights, plays a key role in safeguarding the rights of citizens of Council of Europe member states. The Inter-American system of human rights protection, based on the American Declaration of the Rights and Duties of Man and the American Convention on Human Rights, encompasses both civil and socio-economic rights and

offers unique human rights instruments. The African Charter on Human and Peoples' Rights seeks to account for the continent's specificities, including rights related to anti-colonial activities and identity. The Arab Charter on Human Rights, while introducing notable innovations, faces criticism for restrictions on rights and the influence of religious norms. The Asia-Pacific system, through mechanisms such as the Asian Human Rights Commission and initiatives by national institutions, reflects the diversity of legal systems and cultural contexts. Each of these systems demonstrates how regional particularities affect the development and implementation of human rights, emphasizing the importance of adapting international standards to local conditions to ensure justice and equality.

It has been determined that in the context of globalization, Ukrainian society faces numerous challenges, including environmental issues, inequalities between countries, and demographic changes. Globalization impacts human rights by forcing consideration of ecological limitations and challenges arising from economic and technological changes. Specifically, globalization creates new socio-environmental problems that threaten the quality of life in Ukraine; notably, the military invasion by the Russian Federation has significantly affected Ukraine's demographic situation, causing mass migration and changes in population structure. Globalization underscores both international support and the vulnerability of countries in the modern world, requiring a comprehensive approach to addressing social and environmental problems.

It has been clarified that the civilizational approach allows for the analysis of the philosophical and legal aspects of human rights, taking into account the cultural differences in the social existence of various peoples, revealing the unique features of legal diffusion among different legal systems. Regarding the understanding of human rights, civilizational differences have a cultural and historical basis that may narrow their universal nature. Culture shapes value meanings and influences the perception of human rights. Human rights models have developed in the context of cultural diffusion and colonization by Western industrialized states. The Western legal tradition, in particular, emphasizes individual rights and personal autonomy, which contrasts with authoritarian tendencies. In the East, human rights often carry more ethical and

spiritual significance, with less emphasis on legal mechanisms. The peculiarities of human rights in different civilizational models require detailed research into the interaction between universal principles and culturally specific aspects, as well as their influence on national legal systems.

It is argued that the concept of universal human rights has evolved in the context of globalization, including the need for environmental protection and rights in the digital space. Globalization processes influence the implementation of human rights in national legislation. Additionally, the importance of human rights protection in the context of escalating cultural and civilizational conflicts has become highly relevant. In the context of globalization and cultural clashes, such conflicts can have both negative and positive aspects. The problem of conflict in the modern world is multidimensional and complex, requiring a systemic approach to its resolution.

It is justified that the role of international organizations and national human rights institutions remains crucial in ensuring justice and peace at the global level. However, divergences between states concerning the interpretation and implementation of human rights persist, necessitating ongoing international dialogue and cooperation.

Globalization and changes in the international legal order also affect human rights, requiring adaptation and transformation of existing protection mechanisms. In the context of conflicts, as demonstrated by the war in Ukraine, existing international human rights protection mechanisms are not always effective, highlighting the need for their improvement. The need for modernization of the legal framework and institutions is evident, particularly in developing effective human rights protection mechanisms during wartime and in response to new global challenges.

It has been shown that despite optimistic prospects for the development of human rights through inclusiveness, digital transformation, and global cooperation, there are also possible pessimistic scenarios in their implementation, including political repression, the increase in conflicts, and the rise in cybercrime. It is argued that the realization of one scenario or another will depend on many factors, including political will, international cooperation, and adaptation to technological changes. It is

substantiated that the protection of human rights remains an integral part of the global strategy for justice and social development.

Based on the results of the research, proposals have been made for improving human rights protection mechanisms at both national and international levels, while emphasizing the importance of considering intercivilizational specificities in the global human rights discourse.

The practical significance of the obtained results is determined by the set of provisions that specify the scientific novelty. The research findings provide a certain methodological basis for further development of the problem and the determination of the essence and content of the human rights phenomenon. The main results and conclusions of the dissertation may be used for: developing human rights protection strategies at both national and international levels; improving national and international mechanisms for human rights protection and creating new policies in this field; expert and analytical work as theoretical material in the assessment and justification of concepts for legal system reform; and by state authorities and other actors in the social process for a deeper understanding of the essence of human rights and the mechanisms for ensuring them in the context of globalization, thereby enhancing the effectiveness of decision-making in this area. Additionally, they will contribute to raising the level of legal awareness and legal culture in society, as well as strengthening international cooperation in the field of human rights. In the educational sphere, the research results can be integrated into the educational process and applied to deepen the content and enhance the practical orientation of such academic disciplines as "Philosophy of Law," "Philosophy of Human Rights," "Philosophy of Legal Education," "Theory of Law," and "History of Legal Doctrines," and in the creation of special courses for postgraduate, master's, and undergraduate students on human rights issues.

Keywords: human rights, human rights protection, human rights guarantees, human rights protection system, globalization, information society, information technologies, digital technologies, digital transformations, democratic values, civilization, conflicts.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові публікації, в яких опубліковано основні результати дослідження:

1. Андрущенко О. П. Проблеми захисту прав людини, які виникають в результаті глобалізаційних трансформацій. *Інформація і право*. 2022. № 4 (43). С. 118-128.

DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2022.4\(43\).270073](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2022.4(43).270073)

2. Андрущенко О. П. Вплив цифровізації на ціннісні пріоритети розвитку прав людини. *Інформація і право*. 2023. № 4 (47). С. 106-115.

DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.4\(47\).291594](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.4(47).291594)

3. Андрущенко О. П. Захист прав людини в умовах розвитку штучного інтелекту. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2024. Вип. 47. С. 186-193.

DOI: <https://doi.org/10.31359/2079-6242-2024-47-186>

Наукові праці, в яких засвідчено апробацію матеріалів дослідження:

1. Андрущенко О. П. Практика забезпечення прав людини як філософсько-правова проблема. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Двадцять перші осінні юридичні читання»*. (м. Хмельницький, 6 жовтня 2022 р.). Хмельницький, 2022. С. 5-6.

2. Андрущенко О. П. Захист прав людини в умовах збройної агресії Російської Федерації: філософсько-правовий аспект. *Юридична осінь 2022: збірник тез доповідей та наукових повідомлень учасників міжнародної науково-практичної конференції молодих учених та студентів*. (м. Харків, 17 листопада 2022 р.). Харків, 2022. С. 52-54.

3. Андрущенко О. П. Вступ до ЄС як детермінанта нових гарантій захисту прав і свобод в Україні. *Філософія і право: тези доп. XIX Міжнар. наук. конф. аспірантів та студентів* (м. Харків, 18 трав. 2023 р.). Харків: Право, 2023. С. 7-9.

4. Андрущенко О. П. Національна безпека і права людини: філософсько-правові аспекти кореляції. *Система міжнародної безпеки: сучасні тенденції та*

виклики (до 75-річчя створення НАТО): збірник матеріалів Всеукраїнської наукової онлайн-конференції (м. Ніжин, 25–26 квітня 2024 року). Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2024. С. 128-132.

Наукові публікації, що додатково відображають наукові результати дослідження:

1. Андрущенко О. П. Забезпечення прав людини в умовах тотальної інформатизації суспільства. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2023. № 4 (59). С. 114-124.

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.59.289661>.

З М І С Т

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ДИСКУРС ПРАВ ЛЮДИНИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ.....	17
1.1. Генеза феномена прав людини і його філософсько-правової рефлексії.....	17
1.2. Теоретико-методологічні конструкти дослідження прав людини: обґрунтування і загальна характеристика.....	36
1.3. Сутнісні характеристики прав людини у контексті демократичних цінностей.....	50
Висновки до розділу 1.....	72
РОЗДІЛ 2. ГЛОБАЛЬНІ Й ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ У РОЗВИТКУ ПРАВ ЛЮДИНИ.....	73
2.1. Права людини в сучасних правових системах: порівняльна характеристика.....	73
2.2. Становлення регіональних систем прав людини як відображення цивілізаційної правосвідомості.....	92
2.3. Формування концепції універсальних прав людини у контексті сучасних глобальних трансформацій.....	105
Висновки до розділу 2.....	134
РОЗДІЛ 3. ВПЛИВ СУЧАСНИХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ І МІЖЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ПРОТИРІЧ НА РЕАЛІЗАЦІЮ ПРАВ ЛЮДИНИ.....	135
3.1. «Цивілізаційні світи права» як підґрунтя виникнення протиріч у реалізації прав людини.....	135
3.2. Загострення культурно-цивілізаційних конфліктів у ХХІ столітті та їх вплив на форми реалізації прав людини.....	146
3.3. Футурологія прав людини: прогнози та перспективи.....	165
Висновки до розділу 3.....	181
ВИСНОВКИ.....	182
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	188
ДОДАТКИ.....	213

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АСЕАН – Асоціація країн Південно-Східної Азії

АТР – Азійсько-Тихоокеанський регіон

ЄС – Європейський Союз

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ОАЄ – Організації Африканської Єдності

ООН – Організація Об'єднаних Націй

РФ – Російська Федерація

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

ШІ – штучний інтелект

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Права людини є основоположним елементом сучасного демократичного суспільства, вони гарантують захист основних свобод, рівність перед законом та забезпечують гідне існування кожної людини. У глобалізованому світі проблеми прав людини набувають особливої ваги, оскільки глобалізація впливає на всі аспекти людського життя, включаючи правову сферу. В умовах сучасних глобальних трансформацій, що супроводжуються політичними, економічними, соціальними та культурними змінами, дослідження прав людини в глобальному контексті є надзвичайно важливим.

Проблематика прав людини зберігає свою актуальність протягом тривалого історичного періоду, і хоча їх досліджували численні вчені, перелік завдань для вивчення залишається безмежним, що обумовлено зміною підходів до визначення, обсягу та методів забезпечення і захисту прав людини. Права та свободи людини й громадянина є центральною ідеєю, що формує нові демократичні стандарти в суспільстві; вони є здобутком людської цивілізації та перебувають у тісному зв'язку і взаємозалежності з багатьма правовими й соціальними інститутами. Права і свободи людини є складним феноменом, який досліджують різні науки: правознавство, філософія, психологія, соціологія тощо.

Цивілізаційний підхід до дослідження прав людини дозволяє врахувати специфіку різних культур, традицій та правових систем. У різних цивілізаційних контекстах права людини можуть мати різні інтерпретації та форми реалізації, що створює як можливості для взаємозбагачення правових культур, так і виклики, пов'язані з непорозуміннями та конфліктами. Дослідження міжцивілізаційних протиріч та можливостей співіснування різних правових систем сприяє поглибленню філософської рефлексії прав людини та пошуку ефективних механізмів їх захисту.

Обраний підхід до дослідження прав людини крізь призму глобальних і цивілізаційних контекстів є відносно новим і недостатньо дослідженим у

вітчизняній та світовій науковій літературі. Такий підхід дозволяє поєднати правові, філософські, соціологічні та культурні аспекти, створюючи комплексне бачення проблематики прав людини. Дослідження глобальних тенденцій, регіональних особливостей та цивілізаційних відмінностей дає можливість виявити нові закономірності та запропонувати нові підходи до захисту прав людини.

У зв'язку з цим, актуальність теми дослідження визначається наступними підставами.

По-перше, потребами правової практики, які диктують необхідність філософсько-правової рефлексії феномена прав людини в умовах глобалізації, яка відповідає вимогам сучасних реалій, що в свою чергу зумовлює концептуальне осмислення вказаного соціокультурного феномена.

По-друге, необхідністю комплексного осмислення феномена прав людини, уточнення його сутності й змісту на основі вже наявного досвіду у дослідженні окремих аспектів проблеми прав людини.

По-третє, важливістю з'ясування особливостей розуміння й реалізації прав людини в умовах глобалізації, визначення місця й ролі національно-культурних традицій у загальноцивілізаційному контексті досліджуваної проблеми. Реалії глобалізаційних процесів обумовлюють особливі вимоги до розуміння феномена прав людини як загалом, так і окремих його аспектів, оскільки глобалізаційні процеси є амбівалентними. Крім того, сучасні тенденції соціокультурного розвитку, стан і перебіг глобалізаційних процесів, деформація соціокультурного поля актуалізують звернення до проблем прав людини.

По-четверте, важливістю для ефективного соціально-політичного менеджменту й утримання необхідного стану соціуму, його політичної, соціальної, економічної та культурної стабільності.

По-п'яте, необхідністю забезпечення усіх гілок влади науковими знаннями про сутність, характер взаємозв'язку об'єктивних умов і суб'єктивних факторів реалізації можливих механізмів забезпечення прав людини, особливостей їх функціонування в критичних умовах життєдіяльності соціуму.

Реалізація такого завдання сприятиме розробці пріоритетних напрямків удосконалення систем забезпечення прав людини в Україні, їх оптимізації в сучасних умовах та на перспективу.

Таким чином, актуальність обраного напрямку дослідження, нагальна необхідність систематизації й філософсько-правового узагальнення наявних доробок у сфері прав людини, а також теоретична та практична значущість обраної проблеми й визначили тему, об'єкт й предмет дослідження.

Вибір теми також обумовлений особистим науковим інтересом дисертантки до питань прав людини, міжкультурних взаємодій та глобальних трансформацій.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано на кафедрі філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого в межах цільової комплексної програми «Філософські та філософсько-правові проблеми духовного життя суспільства та формування правової культури особистості» (державний реєстраційний номер 0111u000968). Тема дисертаційної роботи затверджена вченою радою Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого 17 листопада 2022 року (протокол № 3).

Об'єктом дослідження є права людини як соціокультурний і правовий феномен.

Предметом дослідження є особливості реалізації прав людини в умовах глобалізаційно-цивілізаційної амбівалентності.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є отримання нових наукових висновків стосовно сутності феномена прав людини у глобальному та цивілізаційному вимірах з акцентом на визначенні теоретико-методологічних засад його розвитку, розумінні сутнісних характеристик у контексті демократичних цінностей, а також виявленні впливу глобальних трансформацій та міжцивілізаційних протиріч на реалізацію прав людини. Досягнення поставленої мети зумовило необхідність послідовного вирішення таких дослідницьких завдань:

– охарактеризувати генезу філософсько-правової рефлексії прав людини;

- визначити основні теоретико-методологічні конструкти дослідження прав людини;
- встановити й уточнити аксіологічний сенс сутнісних характеристик прав людини у контексті демократичних цінностей;
- розкрити особливості прав людини в сучасних правових системах;
- охарактеризувати становлення регіональних систем прав людини у царині цивілізаційної правосвідомості;
- з'ясувати особливості формування концепції універсальних прав людини на тлі сучасних глобальних трансформацій;
- охарактеризувати «цивілізаційні світи права» як підґрунтя виникнення протиріч у реалізації прав людини;
- уточнити вплив загострення культурно-цивілізаційних конфліктів у ХХІ столітті на форми реалізації прав людини;
- окреслити перспективні шляхи і напрямки розуміння й розвитку феномена прав людини у глобалізованому світі.

Методи дослідження. Дисертація належить до філософсько-правових досліджень проблем прав людини, тому визначення методологічної бази було зорієнтоване на комплексне виконання поставлених завдань, що вимагає міждисциплінарного наукового підходу. У дисертації узагальнено й використано результати наукових досліджень з правознавства, філософії, політології, соціології, конфліктології, соціальної психології, культурології, причому перевага надається діалектичному підходу при урахуванні самостійного значення й взаємодоповнюваності інших загальнонаукових та спеціальних методів та підходів наукового пізнання.

Методологічну основу дисертаційної роботи було обрано із урахуванням об'єкта, предмета, сформульованої мети та завдань дослідження. Для забезпечення максимально можливої об'єктивності висновків використано досить широке коло наукових методів, які забезпечили комплексність дослідження.

Діалектичний метод став ключовим методологічним інструментом філософського рівня у дослідженні прав людини у глобальному та

цивілізаційному контекстах. Він дозволив дослідити явища в їх розвитку, взаємозв'язках і суперечностях, що є надзвичайно важливим для комплексного розуміння прав людини. Застосування діалектичного методу у поєднанні з аналітико-синтетичними операціями дозволило дослідити історичний розвиток концепцій прав людини, виявити взаємозв'язки між різними філософськими та правовими теоріями, та проаналізувати зміну підходів до визначення понять, обсягів і способів забезпечення прав людини в умовах глобалізаційних трансформацій. Це дало можливість сконструювати і уточнювати протягом дослідження авторську робочу гіпотезу, згідно з якою права людини є складним і багатогранним поняттям, яке розвивається під впливом різноманітних загальноцивілізаційних та національно-особливих факторів і контекстів. Крім того, застосування діалектичного методу дозволило співставити різні підходи до розуміння й реалізації прав людини, уточнити взаємозв'язок досліджуваного феномена з іншими правовими поняттями та принципами.

Герменевтичний метод відіграв ключову роль у розкритті складних аспектів правової реальності, пов'язаної з правами людини, дозволивши не лише аналізувати тексти та документи, але й глибше розуміти їх зміст у різних історичних, культурних та цивілізаційних контекстах.

Методи аналізу і синтезу як загальнонаукові методи були основоположними у роботі. Метод аналізу дав змогу деталізувати та розкласти на елементи такі ключові аспекти, як генеза філософсько-правової рефлексії прав людини, теоретико-методологічні конструкції дослідження прав людини та їхні сутнісні характеристики в контексті демократичних цінностей. Аналіз дав змогу розглянути кожен з цих складових окремо, виявити їхні особливості, зв'язки та протиріччя, що дозволило глибше зрозуміти розвиток концепції прав людини від давніх часів до сучасності, а також зміни у підходах до визначення та захисту прав людини під впливом суспільних трансформацій. Синтез, у свою чергу, забезпечив об'єднання проаналізованих елементів, що дозволило створити комплексне уявлення про розвиток прав людини, а також допоміг інтегрувати результати аналізу певних філософських, правових та соціальних аспектів прав людини, встановити взаємозв'язки між ними та оцінити їх у

широкому контексті. Синтез дав змогу визначити основні тенденції та закономірності в розвитку прав людини, їхній вплив на формування демократичних цінностей та адаптацію до сучасних глобальних викликів. Комбіноване використання методів аналізу і синтезу дозволило дослідити національні системи прав людини, порівняти їхні особливості, розглянути становлення регіональних систем прав людини як відображення цивілізаційної правосвідомості, та використовуючи феномен емерджентності дослідити генезу формування концепції універсальних прав людини у контексті сучасних глобальних трансформацій. Завдяки цим методам вдалося розкрити сенс складних міжцивілізаційних протиріч, особливості загострення культурно-цивілізаційних конфліктів та їхній вплив на реалізацію прав людини.

Використання *антропологічного підходу* дозволило дослідити права людини як феномен, що відображає основні потреби та цінності людської істоти, а також їхній прояв у різних культурах і цивілізаціях. Антропологічний підхід допоміг виявити, як різні філософські традиції трактують природу людини та її права, проаналізувати теоретичні передумови різних підходів до прав людини, а також зрозуміти вплив культурних і цивілізаційних факторів на формування та розвиток правових систем.

Аксіологічний підхід дозволив дослідити права людини як ціннісну систему, що відображає фундаментальні цінності, переконання та ідеали суспільства. За допомогою цього підходу досліджено певні типи праворозуміння в рамках різних правових систем залежно від того, якою є реальна роль права в житті різних спільнот і яким є рівень реалізації прав людини в різних правових системах. Таким чином, за допомогою аксіологічного підходу розкрито й уточнено сутнісно-змістовний аспект сприйняття права в різних правових системах.

У дослідженні також використовувались дисциплінарні та міждисциплінарні спеціально-юридичні методи для отримання уточненої інформації про права людини і супутні феномени: *метод конкретно-соціологічних правових досліджень* (для уточнення стану суспільних відносин та, відповідно, потреб в юридичних нормах і юридичних процедурах або їх

зміні, ефективності законодавчих і правозастосовчих актів стосовно прав людини); *порівняльно-правовий метод* (для зіставлення різних підходів, систем та концепцій і виявлення історичних та культурних закономірностей розвитку прав людини; для співставлення національних та регіональних правових систем; для виявлення культурних та цивілізаційних впливів і причин міжцивілізаційних протиріч); *формально-юридичний метод* (для виокремлення формального правового змісту феномена прав людини в його сталому стані і визначення його загальних рис, особливостей, структури); *логіко-юридичний метод* (для узгодження позитивістських уявлень про права людини з природно-правовими уявленнями).

У дисертації значною мірою використовувався методологічний потенціал таких західних та вітчизняних дослідників проблем прав людини, як: О. Андрієнко, Т. Андрущенко, М. Анісімова, Р. Алямкін, С. Банах, С. Булеца, В. Васецький, Ж.-М. Гуєно, Ш. Госепат, О. Данильян, О. Дашковська, О. Дзьобань, Дж. Доннеллі, Ю. Калиновський, Т. Калмиков, Р. Кузньяр, А. Лійфарт, К. Лінда, Г. Ломанн, С. Максимов, М. Менджул, В. Осятинський, Ю. Паніна, Ю. Разметаєва, Дж. Рехман, В. Тацій, К. Фортін, С. Хантінгтон, В. Цветков та ін.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що представлена робота є комплексним філософсько-правовим дослідженням феномена прав людини, в основу якого покладені уточнені концептуальні уявлення про досліджуваний феномен у глобальному та цивілізаційному контекстах. На підставі такої світоглядної бази виявлені глобальні й цивілізаційні тенденції та сучасні міжцивілізаційні протиріччя та їхній вплив на розвиток і реалізацію прав людини. У межах дисертації висунуто низку положень, які конкретизують наукову новизну.

Уперше:

- у вітчизняній правовій науці запропоновано й обґрунтовано методологічний інструментарій для філософсько-правового дослідження феномена прав людини на підставі принципів взаємодоповнюваності й послідовності застосування наукових методів та підходів;

- розроблено комплексний філософсько-правовий підхід до дослідження прав людини, що враховує не лише традиційні правові аспекти, але й глобальні та цивілізаційні трансформації, доповнює філософсько-правовий дискурс з урахуванням сучасних викликів;

- запропоновано до наукового дискурсу поняття «цивілізаційний світ права», під яким розуміється певна цивілізаційна структура, що охоплює народи і нації, чие духовно-культурне коріння, а відтак ментально-ціннісно-мотиваційна основа буття, визначається культурними феноменами: релігією, мистецтвом, мовою, традиціями тощо;

- запропоновано нові підходи до прогнозування можливих шляхів розвитку прав людини у XXI столітті з урахуванням сучасних глобальних трансформацій та міжцивілізаційних протиріч.

Удосконалено:

– рефлексію філософсько-правової сутності феномена прав людини, його проявів, у сучасних умовах, та на перспективу як динамічного складного феномена, що існує на основі демократичних цінностей і зазнає впливу глобальних змін, зумовлених наслідками інформаційної революції: інформатизацією, цифровізацією тощо;

– смислове наповнення основних поколінь прав людини на сучасному етапі розвитку людства з акцентом на науково-технічний прогрес, глобальні зміни в суспільстві з приводу ролі людини, розширення та доповнення норм про нові покоління прав національного й міжнародного права відповідно до завдань, які ставить перед суспільством глобалізація;

– наявні наукові положення щодо впливу глобалізації на правові системи, шляхом порівняльного аналізу різних національних і регіональних систем захисту прав людини шляхом урахування, з одного боку, нових викликів глобалізації для національних правових систем, які змушені адаптуватися до нових умов, а з другого – сприяння глобалізації зміцненню міжнародної взаємодії в захисті прав людини на основі відкриття нових можливостей для міжнародної співпраці та підтримки національних систем правозахисту;

– філософсько-правову точку зору стосовно впливу глобальних трансформацій на формування та розвиток концепції універсальних прав людини, що дозволило зробити нові висновки щодо ефективності правозахисних механізмів в умовах глобалізації і необхідності реформування відповідних механізмів захисту прав людини;

– розуміння ролі культурно-цивілізаційних конфліктів у реалізації прав людини у різні історичні періоди, у результаті чого встановлено, що глобальні політичні, економічні та соціальні процеси призводять до загострення міжцивілізаційних конфліктів, які часто виникають на ґрунті різних уявлень про цінності, свободи та обов'язки, спричиняють порушення прав людини та ускладнюють їх захист, що особливо актуально в умовах збройних конфліктів, тероризму та міграційних криз;

– підходи до дослідження впливу міжцивілізаційних конфліктів на реалізацію прав людини, що дозволило більш точно визначити амбівалентність наслідків таких конфліктів для правозахисної діяльності.

Набули подальшого розвитку:

– підхід до дослідження історичного процесу формування поняття «права людини» з урахуванням і уточненням смислового наповнення і сутнісних характеристик кожного покоління прав з акцентом на постійну модернізацію і на відображення конкретно історичного визнання місця і ролі індивіда в суспільстві;

– положення про вплив глобалізаційних трансформацій на розвиток і реалізацію прав людини в умовах інформаційного суспільства, що базується на розумінні того, що разом із розвитком і поглибленням права на доступ до інформації, а також на отримання послуг, заснованих на інтелектуальних інформаційних технологіях, виникають нові виклики, пов'язані із захистом інформаційної безпеки, приватності, а також прав у віртуальних і кіберпросторах;

– розуміння кореляції змісту прав людини з цінностями різних етапів розвитку суспільства на підставі нових елементів прав людини шляхом

розширення й додавання, а саме: усвідомленням того, які саме цінності у певний час вимагали найбільшого заохочення й захисту;

– філософсько-правовий сенс основних концептуальних підходів до захисту прав людини в континентальних, англосаксонських та релігійних правових системах; на основі урахування важливості культурної та історичної спадщини й відображення багатогранності різних цивілізаційних традицій;

– понятійна складова переваг, недоліків інформатизації й цифровізації суспільства у процесі детермінації прав людини та конкретних можливостей їх розвитку на основі демонстрації того, що процеси глобалізації й цифровізації поряд з очевидним позитивним впливом на забезпечення прав людини також спричиняють цифрову нерівність, де доступ до інформаційних ресурсів та можливостей не є рівномірним, що підкреслює необхідність урахування нових правових і технологічних аспектів для забезпечення балансу між національною безпекою і правами людини;

– смислове наповнення інформаційних прав людини – право на свободу слова, право на доступ до інформації тощо – з акцентом на необхідність їх захисту навіть в умовах війни;

– рефлексія впливу правосвідомості на усвідомлення сутності прав людини і їхньої реалізації на регіональному й національному рівнях, який полягає передусім в усвідомленні форм і способів адаптації міжнародних стандартів до місцевих умов, а також у сприянні формуванню універсальних принципів прав людини, що забезпечує можливість взаємозбагачення та співпраці між різними регіонами у сфері прав людини;

– розуміння значення забезпечення цифрових прав та кібербезпеки для реалізації інших прав людини у сучасних умовах з акцентом на відкриття нових позитивних можливостей і одночасно створення нових ризиків, пов'язаних з приватністю, цифровою дискримінацією та етичними питаннями.

Практичне значення отриманих результатів обумовлене сукупністю положень, які конкретизують наукову новизну. Результати дослідження складають певну методологічну базу для подальшої розробки проблеми й

визначення сутності та змісту феномена прав людини. Основні результати й висновки дисертації можуть використовуватись: для розробки стратегій правозахисної діяльності як на національному, так і на міжнародному рівнях; удосконалення національних та міжнародних механізмів захисту прав людини, розробки нових політик у цій сфері; в експертно-аналітичній роботі як теоретичний матеріал при оцінюванні та обґрунтуванні концепцій реформування правової системи; державними органами та іншими суб'єктами соціального процесу для більш глибокого розуміння сутності прав людини та механізмів їхнього забезпечення в глобалізаційних умовах, підвищення ефективності управлінських рішень у даній сфері. Також вони сприятимуть підвищенню рівня правової свідомості та правової культури суспільства, зміцненню міжнародного співробітництва у сфері прав людини. В освітньо-виховній царині результати дослідження можуть бути інтегровані у навчальний процес і застосовані з метою поглиблення змісту й посилення практичного спрямування таких навчальних дисциплін, як «Філософія права», «Філософія прав людини», «Філософія правового виховання», «Теорія права», «Історія правових вчень»; при створенні спецкурсів для аспірантів, магістрів і студентів з проблем прав людини.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення, рекомендації та висновки, які містяться у дисертації, обговорювалися на наукових семінарах кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Основні положення та результати дисертації пройшли апробацію в рамках міжнародних та вітчизняних науково-практичних конференцій: «Актуальні проблеми юридичної науки» (м. Хмельницький, 6 жовтня 2022 р.), «Юридична осінь 2022» (м. Харків, 17 листопада 2022 р.), «Філософія і право» (м. Харків, 18 трав. 2023 р.), «Система міжнародної безпеки: сучасні тенденції та виклики (до 75-річчя створення НАТО)» (м. Ніжин, 25–26 квітня 2024 року), «Науково-освітня еліта та формування інтелектуального потенціалу української нації» (м. Харків, 29 березня 2024 р.), VIII Харківський міжнародний юридичний форум (м. Харків, 23-27 вересня 2024 р.).

Структура та обсяг дисертації визначається метою, завданнями, об'єктом та предметом дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять 9 підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 209 сторінок, з них основна частина – 182 сторінок (8,9 авт. арк.), список використаних джерел складає 233 найменування.

РОЗДІЛ 1

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ДИСКУРС ПРАВ ЛЮДИНИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ

1.1. Генеза феномена прав людини і його філософсько-правової рефлексії

Дослідження проблематики прав людини логічно розпочати з аналізу поняття «права людини». Сам термін «права людини» виник порівняно недавно, його стали вживати лише після Другої світової війни, із виникненням Організації Об'єднаних Націй. В основу поняття «права людини» покладено гуманістичний зміст ідеї правового закріплення загальнолюдських, видових потреб та інтересів членів суспільства. Концепція прав людини як абсолютного втілення права спрямована на захист основних передумов гідного життя людини незалежно від статі, віку чи раси та національності, а також соціального статусу в суспільстві. Проте тлумачення самого поняття «право», а відтак і поняття «права людини», залишаються поліаспектними і залежать від різних наукових підходів. Зокрема, М. Антонович зауважила, що «перше тлумачення слова «право» було здійснене В. Хохфельдом, він стверджував, що слово right («право») використовується як родове поняття і означає будь-який вид юридичної переваги, а саме: claim («вимога», «претензія»), privilege («привілей»), power («здатність», «можливість») чи immunity (пільга)» [19, с. 9].

Також М. Антонович підсумувала наукові погляди Дж. Холта [213, с. 205] та Т. Гоббса [232] й уточнила, що «попередниками слова «права» (rights) були слова «вольності» (liberties) та «привілеї» (franchises)... Однак, на думку Дж. Холта, rights є, імовірно, ширшим поняттям, ніж liberties, оскільки «правами» можна користуватися за звичаєм, тоді як «вольності» більше схожі на привілеї, що надаються. А Т. Гоббс вказував на часте змішування латинських термінів (англійські відповідники — right та law, українські — «право» та «закон»), хоча їх слід розрізняти, оскільки right полягає в свободі

щось робити чи утримуватися від чогось, а law обмежує і зобов'язує; отож law та right («закон» та «право») розрізняються так само, як obligation та liberty («зобов'язок» та «свобода»)) [19, с. 10].

Наразі, крім усталеного поняття «права людини», в офіційних міжнародних документах, які стосуються прав людини, у національному законодавстві та в юридичній літературі використовуються терміни «основні права людини», «основні (фундаментальні) права людини», «основоположні права людини», «суб'єктивні права», «конституційні права і свободи», «права громадянина», «права особи», позитивні і негативні права, активні і пасивні права тощо. Тобто сьогодні поки що немає загальноприйнятого й точного визначення поняття «права людини», з цього приводу постійно точаться фахові дискусії. Так, сучасні німецькі філософи Г. Ломанн та Ш. Госепат, які спеціалізуються у сфері прав людини, зазначають: «немає нічого дивного в тому, що навіть серед фахівців і філософів відсутня згода щодо того, як слід розуміти права людини. На жаль, філософія не може самотійно впоратися з темою прав людини. Хоч би яким було філософське розуміння прав людини, останні є також правами, визначеними конкретними державами та міжнародними угодами (основні права, суб'єктивні права, міжнародні права). З погляду на це вони є важливою темою теорії права, теорії демократії та теорії міжнародної політики. Універсальне розуміння прав людини призводить до того, що будь-яка їхня філософська тематизація стикається з різноманітними проблемами культурних відмінностей та вимагає співпраці з відповідними спеціальними науками різних культур» [114, с. 16-17].

На думку Дж. Донеллі, «права людини в чіткому й очевидному розумінні (невідчужуване право, що однаково належить усім, та на якому ґрунтуються найвагоміші претензії, котрі можуть бути висунуті проти держави й суспільства), є лише одним з механізмів захисту людської гідності, яка в будь-якому випадку є поняттям, що великою мірою визначається культурою» [68, с. 133]. Різні визначення поняття «права людини» подано у довідковій літературі. Наприклад, у словнику юридичних термінів права людини

розглядають як «певні можливості людини, необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах» [166, с. 59]. А юридична енциклопедія розглядає права людини як «визначальні засади правового статусу особи. Належать людині від народження, а тому є природними й невідчужуваними. Без цих прав людина не може існувати як повноцінна суспільна істота. Права людини є необхідним елементом громадянського суспільства і правової держави» [197, с. 710].

Як уточнює Д. Гладчук, «вченими теоретиками виділяється два напрями юридичної думки щодо розуміння сутності прав людини – природний і позитивістський. Перший полягає у тому, що права людини є невід’ємними, природними за своїм змістом і призначенням, надані індивіду Богом, природою і можуть (повинні) бути зафіксовані у нормативно-правових актах як такі, що вже існують, використовуються та реалізуються людьми. Другий напрям – позитивістський, навпаки – має на меті «створення» нових прав людини (тих, яких ще немає) державою через систему її законодавчих та нормотворчих органів. У цьому випадку характер самих прав людини (їх якісний і кількісний склад) залежить від стану розвитку суспільних відносин (економічного, політичного, духовного та ін.), що мають місце у тій чи іншій країні» [47, с. 16].

Слід зауважити, що природно-правові ідеї зародилися ще в епоху стародавнього світу, зокрема, прикладом може слугувати політико-правова спадщина давньогрецьких філософів – Сократа, Платона, софістів, стоїків. Подальший розвиток природно-правової концепції пов’язаний із творчістю римських юристів імператорської епохи: Юлій Павл, Ульпіан, Папіан та інші. Однак підґрунтям для формування позицій класичної школи природного права стали надбання Г. Гроція, Ш.-Л. Монтеск’є, Вольтера, Ж.-Ж. Руссо, Дж. Локка та інших. Відродження природно-правових ідей відбулося у ХХ ст. після Другої світової війни, а представниками сучасних концепцій природного права є Л. Фуллер, Р. Дворкін, Ж. Дабен, Ж. Марітен, Е. Фехнер, А. Кауфман та інші.

І поступово, як справедливо зазначив В. Савенко, «природне право почало сприйматися як закономірність соціального буття і пов’язуватись із

дотриманням та забезпеченням загальнолюдських цінностей, невід'ємних прав і свобод людини в контексті суспільно-історичного прогресу. Усвідомлення індивідами самих себе як носіїв права забезпечило їм можливість жити за правом, тобто брати участь у виробництві та використанні благ цивілізації в межах створених ними для самих себе прав та обов'язків. Поняття «право» стало відокремлене від «природного» і почало застосовуватись для позначення державних законів... Усі події реального життя людини почали фіксуватися в державних законах, які поступово стали головним проявом суспільної свідомості та сформувавши так зване позитивне право, специфіка якого полягала у твердженні про те, що всі записані у законах права, обов'язки індивідів та соціальна технологія їх реалізації є прерогативою держави» [160, с. 49]. Іншими словами, в контексті юридичного позитивізму ідея природних прав і свобод людини не має сенсу, оскільки автор використовує поняття «суб'єктивне право», яке розуміється як похідне від об'єктивного права, встановленого державою. Тому всі права і свободи людини належать їй лише завдяки державі і реалізуються в обсязі та порядку, встановлених державою.

Однак потрібно зауважити, що наявні сучасні нормативні стандарти прав і свобод не були створені відразу, інститут прав та свобод людини і громадянина складався поступово. Як справедливо зазначив О. Негодченко, «права людини, їх генезис, соціальні корені, призначення були і залишаються одвічною проблемою соціально-культурного розвитку людства, вони пройшли через тисячоліття і постійно перебували у центрі уваги філософської, політичної, правової, релігійної думки. Тому до змісту прав людини та їх розподілу в суспільстві необхідно підходити історично» [132, с. 11]. Таким чином, права людини є історичним явищем, оскільки їхній розвиток завжди зумовлював спадкоємність уявлень про право з точки зору людини як учасника суспільного життя. Загалом, ступінь і характер розвиненості прав людини визначається рівнем розвитку держави, права в певному суспільстві.

У свою чергу В. Трубников зауважив: «кажучи про історичну обумовленість виникнення і розвитку інституту прав і свобод людини і

громадянина, потрібно мати на увазі, перш за все, необхідність теоретичного і порівняльно-правового аналізу цього явища. У той самий час не можна говорити про історію виникнення і розвитку прав і свобод людини і громадянина, оскільки є низка прав і свобод людини, які не можуть бути поставлені в залежність від їх правового регулювання, оскільки вони є природним правом на існування (наприклад, право на життя, на свободу, на безпеку, на власність, на розвиток і рідну мову і т. ін.). Ці права і свободи виникають разом з народженням людини, незалежно в якій країні і якій державі вона народилась, існує в цій державі правова система із забезпечення і гарантії прав і свобод людини і громадянина чи ні» [176, с. 293].

Як зазначає Є. Гіда, «розглядаючи розвиток прав та свобод людини в історичному контексті, можна побачити, що кожне наступне покоління намагалося захистити права людини сильніше, ніж попереднє, забезпечити собі більший обсяг прав та свобод. Проте в історії людства ще не було такої епохи, коли б не потрібно було підтримувати та захищати права людини все з більшими зусиллями, оскільки, як свідчить історичний досвід, розвиток демократичних інститутів ніколи не йде повільно, він завжди відбувається в умовах протистояння різних політичних сил, протистояння сил прогресу і консервативних ідей та їх захисників. Кожний оберт історії надавав нових якостей правам людини, розповсюджував їх на більш широке коло суб'єктів, проте цей процес відбувався не стихійно, а завдяки постійній боротьбі прогресивних сил за свої права та свободи. У різні часи розвитку людства ця проблема набувала різних відтінків – філософського, релігійного, етичного, навіть силового, що, перш за все, залежало від класів, які в цей час існували і вели політичну боротьбу у суспільстві» [46, с. 147-148]. З цього випливає, що розвиток прав і свобод людини та громадянина – це певний поступовий процес, внаслідок якого відбувається зміна змісту та обсягу прав і свобод суб'єктів правовідносин відповідно до рівня суспільного життя на певному етапі історичного розвитку держави.

Отже, як видно з наведеного вище, розвиток концепції, а в подальшому теорії прав і свобод людини та громадянина відбувався протягом тривалого часу. Зазвичай вона розглядається в контексті європейської правової думки, яка має певні відмінні риси порівняно з азійською та африканською.

Розпочнемо з аналізу первісного суспільства. Воно складалося переважно з невеликих сімей, які пізніше сформувались у племена. Для забезпечення процесу життєдіяльності та уникнення хаосу встановлювалися так звані правила або заборони. Життя і поведінка людей первісного суспільства всебічно і детально регулювалися цілим комплексом норм, до якого входили правила співіснування, вимоги моралі та приписи релігії. Встановлені у родовому суспільстві норми мали імперативний характер, їх виконання забезпечувалось силою звички, традицій, повагою та авторитетом глави роду, старійшин, вождя. Попри імперативний характер та передбачені санкції, такі норми не були правом у сучасному розумінні [77].

Історичне походження нормативного закріплення прав людини простежується з часів Стародавньої Греції та Риму. У VI–V ст. до н. е. у Стародавній Греції софісти Лікофрон, Антифон, Алкідам та інші стверджували, що всі люди рівні від народження й мають однаково обумовлені природою природні права. Ідеї природного права, які сформувалися в стародавньому світі, стали джерелом сучасного розуміння прав людини.

Значний внесок у розвиток універсальної концепції природного права здійснили стоїки. Сенека уперше публічно засудив рабство, Марк Аврелій та інші зазначали, що всі люди – громадяни єдиної світової держави, вони повинні керуватися єдиним законом, який є єдино справедливим і базується на ідеї духовної свободи й рівності всіх людей. Елліністичний стоїцизм суттєво вплинув на формування й поширення римського права, тим самим передбачивши існування природного права. Як зауважує С. Гринько, «у 1-й книзі «Інституцій» ... римський юрист Ульпіан приватне право поділив на три частини *jus naturale* (природне право), *jus gentium* (право народів), *jus civile* (цивільне право). *Jus naturale* – це те, чому природа навчила усе живе, оскільки

це право властиве не лише людському роду, а й тваринам, які народжуються на землі й в морі, та птахам; сюди відноситься союз чоловіка і жінки (шлюб), народження та виховання дітей. *Jus gentium* – це те, чим користуються народи людства; можна з легкістю зрозуміти його відмінність від природного права: останнє є спільним для усіх тварин, а перше – лише для людей (в їхніх відносинах) між собою. *Jus civile* – це не відділене від природного права чи від права народів й не у всьому дотримується їх; якщо ми що-небудь додаємо до загального права чи що-небудь з нього виключаємо, то ми створюємо власне, тобто цивільне право» [53, с. 6-7].

У період Відродження до часів занепаду феодалізму, коли опір релігійному догматизму й політико-економічній рабській залежності поступово став трансформуватися в ліберальні поняття свободи й рівноправності, (особливо щодо володіння й користування власністю), лише тоді були закладені основи сучасного розуміння прав людини. Так, Н. Макіавеллі, підкреслюючи важливість сильної держави та вивчав природу влади, наголошував, що «...государ, якщо він хоче утримати у покорі підданих, не повинен зважати на звинувачення в жорстокості. Вчинивши кілька розправ, він виявить більше милосердя, аніж ті, хто надмірно потурає безладу. Бо від безладу, який породжує грабежі та вбивства, страждає все населення, тоді як від покарань, накладених государем, страждають лише окремі особи» [221, с. 49]. Наведена цитата відображає прагматичний підхід до управління державою, де стабільність та безпека суспільства стають пріоритетними навіть ціною жорстких заходів. Думки Макіавеллі про необхідність сильної влади, яка не повинна зупинятися перед застосуванням сили для збереження порядку, стали основою для розвитку ідеї суверенітету та прав держави над окремими індивідами. Мислитель показує, що держава має право на використання жорстоких заходів заради загального блага, підкреслюючи таким чином важливість балансу між свободою індивіда та потребами спільноти.

У працях видатних теоретиків лібералізму й просвітництва Т. Гоббса, Дж. Локка, Ш.Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, І. Канта, Т. Джефферсона, Дж.-С. Мілля,

I. Бентама було закладено вже теоретично обґрунтовані основи сучасного розуміння прав людини як священних імперативів і норм взаємовідносин особи та влади, були висунуті концепції виникнення держави з вільної угоди людей, ідеї про те, що людина спирається на природні закони. Наприклад, Джон Локк у своїх працях, пов'язаних із «Славною революцією» 1688 р., послідовно доводив, що кожній людині належать певні права, оскільки вона як людська істота існувала в «природному стані» ще до формування громадянського суспільства. Серед основних прав виділені право на життя, свободу та власність. Після утворення громадянського суспільства, відповідно до «суспільного договору», люди поступилися державі не самими правами, а лише їх реалізацією. Якщо держава не здатна забезпечити ці права, зафіксовані в угоді, це породжує право народу на відповідну революцію [113]. Разом із Ш. Монтеск'є Дж. Локк також розробив концепцію поділу влади на три гілки: законодавчу, виконавчу й судову [129].

І вже потім філософи, спираючись на настанови Локка й інших вчених-просвітителів, почали рішуче критикували релігійний і науковий догматизм, нетерпимість, цензуру й соціально-економічні обмеження, а теорія «прав людини» стала їхньою провідною науковою стратегією.

Західна парадигма прав людини побудована на трьох основних теоріях: класичній, некласичній і постнекласичній. Класична теорія сформувалася в XVII–XVIII ст. у межах філософсько-правової доктрини Заходу і включає природно-правовий і позитивістський підходи. Основу класичної західної моделі прав людини складають ідеї індивідуалізму, лібералізму, природно-правових уявлень і позитивізму.

Теорія природного права засвідчила принцип індивідуалізму людини [94]. Цінність природно-правової теорії полягала у спиранні на етичні принципи свободи, справедливості, людської гідності та щастя. Основою природно-правової концепції є ідея невідчужуваних прав людини, які вона має від народження. В усіх теоріях природного права суспільство розглядалося як сукупність автономних індивідів. Розвиток людини визнавався залежним від

свободи і рівності. Рівність визначила універсальний характер прав людини як вищої цінності, знищуючи станові права та привілеї. Нове розуміння призначення людини та її моральної гідності стосувалось людини як такої; вона свідомо і добровільно обирає самообмеження своєї поведінки для досягнення найкращих можливостей для особистого або національного становлення. Держава є основним інструментом для забезпечення цих прав.

Отже, основу новочасної моделі природного права складають три фундаментальні положення. Перше полягає у проголошенні природного стану, в якому спочатку перебувають усі люди. Друге положення витікає з першого і передбачає наявність у людей певних природних прав. Третє – це положення про суспільний договір.

Поняття «позитивне право» увійшло до наукового обігу у ХІХ ст., разом із розвитком позитивістського напрямку у філософії, який виник внаслідок розвитку природничо-наукових знань. З кінця ХІХ ст. у філософії права набула популярності концепція правового позитивізму. У рамках позитивістського розуміння права людини визначаються як юридично гарантовані можливості користуватися благами у визначеній законом сфері, офіційна міра можливої поведінки [36].

Історія розвитку юридичного позитивізму пов'язана з формуванням етатизму і етатистського розуміння права. Витоки цього підходу можна простежити у працях Т. Гоббса, який розробив концепцію всемогутньої держави та розглядав право як сукупність наказів верховної влади. У конкретно-історичному контексті розвиток юридичного позитивізму пов'язаний із зміцненням буржуазного ладу, підвищенням ролі держави і зростанням значення її нормативних актів у системі права.

Наприкінці ХІХ – у першій половині ХХ ст. на Заході поширилась ідея, що ефективне суспільство не може існувати на основі принципів особистої свободи. Філософія права того часу підтримувала ідею, що права людини, їх обсяг і зміст визначаються державою, яка «надає» їх людині, виконуючи патерналістські функції. Права особи не виокремлюються із загальної системи

права, не мають переваги перед законами держави: вони можуть змінюватися залежно від державної доцільності та соціальних потреб суспільства. У позитивізмі зміст права розглядається без урахування соціальних умов, моральних категорій та гідності людини.

Розділення права на природне і позитивне породило низку проблем [36]:

- деякі природні права залишаються неформалізованими у законодавстві, що обмежує формальну свободу людини;
- існує можливість умисного порушення прав людини з боку законодавця, держави та її органів;
- держава отримала додаткові можливості для контролю за особою, включаючи спокусу зробити цей контроль тотальним.

Класична теорія відображає такі права особистості: право на життя, на охорону державою гідності особи, на свободу, на особисту недоторканість, на свободу совісті й віросповідання. Особливістю даних прав є те, що особисті права та свободи забезпечують охорону життя, свободи, гідності, недоторканості людини й інші цінності, нерозривно пов'язані з індивідуальними інтересами. До цих прав належать політичні права і свободи: право на об'єднання і свободу їх діяльності, право на мирні збори, право на участь в управлінні справами держави. Їхньою особливістю є зв'язок зі свідомою участю громадянина в політичних відносинах, тому володіння ними визначається настанням певного віку. Характерною рисою особистих і політичних прав є забезпечення свободи й автономії індивіда в його взаєминах з владою. З точки зору західної цивілізаційної моделі, особисті і політичні права закладають підвалини функціонування суспільства. Права людини вважаються природними, невідчужуваними, рівними для всіх, вони є субстанцією західного типу правового мислення [82, с. 103]. Отже, класичне розуміння прав людини фактично покладено в основу універсалістських концепцій і передбачає максимальне широке їх використання у повсякденному житті.

Некласична теорія прав людини поширилася на початку ХХ ст. в умовах значних соціальних змін і революцій у різних країнах. Представники цієї теорії переосмислили права людини як суспільне завдання і ввели новий клас прав, що виникають внаслідок спільних дій соціальних суб'єктів. Така теорія ґрунтується на ідеях солідарності і розширює класичну модель, розглядаючи права людини як можливості, що виникають завдяки зусиллям спільноти [122].

Згідно з таким підходом громадянські і політичні права спрямовані на захист індивіда від влади держави, тоді як соціально-економічні права розглядаються як інструменти допомоги від держави. Перші ставлять за мету забезпечення рівних можливостей, другі – досягнення рівності результатів.

У рамках некласичної теорії були сформульовані права, які втілюють ідеї рівності і братерства, зокрема соціально-економічні права, такі як право на працю, відпочинок, соціальне забезпечення та освіту. Такі права відрізняються від особистих і політичних тим, що їх реалізація вимагає активної участі держави у сфері соціальних програм і комплексних заходів.

Крім того, некласична теорія розвинула концепцію колективних прав у країнах, в яких відбулися національно-визвольні рухи. Ці права, такі, як право на мир, здорове довкілля і гуманітарну допомогу, належать людським спільнотам і вимагають колективних зусиль для їх реалізації. Вони мають гармонізуватися з індивідуальними правами і не повинні порушувати інтереси окремих осіб чи колективу загалом.

Складно не погодитися з С. Булецою, М. Менджул та Ю. Паніною, що «права людини являють собою складний, динамічно розвиваючий феномен, такий, що вийшов за межі власне правознавства і виступаючий, наприклад, як філософські концепції. Крім того, вони являють собою цілком визначену юридичну конструкцію, що встановлює механізм взаємин людини і держави. Розвиток цього механізму відбувається як у просторі (на регіональному рівні, рівні окремих держав і міжнародному рівні), так і в часі (зміна поколінь прав людини), характеризується постійною модернізацією і є по суті юридичним,

формальним відображенням конкретно історичного визнання місця і ролі індивіда в суспільстві» [35, с. 20].

Права людини як правова категорія передбачають поступовий розвиток. Вони не виникають самі по собі, а зазвичай є результатом тривалої боротьби за їх визнання та подальше правове закріплення. Як зазначає М. Єльнікова, «уперше ліберальна концепція прав людини дістала систематизоване юридичне вираження в 1776 р. у Вірджинській декларації, яку було покладено в основу прийнятої тоді ж Конституції США, а згодом в основу десяти поправок до Конституції США. У Декларації незалежності США 1776 р. було визнано очевидним, що «усі люди створені вільними, вони наділені Творцем певними невідчужуваними правами». Такі права визначалися за мету державної діяльності, і для їх забезпечення мали діяти «уряди, справедлива влада яких походить від згоди тих, над ким вони урядують». Про «природні, невідчужувані, священні права людини» йшлося в Декларації прав людини і громадянина 1789 р. (Франція)» [73, с. 74].

Питання про те, як класифікувати права і свободи людини, протягом багатьох століть є чи не найбільш дискусійним для вчених. Через те, що потреби людини є нескінченними, постійно виникає все більше бажань ними скористатися. Таким чином, для надання таким можливостям формально-юридичного змісту було сформовано інститут прав і свобод людини.

В історичному аспекті перше покоління прав людини формувалося з початку XVII до XVIII ст., процес їх закріплення був детермінований соціально-політичним порядком, який сформувався у світі на той час.

Традиційно для класифікації прав людини використовують теорію поділу прав людини, яку розробив французький правознавець К. Васак. Основою цієї концепції є генераційний підхід, а саме, поділ прав на три покоління. І. Загоруй зазначає, що «першою генерацією прав людини стали громадянські й політичні права і свободи, офіційне визнання й нормативне закріплення яких було здійснене на хвилі Американської та Французької революцій і вони є осердям усієї системи прав людини. Поодинокі «украплення» до конституційно-

правових актів цієї доби деяких економічних і соціальних прав (часткове визнання) лише підтверджує той факт, що в тогочасних суспільствах належним чином ще не склалися відповідні відносини між носіями та адресами цих прав – діяти (чи утримуватися від учинків) стосовно один одного, та ставлення кожного до певних благ, які забезпечують його добробут» [76, с. 68]. Більшість із громадянських прав належить кожній людині від народження, вони є невід’ємними і не підлягають будь-якому обмеженню. Ці права спрямовані на забезпечення свободи особи як члена суспільства, її правовий захист від стороннього протиправного втручання. Політичні права і свободи дають людині можливість брати участь у суспільно-політичному житті та державному управлінні. Звідси випливає, що їх відмінною рисою є те, що вони належать не просто людям як таким, а виключно громадянам конкретної держави. Права «першого покоління» визнані національними та міжнародними документами як невідокремлені обмеження.

Необхідність нормативного закріплення прав другого покоління була усвідомлена лише наприкінці XIX – на початку XX ст. на тлі несприятливих умов, викликаних різкою поляризацією буржуазного суспільства й боротьбою трудящих за покращення свого економічного й культурного становища. Б. Кофман зауважує: «формування рольового і нормативного концептів другого покоління відбувається вже після соціалістичних революцій. І це є зрозумілим, оскільки до цього покоління належать соціальні, економічні, культурні права, або скорочено – соціально-економічні права, пов’язані з добробутом людини, рівнем і якістю її життя. Особлива значущість наведених прав обумовлена їх зв’язком з повсякденними умовами життя, вони визначають її положення у сфері праці, добробуту, соціальної захищеності. Метою таких прав є створення умов, при яких люди можуть мати позитивне соціальне самопочуття і бути вільні від страху і нужди» [102, с. 33].

Друге покоління прав людини, яке включає соціальні, економічні та культурні права (право на працю, відпочинок, соціальне забезпечення, медичну допомогу, захист материнства і дитинства тощо), сформувалося внаслідок

боротьби народів за покращення економічного становища та підвищення культурного рівня. Ці вимоги з'явилися після Першої світової війни і вплинули на демократизацію та соціалізацію конституційного права різних країн і міжнародного права після Другої світової війни, коли завдяки стрімкому розвитку виробництва з'явилися реальні можливості для задоволення соціальних потреб громадян. Ці права були нормативно закріплені в «Загальній декларації прав людини» 1948 року та у «Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права» 1966 року та інших документах [192]. Таким чином, було закладено підвалини прав другого покоління (соціально-економічних прав), які згодом набули широкого визнання й були закріплені в соціалістичних конституціях Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР) та в нормативно-правових актах інших держав.

Слід також наголосити на ролі держави у функціонуванні першого і другого поколінь прав людини. З цього приводу В. Осятинські зауважує, що «особа може обирати, чи хоче користуватися належними їй особистими свободами. Натомість держава мусить бути пасивною і не порушувати громадянських свобод, але одночасно відігравати активну роль в будівництві та підтримці інституцій, котрі стоять на їх варті. Аби держава могла виконувати обов'язок гарантування свободи особи, обов'язковими є процесуальні права, зокрема спеціальні права, що дозволяють у разі порушення свобод отримувати відшкодування правовим шляхом» [225, с. 179]. Саме тому, наприклад, в ч. 1 ст. 2 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права міститься застереження, що «кожна держава зобов'язується в індивідуальному порядку і в порядку міжнародної допомоги та співробітництва вжити в максимальних межах наявних ресурсів заходів для того, щоб забезпечити поступово повне здійснення визнаних у цьому Пакті прав усіма належними способами, включаючи, зокрема, вжиття законодавчих заходів» [125]. Проте на практиці дуже часто виникає ситуація, коли держава закріплює в конституційному акті надзвичайно великий перелік соціальних прав, тоді як фактично не в змозі їх забезпечувати.

Стосовно третього покоління прав існує багато теорій. Формування концепції третього покоління прав людини хронологічно відносять до другої половини ХХ ст. До них належать: право народу на самовизначення, на мир, на самобутність, на достойне існування, на національну і міжнародну безпеку, на розвиток, право народу вільно розпоряджатися своїми природними ресурсами тощо. Ідея таких прав виникла внаслідок загострення глобальних світових проблем після Другої світової війни. Можна погодитись з думкою О. Дашковської, яка зауважує, що «права людини третього покоління опосередковують відносини між соціальними спільнотами, це так звані колективні права, що належать не окремим людям, а їхнім стійким історично сформованим співтовариствам і реалізуються не індивідуально, а спільно. Права людини третього покоління можна розглядати як своєрідну проекцію індивідуальних прав людини на взаємовідносини соціальних спільнот; вони забезпечують правовий характер цих взаємин і так висловлюють претензії людини на свободу в соціальному житті, в цьому випадку свободу соціальної самоорганізації, колективного самовизначення... Загалом права людини третього покоління через свою специфіку залишаються поки набагато менше гарантованими (дієвими), ніж права попередніх поколінь» [59, с. 6]. Тобто третє покоління прав людини становлять колективні права як права певних історичних спільнот людей – нації, народу, людства. На думку Р. Кузняра, «третє покоління прав людини мало би бути наслідком сучасного етапу розвитку людства, або іншими словами – похідними від спільних для цілого людства глобальних проблем і викликів, котрі з'явилися протягом останніх десятиліть» [217, с. 50]. Слід, проте, наголосити, що досі чітко не визначено ні суб'єктів цих прав, ні осіб, відповідальних за їх забезпечення, ні їх змісту, оскільки жоден юридично зобов'язуючий акт не визначає цей перелік прав. З іншого боку, за останні кілька десятиліть учені запропонували різні каталоги прав третього покоління – деякі з них були дуже широкі, а інші, навпаки, обмежувалися визнанням права на здорове довкілля та права на розвиток.

Завдяки науковому прогресу в середині ХХ ст. перед людиною постало багато можливостей, зокрема, клонування людини, трансплантація органів, використання «віртуальної реальності», штучне запліднення, зміна статі, «генна інженерія». На тлі таких суттєвих зрушень у 1996 році А. Семітко було запропоновано виділити права четвертого покоління, які стали доступні людству завдяки науково-технічному прогресу, глобальним змінам в суспільстві з приводу ролі людини, тобто не існували раніше. Однак серед дослідників немає єдності щодо прав, які належать до четвертого покоління [2]. З цього приводу Р. Тополевський зазначає, що «справа в тому, що хоча частина пов'язана з впливом новітніх технологій, інші стосуються змін в етиці. Так, протягом останніх десятиліть все більшої уваги та зацікавленості набуває система прав, яку називають «четверте покоління прав людини», що нерідко пов'язують з розвитком науки, новітніх технологій, в тому числі і в медицині, перш за все в генній інженерії, а так само зі зміною, внаслідок цього, етиці та моралі» [175, с. 213].

Аналіз положень законодавства та реальних умов життя свідчить про необхідність розширення та доповнення норм про нове покоління прав не тільки національного, а й міжнародного права відповідно до завдань, які ставить перед суспільством глобалізація. Головною ж метою цього покоління прав людини є захист від загроз, пов'язаних з експериментами у сфері генетики людини та відкриттями в галузі біології.

Найбільшої уваги в межах четвертого покоління прав потребують медичні права, до яких відносять право на евтаназію та право на трансплантацію органів. На сьогодні поняття евтаназії є комплексним, оскільки поєднує в собі медичний, біологічний, релігійний, правовий, морально-етичний та інші аспекти. В. Ворона зауважує: «у правовій доктрині існує три основних підходи ставлення до евтаназії: 1) правові доктрини, які категорично заперечують право на евтаназію. Представники цієї групи наполягають на тому, що легалізація евтаназії може призвести до зловживань, а також до паралізації наукового прогресу в медичній сфері; 2) правові доктрини, які обґрунтовують,

що право на евтаназію залежить від волі людини. Відповідно до цієї доктрини, найголовнішим постулатом є визнання автономії особистості, права людини самій розв'язувати всі питання, що стосуються її організму, психіки, емоційного статусу. Усі різновиди процедур повинні здійснюватися за поінформованої згоди особистості; 3) правові доктрини, які обґрунтовують, що право на евтаназію витікає із права на життя. Згідно з цією правовою доктриною право на життя логічно передбачає і право на смерть, оскільки право на смерть є складовою права на життя, а без урахування цього право на життя перетворюється на обов'язок, оскільки від нього не можна відмовитись, що, очевидно, є характерним лише для обов'язку, а не для права» [41, с. 202].

Крім того, сьогодні величезна кількість дискусій ведеться сьогодні в сфері трансплантології, зокрема щодо права посмертно розпоряджатися своїми органами та тканинами. Світовий досвід вилучення донорських матеріалів від померлих осіб по-різному регулюється в країнах світу. Отже, питання регламентації медичних прав четвертого покоління залишається дискусійним вже тривалий час, зокрема, це стосується права на евтаназію та прав, пов'язаних з трансплантологією.

До переліку прав четвертого покоління, можна віднести й інформаційні або «цифрові» права: право на доступ до інформації про себе, право на доступ до Інтернету, а також обчислювальних та цифрових просторів, право на доступ та використання віртуальної реальності, право на цифрове самовизначення, право на цифрову безпеку, право на інформаційне забуття. Як справедливо зазначають О. Данильян та О. Дзьобань, «в інформаційному суспільстві особливо актуалізується інформаційний контекст прав і свобод людини, тому усвідомлення співвідношення інформаційних прав і інформаційної свободи в їх діалектичній єдності є світоглядною проблемою сучасності» [55, с. 12].

В одній з авторських публікацій зазначалося: «у наш час знання та інформація стали ключовими ресурсами у світовій спільноті. Підвищується суспільне значення і роль інформаційних відносин та інформаційної діяльності, що зумовило суттєве зростання необхідності правового врегулювання даної

сфери. Упорядкованість інформаційних відносин, їх системність і динамізм є необхідними умовами функціонування і розвитку сучасного суспільства, тому важливе соціальне значення має така галузь науки, як інформаційне право, яке полягає у врегулюванні, впорядкуванні інформаційних відносин, наданні їм належної стабільності, створенні необхідних умов для реалізації інформаційних прав громадян і нормального існування громадянського суспільства. Інформація та цифрові технології сьогодні є головними ресурсами у соціально-економічних відносинах, а також, поряд з людським капіталом, відіграють дедалі важливішу роль у державному управлінні. Відбувається перерозподіл реальної влади у суспільстві від традиційних структур до центрів контролю інформаційних потоків, а рівень інформаційної підтримки державних установ суттєво впливає на економічний розвиток та політичну ситуацію у країні» [16, с. 125]. Таким чином, інформатизація в масштабах усього людства стала інструментом глобалізації в протиборстві між цивілізаціями, дозволяючи розвиненим і економічно успішним країнам нав'язувати свою систему цінностей усьому світу. Тому сьогодні важливо забезпечити захист і безпеку персональних та інших видів даних.

Іншим комплексом прав, який можна віднести до прав четвертого покоління є соціальні права: право на одностатеві шлюби, вільну від дитини сім'ю, незалежне від державного втручання життя та ін. Новітні соціальні права людини багато в чому залежать не тільки від законодавчого закріплення, але й від готовності суспільства до їх сприйняття. Так, наприклад, право на одностатеві шлюби в Україні є доволі суперечливим, хоча існує багато країн, де така практика стала нормою – Велика Британія, Австралія, Іспанія, Канада, Швейцарія та інші країни.

Ще одне соціальне право, яке необхідно віднести до четвертого покоління прав людини, це – вільне від держави приватне життя за релігійними та моральними поглядами, яке не є новим, але лише таким, яке вкотре утверджується в різних проявах людського життя. Право на вільну від дитини

сім'ю є проявом вільного від втручання держави життя, оскільки держава не має втручатись у репродуктивні права людини, в її приватне та сімейне життя.

Варто констатувати, що четверте покоління прав людини все ще перебуває в процесі розвитку, не визначені межі цих прав, їхній зміст уточнюється та доповнюється. А зміни, які відбуваються під впливом новітніх технологій, обумовлюють необхідність перегляду державної політики у сфері обмежень цих прав, оскільки четверте покоління прав пов'язане зі зміною існуючої моралі.

Таким чином, за своєю сутністю права людини окреслюють простір, що забезпечує кожній людині умови її самореалізації, тобто простір її особистісної автономії. Права людини пройшли тривалий історичний шлях від наївного їх усвідомлення до теоретико-наукового обґрунтування. На різних етапах історії – після революцій XVII і XVIII ст., соціалістичних революцій першої третини XX ст. та в 1940-50-ті рр. і антиколоніальних революцій, які почалися незабаром після закінчення Другої світової війни, – зміст прав людини визначився в цілому. Нові елементи прав людини розвивалися шляхом розширення й додавання. Відображаючи динаміку усвідомлення того, які саме цінності у певний час вимагали найбільшого заохочення й захисту, історія змісту прав людини також показує періодичні вимоги всього людства до безперервності і стабільності.

У XXI ст. триває закріплення нових прав особистості, що дає підстави вести мову про четверте і п'яте покоління прав людини. Разом із розвитком і поглибленням права на доступ до інформаційного простору нашої планети, а також на отримання послуг, заснованих на інтелектуальних інформаційних технологіях, виникають нові виклики, пов'язані із захистом інформаційної безпеки, приватності, а також прав у віртуальних і кіберпросторах.

1.2. Теоретико-методологічні конструкти дослідження прав людини: обґрунтування і загальна характеристика

Методи дослідження, як відомо, відіграють ключову роль у процесі наукового дослідження. Що стосується сфери прав людини, то формування систематизованої сукупності методів і обґрунтування послідовності їх застосування має свої особливості, зумовлені предметом дослідження.

Як справедливо зазначають О. Дзьобань та В. Яроцький, сучасна система методів наукового пізнання, які використовуються у дослідженнях правової реальності, характеризується високою складністю та диференційованістю. Методи правового дослідження – це система розумових та/або практичних операцій, принципів, прийомів та правил, спрямованих на вирішення певних пізнавальних завдань у сфері права, з урахуванням конкретної пізнавальної мети, що визначається духовними і матеріальними потребами суспільства та/або внутрішніми потребами самої правової науки. Зазвичай методи правового дослідження включають: сформульовану мету, опис об'єктивної ситуації, в межах якої вирішується практичне або теоретичне завдання, та процедуру або перелік операцій, необхідних для досягнення мети в заданих умовах [62, с. 6]. Від застосовуваних методів дослідження в їх взаємодоповнюваності залежить якість одержуваного наукового результату, його достовірність і корисність для вирішення практичних завдань. Тому сучасна розробка й уточнення методології – найважливіше наукове завдання, вирішення якого дозволяє отримувати якісно нові наукові результати в ході пізнання [62, с. 7].

Як свідчить практика науково-дослідницької діяльності, дослідження правових феноменів доцільно здійснювати на підставі послідовного застосування методів наукового дослідження від методів філософського рівня до загальнонаукових (емпіричних, загальнологічних, евристичних) і спеціально-юридичних [117, с. 29; 145, с. 122; 150, с. 30].

Серед наявних методів філософського рівня одним із найпопулярніших і найпоширеніших є діалектичний метод, згідно з яким будь-яке явище перебуває у процесі зміни, розвитку, в основі якого – взаємодія (боротьба) протилежностей [60; 64].

У дисертації діалектичний метод відіграє важливу роль, забезпечуючи системний та комплексний підходи до дослідження прав людини. Діалектичний метод дозволяє виявити глибинні взаємозв'язки між різними аспектами прав людини та їхньою еволюцією в глобальному та цивілізаційному контекстах.

Одним із центральних аспектів застосування діалектичного методу є з'ясування філософсько-правової рефлексії прав людини. Діалектичний метод дозволяє дослідити розвиток правових ідей у взаємозв'язку з історичними, соціальними та економічними умовами. Вищевказане означає, що права людини розглядаються не як статичні категорії, а як динамічні явища, що еволюціонують під впливом різних факторів. Вивчення історичного розвитку прав людини крізь діалектичну призму допомагає виявити протиріччя та конфлікти, які стимулювали їхню трансформацію та розвиток.

Дослідження сутнісних характеристик прав людини у контексті демократичних цінностей також базується на діалектичному методі. Взаємодія прав людини та демократичних цінностей розглядається як процес постійного розвитку та взаємозбагачення. Вказаний метод дозволяє виявити протиріччя, які виникають у процесі реалізації прав людини у демократичних суспільствах, і зрозуміти, як ці протиріччя можуть бути розв'язані через реформування правових систем та вдосконалення демократичних інститутів.

Крім того, діалектичний метод є світоглядно-теоретичним підґрунтям для порівняльного аналізу національних та регіональних систем прав людини. Дослідження різних правових систем крізь призму діалектики дозволяє виявити загальні тенденції та специфічні особливості у підходах до прав людини, що допомагає зрозуміти, як національні та регіональні контексти впливають на формування та реалізацію прав людини, а також як глобальні процеси інтеграції та взаємодії впливають на національні правові системи.

На глобальному рівні діалектичний метод забезпечує глибоке розуміння трансформацій, що відбуваються у сфері прав людини під впливом глобалізації. Аналітико-синтетичні операції при дослідженні глобальних тенденцій крізь призму діалектики дозволяють виявити як позитивні, так і негативні аспекти глобалізаційних процесів. З одного боку, глобалізація сприяє поширенню універсальних стандартів прав людини, з іншого боку, вона може призводити до нових форм нерівності та конфліктів. Діалектичний аналіз допомагає виявити ці протиріччя та у поєднанні з діалектичним синтезом розробити рекомендації для їх подолання.

Дослідження культурно-цивілізаційних конфліктів та їхнього впливу на реалізацію прав людини також базується на діалектичному методі. Вивчення конфліктів між різними культурами та цивілізаціями крізь призму діалектики дозволяє виявити глибинні причини цих конфліктів та їхній вплив на права людини. Діалектичний підхід допомагає зрозуміти, як культурні та цивілізаційні відмінності можуть стати джерелом конфліктів, а також як ці конфлікти можуть бути врегульовані через взаєморозуміння та діалог.

Також діалектичний метод відкриває можливості для прогнозування майбутніх тенденцій у сфері прав людини. Аналіз сучасних трендів та глобальних процесів крізь призму діалектики дозволяє передбачити можливі сценарії розвитку прав людини у майбутньому. Це включає виявлення нових викликів та можливостей, що можуть виникнути у результаті глобальних змін, а також розробку стратегій для забезпечення ефективного захисту прав людини у майбутньому.

Отже, діалектичний метод на рівні філософського узагальнення забезпечує глибоке та всебічне розуміння прав людини, враховуючи їхні історичні, теоретичні, культурні та глобальні аспекти, що дозволяє не лише аналізувати сучасний стан прав людини, але й передбачати їхній розвиток у майбутньому, враховуючи сучасні і прогножуючи майбутні глобальні виклики та трансформації.

Ще одним необхідним методом наукових досліджень є правова герменевтика – метод наукового дослідження, призначений для виявлення сенсу юридичного тексту, виходячи з його об'єктивних (значення слів та їх історично обумовлені варіації) і суб'єктивних (наміри автора) підстав, інтерпретації та роз'яснення змісту юридичного тексту, зафіксованого в документі [61; 117].

У дисертації метод герменевтики відіграє ключову роль при розкритті складних аспектів правової реальності, пов'язаної з правами людини. Герменевтика дозволяє не лише аналізувати тексти та документи, але й глибше розуміти їх зміст у різних історичних, культурних та цивілізаційних контекстах.

Метод герменевтики дозволяє дослідити джерела та тексти, які заклали основу сучасного розуміння прав людини. Інтерпретація відповідних документів дозволяє виявити, як змінювалися уявлення про права людини під впливом різних соціальних, політичних та культурних чинників, що дає можливість простежити еволюцію прав людини від античності до сучасності.

Дослідження сутнісних характеристик прав людини у контексті демократичних цінностей також потребує герменевтичного підходу. Інтерпретація основних міжнародних документів, таких як Загальна декларація прав людини та інші міжнародні договори, дозволяє зрозуміти, як права людини визначаються та реалізуються у різних демократичних суспільствах. Герменевтика сприяє розкриттю глибинних смислів цих документів, дозволяючи зрозуміти їхню роль у формуванні демократичних цінностей та правових норм.

Застосування герменевтики у поєднанні з порівняльним аналізом національних та регіональних систем прав людини дозволяє виявити унікальні риси та відмінності у підходах до прав людини в різних країнах та регіонах. Інтерпретація правових текстів, законодавчих актів та культурних артефактів допомагає зрозуміти, як різні культурні, історичні та соціальні контексти впливають на формування та реалізацію прав людини, що сприяє більш

глибокому розумінню особливостей національних правових систем та їхнього впливу на глобальні процеси.

Герменевтика стає незамінним інструментом для дослідження трансформацій, що відбуваються у сфері прав людини під впливом глобалізації. Інтерпретація міжнародних договорів, декларацій та сучасних дискурсів дозволяє розкрити зміст універсальних прав людини та їхнє значення у контексті сучасних глобальних викликів, таких як зміна клімату, міграція та конфлікти. Це дає можливість оцінити ефективність міжнародних правових механізмів та розробити рекомендації для їх вдосконалення.

Нарешті, герменевтика відкриває можливості для прогнозування майбутніх тенденцій у сфері прав людини. Інтерпретація сучасних трендів, інновацій та прогнозів допомагає сформулювати можливі сценарії розвитку прав людини, а також виявити потенційні виклики та можливості, обумовлені глобальними змінами та технологічним прогресом. Завдяки цьому методу підкреслюється актуальність і ефективність правозахисних механізмів у сучасних умовах, а також можна передбачити можливі напрями розвитку прав людини в майбутньому.

Отже, метод герменевтики є важливим інструментом для глибокого та цілісного розуміння прав людини. Він дозволяє аналізувати права людини на різних рівнях, враховуючи їх історичні корені, теоретичні підвалини, культурні особливості та глобальні тенденції. Це сприяє не лише розумінню сучасного стану прав людини, але й прогнозуванню їхнього розвитку у майбутньому, враховуючи сучасні глобальні виклики та трансформації.

З-поміж емпіричних методів [71; 106; 117, с. 29; 172] варто виділити метод порівняння, який дозволяє систематично аналізувати та зіставляти різні правові системи, теорії та практики, що стосуються прав людини, у різних національних і культурних контекстах [91; 195; 196]. Використання цього методу сприяє виявленню спільних рис і відмінностей, які допомагають краще зрозуміти глобальні тенденції та локальну специфіку у сфері прав людини.

Метод порівняння також відіграє значну роль у дослідженні прав людини. Порівняння допомагає зрозуміти, які ідеї та принципи залишаються незмінними протягом тривалого історичного часу, а які трансформуються під впливом соціально-економічних та політичних змін.

Порівняння різних теоретичних підходів і концепцій дозволяє визначити їхні сильні та слабкі сторони, а також виявити, які з них найкраще відповідають сучасним викликам. Аналіз сутнісних характеристик прав людини у контексті демократичних цінностей також базується на методі порівняння. Зіставлення різних демократичних систем дозволяє виявити, як права людини реалізуються у різних політичних та правових контекстах, що включає порівняння конституційних положень, законодавчих актів та судових рішень, щодо прав людини, у різних країнах. Такий підхід допомагає визначити найкращі практики та моделі, які можуть бути запозичені для покращення правового регулювання та захисту прав людини в інших юрисдикціях.

Метод порівняння є особливо важливим при дослідженні національних та регіональних систем прав людини. Порівняльний аналіз правових систем різних країн та регіонів дозволяє виявити унікальні риси та загальні тенденції у підходах до прав людини, що включає порівняння законодавства, правозастосовчої практики та інституційних механізмів захисту прав людини. Наприклад, порівняння європейської та африканської регіональних систем прав людини дозволяє зрозуміти, як різні історичні та культурні контексти впливають на формування правових норм і практик.

На глобальному рівні метод порівняння сприяє глибшому розумінню трансформацій у сфері прав людини, що відбуваються під впливом глобалізації. Порівняння міжнародних договорів, декларацій та їх імплементації у різних країнах дозволяє оцінити ефективність міжнародних механізмів захисту прав людини. Метод порівняння допомагає виявити вплив глобальних економічних, політичних та соціальних процесів на реалізацію прав людини на національному рівні, що створює основу для вдосконалення міжнародної правової системи.

Крім того, порівняльний аналіз дозволяє дослідити вплив регіональних особливостей на права людини, зокрема в контексті культурно-цивілізаційних відмінностей, що включає дослідження того, як різні культурні традиції, релігійні погляди та соціальні норми впливають на сприйняття та реалізацію прав людини в різних частинах світу. Метод порівняння дозволяє виявити як універсальні цінності, так і регіональні відмінності, що сприяє більш ефективному діалогу та співпраці між країнами у сфері прав людини.

Також, метод порівняння сприяє розробці рекомендацій для покращення національних і міжнародних механізмів захисту прав людини, враховуючи найкращі практики з різних юрисдикцій, що включає порівняння успішних стратегій, законодавчих реформ та інституційних підходів, що можуть бути адаптовані до інших контекстів з урахуванням специфічних потреб і викликів. Таким чином, порівняльний підхід не лише сприяє кращому розумінню сучасних тенденцій у сфері прав людини, а й підтримує розробку інноваційних рішень для їх захисту у швидко змінюваному глобалізованому світі.

Отже, метод порівняння забезпечує глибоке та всебічне розуміння прав людини, враховуючи їхні історичні, теоретичні, культурні та глобальні аспекти. Він дозволяє не лише аналізувати сучасний стан прав людини, але й передбачати їхній розвиток у майбутньому, враховуючи сучасні глобальні виклики та трансформації.

Особливе місце у дослідженні проблем прав людини належить загальнологічним методам. У дисертації методи індукції та дедукції [57, с. 458; 58; 173] відіграють одну з ключових ролей у формуванні вектора дослідження прав людини та узагальнення його результатів у висновках. Ці методи дозволяють всебічно дослідити різні аспекти прав людини, застосовуючи як загальні теоретичні підходи, так і конкретні емпіричні дані, що сприяє досягненню об'єктивних та комплексних результатів.

Метод індукції, що базується на узагальненні конкретних спостережень та фактів, дозволяє вивести загальні закономірності та теоретичні положення. У контексті генези філософсько-правової рефлексії прав людини, індуктивний

підхід допомагає виявити еволюцію правових концепцій через аналіз конкретних історичних прикладів та документів. Досліджуючи розвиток прав людини в різних епохах та культурах, індукція дозволяє сформулювати загальні тенденції та принципи, що складають основу сучасних уявлень про права людини.

З іншого боку, метод дедукції, що полягає у виведенні конкретних висновків з загальних теоретичних положень, сприяє детальному аналізу та поясненню конкретних феноменів у сфері прав людини.

Дослідження сутнісних характеристик прав людини у контексті демократичних цінностей також базується на взаємодії індуктивного та дедуктивного підходів. При дослідженні практичних прикладів та емпіричних даних індуктивний метод дозволяє виявити конкретні випадки реалізації прав людини у демократичних суспільствах. На основі спостережень формулюються загальні висновки про сутність та значення прав людини у демократичних умовах. Водночас дедуктивний підхід дозволяє застосувати загальні теоретичні положення про демократичні цінності до аналізу конкретних правових ситуацій, виявляючи їхні особливості та специфіку.

Методи індукції та дедукції є особливо ефективними при аналізі національних та регіональних систем прав людини. Індуктивний підхід дозволяє дослідити конкретні правові системи та практики в різних країнах, виявляючи їхні унікальні риси та загальні тенденції. Це передбачає аналіз законодавства, судових рішень та правозахисних механізмів у різних юрисдикціях. На основі цих даних формулюються загальні висновки про ефективність та особливості національних та регіональних систем прав людини. Дедуктивний підхід, у свою чергу, дозволяє застосувати загальні теоретичні концепції до аналізу конкретних випадків, виявляючи їхні практичні наслідки та значення.

На глобальному рівні індуктивний та дедуктивний методи сприяють розумінню трансформацій у сфері прав людини під впливом глобалізації. Індуктивний аналіз глобальних тенденцій та процесів дозволяє виявити загальні

закономірності та виклики, що виникають у результаті глобалізаційних змін. Це передбачає дослідження впливу глобальних економічних, політичних та соціальних процесів на права людини у різних країнах. Дедуктивний підхід дозволяє застосувати загальні теоретичні концепції глобалізації до аналізу конкретних правових ситуацій, виявляючи їхні специфічні аспекти та наслідки.

Методи індукції та дедукції також використовуються у дослідженні культурно-цивілізаційних конфліктів та їхнього впливу на права людини. Індуктивний підхід дозволяє виявити конкретні приклади конфліктів та їхнього впливу на права людини, аналізуючи емпіричні дані та конкретні ситуації. Це допомагає сформулювати загальні висновки про причини та наслідки культурно-цивілізаційних конфліктів. Дедуктивний підхід, у свою чергу, дозволяє застосувати загальні теоретичні положення про цивілізаційні конфлікти до аналізу конкретних випадків, виявляючи їхні особливості та механізми.

До того ж, методи індукції та дедукції дозволяють глибше дослідити поточні тенденції у сфері прав людини та передбачити їх подальший розвиток. Індуктивний підхід дає змогу узагальнювати інформацію, що базується на спостереженнях за сучасними змінами, включаючи вплив технологій, соціальні зрушення та економічні виклики, і на основі цього виявляти закономірності, які можуть формувати майбутні сценарії. Дедукція, зі свого боку, допомагає застосувати існуючі теоретичні моделі для оцінки можливих наслідків цих змін і розробки стратегій, спрямованих на адаптацію правозахисних механізмів до нових умов. Такий підхід сприяє не лише розумінню поточних тенденцій, але й підготовці до майбутніх викликів у сфері прав людини, що забезпечує проактивне реагування на глобальні зміни.

Таким чином, застосування методів індукції та дедукції забезпечує всебічне та системне розуміння прав людини. Індуктивний підхід дозволяє виявити конкретні емпіричні дані та узагальнити їх у вигляді загальних теоретичних висновків, тоді як дедуктивний підхід сприяє застосуванню цих теоретичних висновків до аналізу конкретних правових ситуацій, що забезпечує

комплексний та об'єктивний аналіз прав людини, враховуючи їхні історичні, теоретичні, культурні та глобальні аспекти.

Застосування методів аналізу та синтезу [117, с. 29; 57, с. 457; 58] дозволило дослідити складні правові феномени, розчленовуючи їх на окремі компоненти, а також інтегруючи ці компоненти у цілісні системи, що сприяє глибокому розумінню та інтерпретації прав людини в сучасному світі.

Метод аналізу передбачає детальне вивчення окремих аспектів досліджуваного явища. У контексті дослідження генези філософсько-правової рефлексії прав людини, аналіз дозволяє розглянути еволюцію окремих правових концепцій та ідей, що сформувалися в різні історичні періоди. Наприклад, аналіз правових документів, філософських праць та історичних фактів дозволяє виявити витoki та розвиток основоположних правових принципів, які становлять основу сучасного розуміння прав людини, що включає дослідження впливу різних філософських шкіл та правових традицій на формування концепції прав людини.

Зокрема, аналіз сучасних правових теорій, порівняння їхніх методологічних основ та виявлення їхніх сильних та слабких сторін сприяє формуванню комплексного розуміння теоретичних засад прав людини, що включає аналіз таких концептів, як природне право, позитивізм, критична правова теорія та інші підходи, що визначають сучасні підходи до прав людини.

Метод синтезу, у свою чергу, дозволяє інтегрувати окремі компоненти у цілісну систему, що забезпечує комплексне розуміння досліджуваного явища. У дослідженні сутнісних характеристик прав людини у контексті демократичних цінностей синтез дозволяє об'єднати різні теоретичні підходи та емпіричні дані для формування цілісного уявлення про права людини у демократичному суспільстві, що включає інтеграцію історичних, теоретичних та практичних аспектів, що дозволяє визначити ключові характеристики прав людини та їхнє значення у контексті демократичних цінностей.

Аналіз та синтез є особливо важливими при дослідженні національних та регіональних систем прав людини. Аналіз дозволяє вивчити окремі правові

системи, їхню структуру, функціонування та особливості, що включає дослідження законодавства, судових рішень, правозахисних інституцій та механізмів у різних країнах. Синтез, у свою чергу, дозволяє об'єднати ці окремі елементи у цілісне уявлення про національні та регіональні системи прав людини, виявляючи їхні загальні закономірності та відмінності.

На глобальному рівні методи аналізу та синтезу відіграють важливу роль у дослідженні змін у сфері прав людини під впливом глобалізації. Аналітичний підхід дозволяє детально вивчити окремі глобальні фактори, такі як економічні зміни, міжнародна політика та технологічні інновації, які впливають на права людини. Метод синтезу допомагає поєднати результати цих досліджень, створюючи цілісне розуміння того, як глобалізація трансформує права людини, виявляючи основні виклики та напрямки розвитку на міжнародному рівні.

Методи аналізу та синтезу також ефективні у вивченні культурно-цивілізаційних конфліктів та їхнього впливу на права людини. Аналітичний підхід дозволяє дослідити конкретні випадки конфліктів, вивчаючи їхні причини, динаміку та наслідки з урахуванням культурних, релігійних, політичних та соціальних контекстів. Використання синтезу дозволяє інтегрувати ці окремі аспекти у загальну картину, що допомагає зрозуміти спільні риси та закономірності цих конфліктів, а також їхній вплив на права людини.

Також, методи аналізу та синтезу становлять підґрунтя бачення майбутніх тенденцій у сфері прав людини. Аналіз сучасних викликів та трендів, таких як розвиток технологій, соціальні трансформації та економічні зміни, дозволяє визначити потенційні напрями розвитку прав людини. Синтез отриманих даних забезпечує інтеграцію цих факторів у цілісне бачення майбутніх перспектив, дозволяючи розробити стратегії для забезпечення ефективного захисту та розвитку прав людини в умовах швидкоплинних глобальних змін.

Отже, застосування методів аналізу та синтезу забезпечує всебічне та комплексне дослідження прав людини. Аналіз дозволяє детально вивчити

окремі аспекти досліджуваного явища, тоді як синтез забезпечує інтеграцію цих аспектів у цілісну систему, що сприяє глибокому розумінню та інтерпретації прав людини у сучасному глобальному та цивілізаційному контексті.

Аналіз культурно-цивілізаційних конфліктів та їхнього впливу на реалізацію прав людини цілком доцільно застосовувати у взаємодоповненні з герменевтикою. Контент-аналіз [109; 110; 161], а також інтерпретація медійних наукових, науково-популярних текстів, політичних промов та інших культурних продуктів дозволяє зрозуміти, як ці конфлікти впливають на сприйняття та захист прав людини. Герменевтичний метод тут сприяє виявленню нових форм порушень прав людини, що виникають у контексті сучасних культурно-цивілізаційних конфліктів.

Важливе значення у розумінні еволюції прав людини та їхнього впливу на сучасний світ має історичний підхід [22, с. 35-36; 30; 57, с. 460], чий методологічний потенціал дозволяє врахувати особливості правових концепцій і норм в контексті їх історичних трансформацій.

Застосування історичного підходу починається з аналізу витоків ідей прав людини, що включає дослідження античної філософії, релігійних учень та християнських правових доктрин. Історичний підхід дозволяє виявити основоположні концепції, що стали підґрунтям сучасних правових систем. Наприклад, аналіз класичних філософських текстів, релігійних канонів та історичних документів дає змогу зрозуміти, як ідеї справедливості, рівності та свободи поступово формувалися і закріплювалися в суспільній свідомості. Історичний підхід також дозволяє дослідити розвиток прав людини в епоху Просвітництва та новітньої історії, коли відбувалася кодифікація правових норм і становлення національних правових систем. Історичний аналіз цих подій дозволяє виявити, як соціальні, політичні та економічні зміни впливали на формування правових інститутів і норм.

Особливо важливим є використання історичного підходу для аналізу становлення міжнародних систем захисту прав людини після Другої світової війни (включаючи Організацію Об'єднаних Націй), прийняття Загальної

декларації прав людини та інших міжнародних угод. Історичний аналіз цих подій дозволяє зрозуміти, як світова спільнота реагувала на виклики часу, формуючи глобальні стандарти прав людини та механізми їхнього захисту.

Історичний підхід також допомагає розкрити динаміку розвитку прав людини у різних культурних і цивілізаційних контекстах, що включає дослідження правових традицій, що склалися у різних регіонах світу, їхню взаємодію та вплив на формування сучасних правових систем. Наприклад, вивчення історичних шляхів розвитку різних правових систем дозволяє зрозуміти, як ці регіони адаптували універсальні концепції прав людини до своїх специфічних соціальних та культурних умов.

Історичний підхід дозволяє прогнозувати майбутні тенденції у сфері прав людини на основі аналізу минулих подій та викликів. Вивчення історичних прецедентів і еволюції правових норм допомагає окреслити можливі шляхи розвитку прав людини, враховуючи їхній вплив на міжнародну правову систему.

Таким чином, історичний підхід забезпечує глибоке розуміння особливостей еволюції прав людини. Він дозволяє проаналізувати взаємодію правових ідей у різних історичних контекстах, визначити ключові етапи розвитку прав людини та їхнє значення для сучасного світу.

Серед міждисциплінарних підходів було використано антропологічний та аксіологічний. Антропологічний підхід [34; 130; 143] у роботі зосереджується на дослідженні прав людини через призму культурних, соціальних та етнічних особливостей. Антропологічний підхід дозволяє зрозуміти, як різні культури інтерпретують і впроваджують концепції прав людини, виявляючи унікальні аспекти, що можуть бути приховані при використанні суто історичного підходу. Антропологічний аналіз включає вивчення звичаєвого права, традиційних практик і моральних норм, які визначають права та обов'язки членів суспільства.

Зокрема, антропологічний підхід використовується для дослідження правових систем корінних народів, що зберігають власні культурні традиції та

правові інститути. Аналіз поглядів на права людини дозволяє виявити специфічні підходи до питань індивідуальних та колективних прав, таких як право на землю, збереження культурної спадщини та самовизначення, що також передбачає дослідження конфліктів між загальноприйнятими правовими нормами та культурними особливостями окремих спільнот, що підкреслює важливість культурної чутливості в міжнародному правозахисному дискурсі.

Аксіологічний підхід [45; 67, с. 8; 112] акцентує увагу на ціннісних аспектах прав людини, дозволяє дослідити етичні та моральні основи, на яких базуються правові норми та принципи. Аксіологічний підхід дозволяє виявити фундаментальні цінності, що лежать в основі концепції прав людини, такі як гідність, свобода, рівність та справедливість. Аксіологічний підхід включає дослідження того, як різні філософські традиції та релігійні вчення впливають на формування правових стандартів і норм.

Застосування аксіологічного підходу у дослідженні включає аналіз різних філософських шкіл, що пропонують різні бачення прав людини, саме це дозволяє зрозуміти, як певні цінності впливають на формування правових концепцій та їх інтерпретацію в різних суспільствах. Крім того, аксіологічний підхід важливий для дослідження конфліктів, що виникають між різними ціннісними системами на національному або міжнародному рівнях.

Використання антропологічного та аксіологічного підходів у дисертації сприяє глибшому розумінню складності та різноманітності прав людини. Антропологічний підхід дозволяє врахувати культурну специфіку та соціальні контексти, тоді як аксіологічний підхід підкреслює важливість ціннісних засад, на яких базуються правові системи. Поєднання цих підходів забезпечує комплексний аналіз прав людини, який включає як емпіричні, так і нормативні аспекти, що є ключовими для формування всебічного підходу до правозахисної діяльності.

Таким чином, застосування різних методів і підходів наукового дослідження, що базується на принципах послідовності й взаємодоповнюваності, підкреслює комплексний та багатовимірний характер

дослідження. Використання всіх цих методів забезпечило цілісне розкриття теми прав людини, враховуючи їхні історичні витоки, культурні особливості, етичні основи та сучасні тенденції розвитку.

1.3. Сутнісні характеристики прав людини у контексті демократичних цінностей

Забезпечення прав людини є атрибутом демократичного суспільства, що відображає ідеали свободи, рівності та справедливості. У ХХІ ст., коли глобалізація та інформаційні процеси істотно змінили погляди людей на соціальне середовище, демократія залишається однією з головних цінностей сучасної цивілізації. Але загальноприйняті та поширені уявлення про демократію є умовними та нереалізованими на практиці, і це свідчить про її важливість як ідеалу, здатного формувати різноманіття сучасного світу.

Категорія прав людини в демократичному контексті розглядається як основа, на якій будується соціально-політичний порядок, що забезпечує участь кожної особи у державному житті, доступ до правосуддя та захист від будь-яких форм дискримінації. Важливість прав людини в демократії проявляється через їхню роль у забезпеченні рівності можливостей, свободи висловлювань, зібрань, а також захисту від свавілля влади.

Розуміння прав людини в демократичному суспільстві зобов'язує державу не лише визнавати ці права на рівні законодавства, а й забезпечувати їх реальне дотримання. Як зазначали Платон і Аристотель, демократія може призводити до певних суперечностей та навіть занепаду, якщо права людини не захищені належним чином, а моральні орієнтири втрачені [23; 142]. В такому випадку демократія, яка базується на принципах рівності і свободи, може перетворитися в авторитаризм або тиранію, де права людини будуть значно обмежені або взагалі знехтувані.

Розуміння категорії «демократія» досі спричиняє наукові дискусії. Т. Андрущенко зазначає, що «поняття демократії викликало велику цікавість

мислителів різних епох. Платон характеризував демократію як систему, що виникає, коли бідні верстви знищують та виганяють за межі країни частину своїх противників, а інших зрівнюють у громадянських правах, заміщуючи державні посади з решти населення. Отже, саме рівність постає головною характеристикою демократії. Однак при цьому, на думку Платона, за умов демократії через поширення численних суперечностей, через панування хибних думок, які характеризують владу натовпу, відбувається втрата моральних орієнтирів, а це призводить до занепаду демократичного ладу і встановлення протилежної системи – тиранії. Аристотель вважав демократію виявом переваги бідних у сфері влади. Різновиди демократії він визначав залежно від критеріїв наділення різних верств населення громадянськими правами і їх участі у політичному житті – від рівної участі багатих та бідних у здійсненні верховної влади до її остаточного переходу в руки демосу, коли вирішальну роль відіграють демагоги, а роль магістратур зводиться нанівець. Платон і Аристотель можуть бути визначені як фундатори народно-делегатської версії демократії. Вона трактує демократію як форму державного управління, за якої владою володіють усі громадяни. Демократія у цьому варіанті забезпечує безпосередню владу народу за будь-яким питанням державного життя і на всіх рівнях» [17, с. 102].

Сутнісні характеристики прав людини у контексті демократичних цінностей полягають у забезпеченні рівності, свободи та справедливості, які є необхідними умовами для існування демократії як такої. Права людини служать як стримуючий фактор проти зловживань владою, а також як основний механізм забезпечення гармонії та соціальної справедливості в суспільстві. Саме тому розуміння і втілення прав людини є необхідним для збереження та розвитку демократичного суспільства в умовах сучасних глобальних викликів.

Відома чеська дослідниця Т. Перглер зазначає, що «давньогрецькі мислителі пов'язували форму державного управління з суспільним життям і умовами суспільного розвитку. Цю думку розвивали і середньовічні європейські теоретики, а також батьки американської демократії. Так, один із

авторів американської моделі демократії Дж. Медісон вважав демократію компромісом влади більшості з владою меншості, який досягається рівноправною участю всіх дорослих громадян у політичному процесі, з одного боку, і обмеженням їх суверенітету, з іншого» [139, с. 171].

На думку В. Цветкова, «справжня демократія – це такий політичний лад, де панує не тільки державна влада, а й громадянське суспільство, де суспільні відносини унормовані конституцією і законами» [188, с. 11].

Ш. Монтеск'є вважав, що «якщо в республіці верховна влада належить всьому народові, то це демократія. Якщо верховна влада перебуває в руках частини народу, то таке правління називається аристократією» [93].

Але найлаконічнішу сутність демократії сформулював А. Лінкольн у відомій формулі: «Government of the people, by the people, for the people» (правління народу, обране народом і для народу) [219, с. 7–8]. Тобто демократія є однією із суспільно-політичних, морально-правових і культурних цінностей, оскільки вона відображає права людини та єдність загальнолюдських, класових, інтернаціональних і національних інтересів у політичному житті.

Як справедливо відзначив А. Кудряченко, «розробку проблематики демократії в її соціально-ціннісному значенні започаткував німецький дослідник Ю. Хабермас у своїх роботах «Теорія комунікативної дії» та «Мораль і комунікація». Ціннісні аспекти демократії розвинули інші представники західної політичної науки. Для Дж. Шумпетера демократія – це метод інституційного узгодження інтересів під час прийняття рішень для загального блага. На думку Ж. Бюрдо, демократія нині – це і філософія, і спосіб життя, і релігія, а потім як похідне від них – форма правління. А відомий італійський конституціоналіст Дж. Мараніні вважає, що демократія – кінцева мета, найвища цінність будь-якої влади» [107, с. 4]. Незважаючи на різні значення демократії в ціннісних орієнтаціях західного політико-правового мислення, вона стала невід'ємним елементом політичної свідомості мільйонів людей як політико-правова цінність і світоглядний ідеал.

Демократія – це спосіб і умова взаємообмеження, діалогу, компромісного узгодження суперечливих інтересів і переконань різних суб'єктів суспільного процесу. Демократія – це спосіб організації політичних та інших суспільних відносин і діяльності людей, який забезпечує інтеграцію всіх суб'єктів суспільства на основі спільних інтересів, що виражають нормальну й оптимальну діяльність.

Права людини займають центральне місце у демократичних цінностях, виступаючи як основний механізм, що забезпечує свободу, рівність і справедливість у суспільстві. Система демократії спрямована на захист свободи усього громадянського суспільства від протиправних дій держави. Рівень демократії в суспільстві визначає ступінь свободи його громадян. Державні установи, прийняті закони та система правосуддя повинні забезпечувати реалізацію, захист і охорону прав та свобод людини.

Ціннісні орієнтації формуються в будь-якій сфері життєдіяльності людини і суспільства. Це і цінності суспільного ладу, спілкування, діяльності, самозбереження, цінності особистих якостей, а також загальнолюдські цінності. Цінності визначають зміст існування індивіда, з чого випливає вся його мотивація, наповнюючи сенсом його життя. Під цінностями український науковець і політичний діяч С. Давимука розуміє «специфічні соціальні визначення об'єктів навколишнього світу, які виявляють їхні позитивні або негативні значення для людини і суспільства (благо, добро, зло, прекрасне і потворне, наявне в суспільному житті і природі)» [54, с. 78]. Натомість Н. Григорук визначає демократичні цінності як «те, заради чого демократію захищають, це її значущість і життєдайність, її привабливість для мільйонів людей, те, завдяки чому демократія здобуває нових прихильників в усьому світі. До демократичних цінностей в першу чергу належать: громадянство і громадянськість, свобода совісті, свобода слова, людська гідність, моральна автономія, приватність і невтручання в особисте життя, громадська асоціація, соціальний порядок» [52, с. 80]. Слід зазначити, що основні права і свободи людини є фундаментальною ознакою демократичного суспільства. У

демократичному суспільстві права та обов'язки встановлюються на основі рівності всіх перед законом і закріплюються конституційно. У правах та обов'язках не тільки фокусуються зразки, стандарти поведінки, які держава вважає обов'язковими, корисними, доцільними для нормальної життєдіяльності соціальної системи, а й розкривають основні принципи відносин між державою та особою.

Історично ціннісні орієнтації стають частиною спільної європейської цивілізаційної спадщини, яка включає вчення раннього християнства, античності, епохи Відродження та європейських буржуазно-демократичних революцій, а тепер і досвід євроінтеграції. Як справедливо зазначає А. Кудряченко, «утвердження демократичних цінностей, а разом з ними й розвиток громадянського суспільства, його інституцій у державах Західної Європи та Північної Америки набули особливої ваги та актуального звучання в період після Другої світової війни, в 1960-ті рр. та наступні десятиліття й були спричинені як викликами внутрішнього розвитку, так і проблематикою, що виходила з міжнародних відносин: повоєнними пошуками мирних альтернатив розвитку, загостренням блокового протистояння, широким студентським протестним рухом, а також посиленням ініціатив зі збереження навколишнього середовища тощо. За цей період до найбільших здобутків, якими пишаються держави усталеної демократії, слід віднести свободу думки, особисту свободу громадян, їхню рівність перед законом, ідеологічний плюралізм, пропорційне оподаткування всіх громадян, чітку «ув'язку» держави з Конституцією та розвинене громадянське суспільство» [107, с. 4].

Також дослідник у своїй роботі «Європейські демократичні цінності в добу глобалізації» до європейських демократичних цінностей відносить плюралізм, розвинену партійну систему, демократичний режим і поступ громадянського суспільства. А також зазначає: «для всіх розвинених систем континенту є спільний знаменник – демократичний режим. При цьому форми державного устрою є доволі різними, відчутними є історичні традиції, та чи інша міра їхньої спадковості. Характерними спільними рисами політичного

режиму, який притаманний державам, скажімо, Західній Європі, є демократичний спосіб формування та здійснення влади – законодавчої, виконавчої та судової (навіть і за наявності монарха). У цих державах вже сформувалося розвинуте і структуроване громадянське суспільство, яке взаємодіє з владою і з яким остання змушена рахуватися. У більшості держав об'єднаної Європи склалася також належна дієва партійна система, існує політична опозиція, переважно парламентська. Усі ці складові взаємодіють і разом постають дієвими факторами загальної політичної атмосфери. Вони одночасно є і якісною характеристикою функціонування держави, і необхідними чинниками, які забезпечують демократичну систему правління, змагальність політичних сил і, відповідно, наявний суспільний лад у державі» [108, с. 12]. Історія демократичних держав показує, що на політичний режим впливають традиції, національні відмінності та політичні прецеденти. Незважаючи на відсутність єдиної для всіх аксіологічної системи, у світовому демократичному політичному просторі існують універсальні цінності, тобто спільні для всіх людей світоглядні ідеали та моральні норми, які є спільними для всіх людей незалежно від національних, релігійних, політичних поглядів.

Права людини історично стали невід'ємною частиною європейської цивілізаційної спадщини, яка послідовно формувалася під впливом християнських цінностей, ідей Відродження та демократичних революцій. У сучасному світі, у контексті глобалізації та євроінтеграції, права людини все більше визначаються як універсальні цінності, спільні для всіх людей незалежно від їхнього походження, релігійних чи політичних переконань.

Отже, сутнісні характеристики прав людини у контексті демократичних цінностей полягають у забезпеченні можливостей для кожної людини реалізовувати свої права у суспільстві, де панує рівність, свобода та справедливість. Демократія як система цінностей надає рамки для розвитку та захисту прав людини, а права людини, у свою чергу, є основою демократичного суспільства, яке прагне до гармонії, соціальної справедливості та поваги до кожного індивіда.

Базові ціннісні основи Європейського Союзу (ЄС) знайшли своє відображення у документі «Хартія основних прав Європейського Союзу» [184]. Проект документу був урочисто проголошений на засіданні Європейської Ради 7 грудня 2000 р., а юридичну силу отримав 1 грудня 2009 р. разом із набранням чинності Лісабонського договору. Прийняття цього документу було викликане необхідністю визначити спільні цінності нового політичного утворення й гарантувати основні права громадян уже в контексті законодавства та інститутів ЄС. У «Хартії» права і свободи громадян ЄС постали як цінності всіх країн-членів Євросоюзу, на яких ґрунтується діяльність інститутів ЄС, про що зазначено у преамбулі документу: «Народи Європи, засновуючи між собою якомога більш тісний союз, вирішили спільно забезпечити мирне майбутнє, засноване на загальних цінностях... Союз сприяє збереженню та розвитку цих загальних цінностей, одночасно поважаючи різноманітність культур і традицій народів Європи так само, як і національні особливості держав-членів та організацію їхніх публічних органів влади на національному, регіональному та місцевому рівнях» [184]. Таким чином, європейські цінності мають не лише абстрактне значення, а й цілком конкретний вираз у вигляді базових фундаментальних прав, свобод тощо, зафіксованих у відповідних документах Європейського Союзу. Складна історична генеза формування західної цивілізації призвела до того, що європейські цінності поширились далеко за межі Європи. Подібні цінності та принципи поділяють і представники Америки, Африки, Азії, зробивши з європейських цінностей загальноцивілізаційні.

Дослідниця Н. Амельченко зазначає, що двома основоположними актами, які формують ціннісну рамку загальноєвропейського політичного простору є «Європейська конвенція з прав людини», якою гарантуються свобода думки, совісті і релігії, що передбачає право індивіда змінювати релігію й переконання, а також забезпечується свобода вираження поглядів та право на справедливий суд, на ефективний засіб юридичного захисту, верховенство права, незалежний розгляд справи, а також Хартія, яка ґрунтується на

досягненнях в інституалізації громадянських прав і свобод в європейських країнах та розширює ці права на всіх громадян ЄС [5, с. 14-15]. Також під основними правами людини зазвичай розуміють права, які містяться у конституціях держав і міжнародно-правових документах з прав людини, зокрема, в Загальній декларації прав людини (1948 р.) [75], Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) [96], Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.) [125], Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (1966 р.) [124]. Ці документи становлять основу прав людини, їх положення передбачають можливість інших прав, необхідних для існування людини. Чимало досягнень загальнолюдського правового досвіду конституційного захисту прав і свобод людини закладено і в Конституції України, яка визнає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю [97, ст. 3].

Європейська інтеграція є важливою складовою процесу глобалізації сучасного світу та продовженням магістрального шляху модернізації світової цивілізації. Орієнтуючись на європейську модель розвитку, Україна позиціонує себе як європейська держава, спроможну зробити вагомий внесок у розбудову європейської економічної, політичної та безпекової систем, у здійсненні подальших реформ щодо європейської інтеграції на підставі європейських стандартів і цінностей. До базових європейських цінностей у ст. 2 Угоди про асоціацію з Європейським Союзом віднесено повагу до людської гідності, свободу, демократію, рівність, верховенство права, дотримання прав людини, зокрема, представників національних меншин. Проте в процесі трансформації та розбудови демократії в Україні існує низка проблем щодо захисту та збереження цінностей, які забезпечують права та свободи громадян. Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ), як інституція, створена захищати права і свободи індивіда у його взаємодії з європейськими державами, приймаючи рішення проти України і встановлюючи факти порушення прав людини не тільки захищає конкретну особу, але і формує сталу судову практику, що стимулює нашу державу вдосконалювати свою законодавчу базу

та судову гілку влади з метою забезпечення верховенства права і захисту прав людини на національному рівні, а також недопущення порушення прав людини у майбутньому. Іншими словами, у демократичних режимах основні права і свободи людини інституціоналізуються, тобто трансформуються в правові норми, які реалізуються і захищаються незалежно від національної влади в спеціально створених установах. Демократичні країни намагаються створити інституційні структури, які можуть захистити соціальні цінності та сприяти вирішенню соціальних та ціннісних конфліктів у довгостроковій перспективі.

Права людини як фундаментальна складова демократичного суспільства відображають не лише юридичні норми, але й ціннісні орієнтири, які визначають характер взаємодії між особою та державою. У сучасному світі, де цифровізація проникає у всі сфери суспільного життя, відбувається переосмислення сутнісних характеристик прав людини у контексті демократичних цінностей, а ці зміни проявляються у нових викликах та можливостях, які постають перед державами та їхніми громадянами. Демократичні принципи, такі як свобода слова, доступ до інформації, приватність, стають центральними у забезпеченні прав людини, особливо в умовах глобалізації та інтеграції України до європейського простору.

М. Степико у монографії «Українська ідентичність: феномен і принципи формування», проаналізувавши ціннісний аспект європейської інтеграції України, зазначає, що європейський вибір України – це «загальнонаціональний вибір певної системи цінностей: індивідуального підприємництва, професіоналізму, корпоратизації, правової держави та права, динамічної етики й культури, процедур мирного досягнення та підтримки громадянської злагоди тощо» [171, с. 196]. Варто зазначити, що положення щодо реалізації стратегії повноправного членства України в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору закріплено в п. 5 ст. 85, ч. 2. ст. 102 Конституції України [97], а найвищою соціальною цінністю в Україні є людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека.

Сьогодні точаться дискусії щодо визначення пріоритетних цінностей розвитку людства, адже в центрі уваги сучасного світу та європейської спільноти перебувають права людини, добробут, здоров'я, освіта та екологічні проблеми. Водночас у світі спостерігаються культурний занепад, девальвація цінностей, погіршення екологічної ситуації, нехтування принципами гідності, справедливості, свободи та рівності в окремих країнах. Нерідко національні цінності підриваються, міжнародні зобов'язання ігноруються, а права людини порушуються.

Зростає кількість дослідників, які вважають, що традиційна модель демократії вже не відповідає потребам суспільства, де все більше людей отримують доступ до інформації про соціальні та політичні проблеми завдяки інформаційним технологіям. Демократична держава, як інструмент для реалізації інтересів громадян, повинна інтегрувати інформаційні та телекомунікаційні технології в свою діяльність, що відкриває нові можливості для інформування населення, врахування суспільної думки з важливих питань та підвищення ефективності державного управління.

Цифрова революція вплинула на розвиток глобальної економіки та кардинально змінила вектор її розвитку в напрямку тотальної цифровізації усіх сфер як на макрорівні, так і на мікрорівні. Цифрові технології набули широкого використання в медицині, освіті, виробництві, фінансово-банківській справі, військово-промисловому комплексі, державному апараті та інших важливих секторах, які забезпечують національну безпеку країни.

З огляду на глобальні трансформації, що охопили світ у зв'язку з розвитком інформаційних технологій, виникає необхідність у переоцінці традиційних підходів до прав людини. Зокрема, прогресуюча цифровізація та впровадження телекомунікаційних технологій змінюють спосіб реалізації демократичних цінностей, забезпечуючи нові можливості для захисту прав людини. У цьому контексті надзвичайно важливо забезпечити баланс між свободою доступу до інформації та захистом особистих даних. Демократичні цінності, такі як повага до людської гідності, свобода слова та рівність перед

законом, повинні стати основою для формування політики у сфері цифрових технологій.

Таким чином, розвиток прав людини у контексті демократичних цінностей залежить від здатності держави адаптувати свої інститути до нових реалій цифрового світу та глобальних змін, що вимагає не лише оновлення законодавчої бази, але й формування нових підходів до правозастосування, що враховують інтереси громадян та забезпечують їхню свободу у новому цифровому середовищі.

Слід погодитися з Л. Климанською та Г. Луцишиною, які в своїй праці «Парадокси інформаційної демократії» ведуть мову про те, що «розвиток інформаційних технологій, і насамперед, соціальних мереж, веде до послаблення інформаційної залежності пересічних громадян від традиційних ЗМІ та розширення діапазону доступних їм думок, в тому числі альтернативних; до появи у громадськості реальної можливості брати участь в обговоренні тих проблем, які турбують її найбільше; до посилення відкритості та транспарентності політики і політичних інститутів; до розширення меж взаємодії громадян з урядовими органами, що дає надію на те, що голос пересічного громадянина буде почутим; до виникнення нових, ефективних механізмів політичної мобілізації мас, які забезпечують оперативну організацію та координацію дій політичних однодумців, підвищують шанси невеликих партій та представників політичних меншин, які отримують можливість звернення до широких масових аудиторій» [89, с. 143]. Крім того, як справедливо зазначає Ю. Разметаєва, «технології в інформаційному суспільстві не лише доповнюють і стимулюють розвиток демократії, а й впливають на оцінку демократичних процесів. Наприклад, їх можна використовувати для визначення ступеня демократичності режиму, зокрема за допомогою комплексних індексів демократії, які розраховуються авторитетними неурядовими організаціями. Розвиток технологій дозволяє поліпшити ці індекси, виключити грубі помилки під час вибірки, опрацювати величезний обсяг інформації, значно пришвидшити процес оцінювання. На додачу

технології дозволяють відстежувати зміни в режимах, зокрема неочевидним способом. Наприклад, дають змогу перевірити, що змінилося в окремій країні після оголошеного реформування, чи дійсно публічною владою виконується або лише декларується рух до демократизації, відстежити тривожні й негативні зміни, отримати докази втручання до демократичних процесів тощо» [154, с. 107]. Інформаційне суспільство є тим середовищем, у якому ефективно реалізуються цінності громадянського суспільства, це тип суспільства рівних можливостей, доступних для кожного.

Однак не можна констатувати, що все однозначно і наслідки інформатизації є виключно позитивними, зокрема для реалізації прав людини. Глобальна інформатизація і нові інформаційні технології відкривають великі можливості в усіх сферах людської діяльності, але також породжують нові проблеми, пов'язані з інформаційною безпекою особистості, суспільства і держави. З цього приводу слушно зазначають О. Данильян та О. Дзьобань, що «надаючи органам влади тотальний доступ до широкої та конфіденційної інформації у поєднанні з наявністю ресурсів для її обробки та узагальнення, а також для формування інформаційного простору, інформатизація постає як потужний ресурс влади, що дає додаткові можливості соціального контролю, який ставить під загрозу особисті свободи громадян. У масштабах усього людства інформатизація стала інструментом глобалізації міжцивілізаційного конфлікту, дозволивши більш розвиненим та успішним в економічному плані країнам нав'язувати усьому світу свою систему цінностей. На рівнях індивідуальної та суспільної свідомості виявляється потужний інформаційно-психологічний вплив, що веде до політичної, економічної та культурної експансії розвинутих країн. Можливість такого впливу відкриває широкі перспективи для маніпулювання суспільною думкою, у зв'язку з чим «впливає» досить неприємний аспект інформатизації: під її впливом сучасне суспільство втрачає свою стійкість» [56, с. 18]. Погоджуюсь з авторами, які справедливо підкреслюють, що інформатизація може стати потужним інструментом для посилення соціального контролю з боку держави, що

загрожує особистим свободам громадян. Інформатизація перетворюється на інструмент глобалізації, що дозволяє економічно розвиненим країнам нав'язувати свою систему цінностей іншим державам. Отже, небезпечними для дотримання прав і свобод людини слід вважати такі інформаційні впливи, які загрожують дестабілізуючими, деструктивними, такими, що пригнічують інтереси особистості, суспільства й держави наслідками.

У цьому контексті в авторській науковій статті «Забезпечення прав людини в умовах тотальної інформатизації суспільства» [11] зазначається, що «сьогодні темпи розвитку цифрових технологій зумовлюють необхідність реалізації державної політики відповідно до сучасних вимог глобальної цифрової трансформації, що відбуваються в більшості державах світу. Більшість прогресивних, розвинених країн активно розвивають процеси впровадження е-демократії, е-уряду, е-комерції, електронного туризму на основі сучасних цифрових технологій. Це є великим кроком на шляху до розвитку демократії, реалізації прав громадян, зокрема на доступ до публічної інформації, державних послуг, послуг у сфері освіти й культури. Проте осторонь цих прогресивних процесів та глобальної інформатизації, зі всіма її позитивними і негативними наслідками, залишаються країни, а в деяких країнах регіони, певні верстви населення, які обмежені в доступі до цифрових технологій. Така ситуація є передумовою до нерівного розподілу об'єктивно можливих послуг та благ, інформаційного збагачення та культурного і правового розвитку. У правовому аспекті, люди позбавлені або обмежені в можливості реалізації своїх прав на інформацію, права на освіту, права на особистий та культурний розвиток. При цьому має значення і той факт, що цифрові технології надають більше можливостей до реалізації цих прав. Особи, які користуються сучасними цифровими технологіями та інформаційними ресурсами, мають переваги над тими, хто позбавлений таких можливостей. Така ситуація є передумовою до формування нерівності» [11, с. 119-120].

О. Андрієнко зазначає: «процеси соціально-політичних трансформацій, що проходять у сучасному світі, зокрема у межах українського суспільства, є

надзвичайно інтенсивними. Вони торкаються практично всіх сфер суспільного, політичного, економічного, культурного життя людей, але найбільш важливим є світоглядний вимір цих змін. У глобалізованій (або навіть «глокалізованій») реальності все більш ефективно працює принцип «метелика». Цей принцип у даному випадку означає, що локальні зміни все частіше набувають глобального характеру, оскільки світ сьогодні стає все більш цілісним завдяки бурхливому розвитку інформаційних технологій. В умовах потужних змін перед суспільством завжди постають проблеми світоглядного характеру, зокрема браку стабільної системи цінностей та орієнтирів, адже стан постійних системних трансформацій, стан економічної невизначеності та соціальної дезорієнтації навіть психологічно є дуже важким для суспільної свідомості, що змушена переживати так звану «світоглядну кризу сучасності». Ця криза є набагато глибшою, ніж та, що торкається фінансово-економічної галузі. Більш того, вона виступає однією з головних підвалин економічної кризи. Серед найбільш переконаних прибічників демократичного шляху суспільного розвитку останнім часом народився міф про те, що саме демократичний суспільний устрій найбільш повно відповідає біологічній природі людини, оскільки в ній закладено прагнення свободи. Демократичний устрій залишався до сьогодні кращим (хоча і не ідеальним) варіантом суспільного устрою, але він не здатний існувати без гармонійного балансу між особистісною свободою та інтересами суспільства і держави» [7, с. 96-97]. Тобто вітчизняні дослідники інформаційного суспільства звертають увагу на ті труднощі і ризики, з якими стикається сучасна людина. Нині потреби людини розмежовуються на соціально опосередковані, де індивід виступає як вільний член соціуму і демонструє соціально значущу відповідальну поведінку, та індивідуально опосередковані потреби, які визначаються виключно суб'єктивними прагненнями до самореалізації. Так, В. Андрущенко, Л. Горбунова, М. Култаєва, С. Пролєв та інші науковці стверджують, що сучасне суспільство, створюване глобалізацією і глобальним вільним ринком, характеризується переходом від раціональної утилітарної культури до змішаної глобальної

культури; від політичної емансипації до політики «життєвого стилю»; від рівності до відмінностей; від організації, ієрархії до реорганізації, мереж; від фіксованої ідентичності до її плюралізації; від кінця ідеологій до варіації життєвих стилів і переконань [8]. У цьому контексті варто погодитися з думкою О. Бабкіної, що «сучасний стан правосвідомості українського суспільства характеризується глибокою внутрішньою суперечливістю, амбівалентністю, девіацією. Це пов'язано з процесами трансформації, що охопили всі виміри буття людини, поставили саму її в екстремальну ситуацію вибору власної позиції, пошуку ідентичних власній особистості цінностей та світоглядних орієнтирів. За короткий історичний період зруйнувалась вся система звичних правових і політичних уявлень, настанов, цінностей, норм і стереотипів, які визначали життя пересічної людини в попередню епоху. Суперечливість суспільних перетворень, нові економічні реалії разом з політичними технологічними, ідеологічними та інформаційними новаціями викликали певну правову та ціннісну дезорієнтацію в суспільстві, поставили питання політичної ідентифікації та самоідентифікації як суспільства в цілому, так і окремої особистості» [25, с. 8]. Тобто в умовах глобалізації відбувається низка змін щодо забезпечення безпеки людини та обмеження її прав. Це різке збільшення залежності рівня життя людей від інтересів транснаціональних компаній; зниження значення фактора регіональної обумовленості, що означає, що зміни в житті людини все більше і частіше залежать від процесів, які знаходяться далеко від її місця проживання; зменшити роль національних кордонів, які втратили значення не лише для торгівлі, капіталу та інформації, а й для ідей, моральних норм, національної культури та цінностей; збільшення швидкості змін на ринках і технологіях, що сприяє прискоренню темпу життя та підвищенню рівня нестабільності в суспільстві.

Трансформація суспільства обумовлена розвитком інформаційної сфери та поступовим переходом до суспільства знань [64, с. 246-247; 80, с. 103; 135, с. 171-172], впливом цифровізації на всі суспільні процеси. Активне використання цифрових технологій в різних напрямках життєдіяльності зумовило постановку

питання про необхідність і достатність прав і свобод людини і громадянина, та виокремило поняття цифрові права і свободи людини.

Права і свободи людини виступають сьогодні одним з найважливіших орієнтирів розвитку концепції національної безпеки. Особисті права і свободи людини, як відомо, є невід'ємними від безпеки людини, суспільства і держави. За цих умов актуальною постає проблема пошуку балансу між захистом приватності, у тому числі інформаційної приватності життя людини, та потребами захисту національної безпеки. Інноваційність технологій викликає закономірні питання щодо правового регулювання таких правовідносин, потреби зміни та/або вдосконалення механізмів забезпечення прав людини, а також виділення нових, які також можуть виступати об'єктом захисту.

Глобальне покриття мережі Інтернет, що забезпечує відкритість та доступність інформації, використання сучасних форм комунікаційних технологій, активне впровадження цифрових трансформацій у повсякденне життя, має як позитивні, так і негативні моменти.

Цифровізація є потребою часу, що трансформує державні процеси з метою ефективної взаємодії людини та держави, оскільки права людини є правовими можливостями, які необхідні для її життєдіяльності щодо задоволення усіх її потреб. Цифрова трансформація визначається як соціальна трансформація на основі максимального використання цифрових технологій. До цифрових трансформацій схильні більшість звичних для громадян видів діяльності, адже вже зараз цифрові технології стали базою для створення нових продуктів, цінностей та, відповідно, основою отримання конкурентних переваг на більшості ринків, що приводить до появи нових, унікальних систем і процесів з новою ціннісною сутністю. Створення нових персональних приладів, цифрових моделей, застосування технологій «великих даних» (big data), нових методів аналізу даних і алгоритмів прийняття рішень, нових технологій автоматизації і роботизації тощо. У сукупності ці та багато інших факторів, безпосередньо пов'язаних з інформатизацією соціальної реальності, дають цілком реальні підстави для створення особливого виду соціокультурної

реальності, яку О. Дзьобань пропонує визначати як «інформаційно-цифровий континуум» [62, с. 66].

Як зазначалося раніше [9], «аналіз зв'язку між новими технологіями та правами людини є складним і вимагає попереднього розуміння певних компонентів. По-перше, існує еволюційний розрив між технічним прогресом і його правовим забезпеченням. Адаптація як національного, так і міжнародного законодавства до досягнень науки і техніки часто відбувається дуже повільно, і, як наслідок, законодавство не завжди може адекватно регулювати ситуації, спричинені технологічним розвитком. По-друге, зміни в технологіях свідчать про тенденцію розвитку нормативного регулювання на міжнародному рівні. Сучасні технології є продуктом цифровізації, і часто процес їх використання стає можливим завдяки телекомунікаційним системам і комп'ютерним мережам. Отже, права осіб можуть бути порушені діями осіб, які використовують такі технології, але знаходяться в інших юрисдикціях» [9, с. 108].

Сьогодні темпи розвитку цифрових технологій зумовлюють необхідність реалізації державної політики відповідно до сучасних вимог глобальної цифрової трансформації. Усе зазначене у поєднанні створює цілком реальні передумови для формування «цифрової людини» [50; 63; 66] з цілим набором цифрових прав і свобод.

Термін «цифрові права людини» охоплює фактично два розуміння. У першому ним називають усі ті права, здійснення та захист яких тісно пов'язаний з використанням цифрових інструментів або має суттєву онлайн-складову. У другому – лише ті права, які виникають або починають претендувати на статус фундаментальних у цифрову епоху. Тому до цифрових відносять і такі фундаментальні права, як свобода вираження думки і слова, приватність, право на інформацію, право на участь в управлінні державними справами тощо, і такі, як право бути забутим, право на анонімність чи навіть право на Інтернет. Майбутнє цифрових прав людини тісно пов'язано з стрімким процесом суспільного технічного оснащення та цифрової освіченості.

Класичними правами людини, які реалізуються шляхом використання інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема, мережі Інтернет стали:

- право на інформацію – кожна людина має право вільно висловлювати свої погляди, шукати, отримувати та поширювати будь-яку інформацію онлайн;
- право на життя/право на охорону здоров'я – найголовніша цінність держави це життя та здоров'я її громадян;
- право на освіту – спочатку через світову пандемію, а потім через війну, українські діти позбавлені можливості повноцінно навчатися очно;
- право на працю – наразі люди можуть не тільки шукати бажані вакансії онлайн, але й працювати віддалено;
- право на сім'ю – оскільки інтернет сьогодні став майданчиком для комунікації та спілкування.

Проте осторонь цих прогресивних процесів та глобальної інформатизації, зі всіма її позитивними і негативними сторонами, залишаються країни, а в деяких країнах регіони, певні верстви населення, які обмежені у доступі до цифрових технологій. Така ситуація є передумовою до нерівного розподілу об'єктивно можливих послуг та благ, інформаційного збагачення та культурного і правового розвитку. У правовому аспекті, люди позбавлені або обмежені у можливості реалізації своїх прав на інформацію, права на освіту (сучасна ситуація з дистанційного навчання, в епідеміологічних умовах, спричинених пандемією коронавірусу), права на особистий та культурний розвиток. При цьому, має значення і той факт, що цифрові технології надають більше можливостей до реалізації цих прав. Особи, які користуються сучасними цифровими технологіями та інформаційними ресурсами, мають переваги над тими, хто позбавлений можливостей. Така ситуація є передумовою до формування нерівності.

Слід погодитися з Т. Миськевич, яка зазначає, що «сьогодні використання цифрового простору в світі не є пропорційним. Теоретичні узагальнення досліджень явища цифрової нерівності приводять до розуміння її як загрози, що одночасно поширюється на глобальному, регіональному та локальному рівнях –

дана географічна характеристика дозволяє зрозуміти масштабність даної проблеми. Кордони глобального рівня цифрової нерівності практично збігаються з межами економічно розвинених регіонів та країн «третього світу». <...> Тривожною особливістю нинішнього стану явища цифрової нерівності є те, що поки не спостерігається ознак реального подолання гігантської прірви між країнами-лідерами розвитку інформаційних технологій та країнами-аутсайдерами. Навпаки, цей розрив із часом тільки посилюється» [123, с. 89-90]. Іншими словами, розвинені країни продовжують активно прогресувати в плані цифровізації, а країни з низьким економічним розвитком намагаються лише досягти рівня своїх попередників. Позитивним є той факт, що процеси оцифрування збільшують кількість «користувачів», які мають однаковий доступ і можливості.

У сучасному інформаційному суспільстві, де цифрові технології мають вирішальний вплив, виникають нові виклики щодо захисту прав на доступ до інформації. Цифрове середовище відкриває безліч можливостей для обміну, зберігання та поширення інформації, але водночас породжує ризики щодо конфіденційності, цілісності та доступності інформації. Необхідно розробити ефективні механізми та стандарти для захисту прав на доступ до інформації у цифровому середовищі, зокрема шляхом впровадження сучасних технологій шифрування та захисту персональних даних.

У інформаційному суспільстві існує небезпека інформаційної цензури та обмежень, які перешкоджають свободі інформації та праву на доступ до неї. Наприклад, деякі уряди намагаються приховувати невігідну інформацію або обмежувати доступ до неї, що підриває принципи відкритості та прозорості. Це безпосередньо впливає на основні права людини, такі як свобода вираження поглядів і право на отримання інформації, що є важливими складовими демократичного суспільства. Розробка ефективних механізмів протидії інформаційній цензурі та забезпечення недискримінаційного доступу до інформації є важливим завданням.

Захист прав людини та свобода вираження поглядів є невід'ємними складовими будь-якого демократичного суспільства. Інформаційні технології, з одного боку, розширюють можливості для реалізації цих прав, але з іншого боку, вони також створюють нові виклики, такі як цензура, дезінформація та порушення приватності. Демократичні країни мають розробляти політичні стратегії, що захищають права людини у цифровому просторі, забезпечуючи вільний та рівноправний доступ до інформації.

Агресія Російської Федерації (РФ) проти України наочно продемонструвала, що розв'язання завдань інформаційної безпеки необхідне для створення безпекового середовища, що розширюється з регіонального на глобальний рівень [227]. Переконливим свідченням визнання актуальності, науково-теоретичної та політико-практичної значущості вирішення проблем інформаційної безпеки на сучасному етапі розвитку системи міжнародних відносин стали такі кроки демократичних країн як: прийняття США Закону про протидію іноземній пропаганді та дезінформації [212]; створення в ЄС спеціальної платформи для протидії російській та китайській дезінформації [210]; акцентування уваги Центру стратегічної комунікації НАТО на протистоянні російській пропаганді та ін.

Право на інформацію та свобода вираження є основними правами людини, які повинні бути захищені в умовах інформаційної війни. В умовах конфлікту важливо забезпечити, щоб громадяни мали доступ до достовірної та перевіреної інформації. Це дозволяє їм робити обґрунтовані рішення та брати активну участь у громадському житті. Держави повинні забезпечити, щоб механізми захисту прав людини були ефективними навіть у часи криз та війн.

Так, на другому Саміті за демократію, що відбувся 28–30 березня 2023 року за участі 130 країн, підкреслювалось значення факторів для подолання викликів демократії, забезпечення її стійкості, поступу до миру і процвітання у всьому світі. Стосовно ж технологічного аспекта інформаційної безпеки йшлося як про свободу в Інтернеті, так і про кіберзагрози, дезінформацію. Учасники саміту підкреслили, що такі виклики існують як для демократії

загалом, так і для України зокрема, яка наражається на такі загрози з боку РФ [204].

Інформаційні права людини, такі як право на свободу слова та доступ до інформації, мають бути захищені навіть в умовах війни. Важливо, щоб уряди та міжнародні організації працювали разом для забезпечення цих прав, надаючи громадянам можливість отримувати правдиву інформацію та виражати свої погляди без страху репресій, що є важливим елементом для підтримки демократії та забезпечення прав людини на глобальному рівні.

Усі ці чинники впливають як на суспільне життя, так і на військову та оборонну сфери життєдіяльності суспільства, що набуває особливої ваги в умовах війни. Якість та захищеність зв'язку, а також запобігання витоку інформації є критично важливими для успіху військових оборонних та наступальних операцій. У зв'язку з цим, з лютого 2022 року українському суспільству було надано чіткі рекомендації щодо довіри виключно офіційним українським джерелам інформації, що дозволяє ефективно протистояти традиційній російській тактиці поширення дезінформації.

Особлива увага приділяється використанню різноманітних джерел інформації, щоб запобігти дезінформації або, принаймні, максимально зменшити такі можливості. Правове регулювання охоплює не всі види інформаційної діяльності, особливо коли йдеться про соціальні мережі, широке використання інтернет-технологій, зокрема телеграм-каналів, з метою поширення ворожої пропаганди, недостовірної інформації (фейків, фальсифікації реальних подій). Усі ці виклики та загрози, спрямовані проти України з боку агресора – РФ, потребують активної протидії задля головної мети – перемоги у війні, післявоєнної відбудови та подальшого поступального розвитку демократичної Української держави. Вирішення таких завдань потребує спільних зусиль цивілізованих країн, тому Україна певною мірою прискорює темпи реалізації своїх стратегічних євроінтеграційних зусиль і розраховує на підтримку партнерів як у фінансовому, так і в технологічному плані.

Отже, у сучасному світі права людини в контексті демократичних цінностей є динамічним та складним феноменом, що зазнає впливу глобальних змін, зумовлених наслідками інформаційної революції: інформатизацією, цифровізацією тощо. Сьогодні широка інформатизація стає необхідною умовою подальшого розвитку людства та одним із головних факторів, що визначають його майбутнє. Водночас не можна заперечувати, що поряд із новими перевагами та можливостями, зумовленими революційними змінами в інформаційних технологіях, перед сучасним суспільством постає низка завдань модернізації, дослідження яких привертає увагу науковців із різних галузей наук.

Висновки з розділу 1

У розділі 1 «Філософсько-правовий дискурс прав людини: теоретико-методологічні засади» досліджено генезу філософсько-правової рефлексії прав людини, виявлено основні теоретико-методологічні конструкти дослідження та проаналізовано сутнісні характеристики прав людини у контексті демократичних цінностей.

Встановлено, що філософсько-правова рефлексія прав людини має багату історію, яка охоплює античність, Середньовіччя, Новий час та сучасність. Основні філософські та правові течії кожного історичного періоду зробили свій внесок у формування сучасного розуміння прав людини. Від ідей природного права у античних філософів до концепцій прав людини, закріплених у міжнародних правових актах ХХ ст., історичний розвиток прав людини відображає еволюцію людської думки щодо свободи, рівності та гідності.

Проаналізовано теоретико-методологічні конструкти дослідження прав людини, охарактеризовано й обґрунтовано методи та підходи, які доцільно застосовувати як базові для філософсько-правових досліджень феномена прав людини.

Розглянуто сутнісні характеристики прав людини у контексті демократичних цінностей й обґрунтовано, що права людини є невід'ємною складовою демократичних суспільств і сприяють забезпеченню свободи, рівності та справедливості. Вони встановлюють межі державної влади, захищають індивідуальні свободи та гарантують участь громадян у політичному житті.

Таким чином, у розділі 1 запропоновано й обґрунтовано теоретико-методологічну базу для подальшого дослідження прав людини у глобальному та цивілізаційному контекстах. Аналіз історичного розвитку, теоретичних підходів та демократичних цінностей надав необхідні знання для глибшого розуміння сутності прав людини та їхньої ролі у сучасному світі.

РОЗДІЛ 2

ГЛОБАЛЬНІ Й ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ У РОЗВИТКУ ПРАВ ЛЮДИНИ

2.1. Права людини в сучасних правових системах: порівняльна характеристика

У сучасному світі права людини, як зазначалось у підрозділі 1.3, є однією з найважливіших цінностей, які формують основи демократичних суспільств. Незважаючи на їхню універсальність, реалізація цих прав варіюється залежно від національних контекстів, правових систем і культурних традицій. Порівняльний аналіз національних систем прав людини дозволить виявити тенденції та виклики, які постають перед різними країнами у сфері захисту прав людини, що сприяє розумінню того, як національні особливості можуть впливати на ефективність правозахисних механізмів і як можна оптимізувати їхню роботу для досягнення більшого дотримання прав людини на глобальному рівні.

Відомо, що правова система кожної країни відображає еволюцію суспільства та його історично-культурні особливості. Кожна країна має свою унікальну правову систему, яка поєднує загальні аспекти з правовими системами інших країн, а також відрізняється специфічними особливостями.

В останній третині ХХ – на початку ХХІ ст. спостерігається суттєва інтенсифікація міжнародних відносин, що спричинило глибокі зміни в усіх аспектах суспільного життя багатьох націй та держав. Сформувався єдиний інформаційний простір, який виходить за межі географічних кордонів історично усталених держав. Зросла роль загальноправових принципів, відбулося зближення національних правових систем і взаємне збагачення досвідом різних національних законодавств. Прискорення інтеграційних процесів у всіх сферах, зокрема правовій, стало визначальною тенденцією

сучасного світу. Цей феномен отримав назву «глобалізація» і протягом тривалого часу є предметом обговорень серед політиків та науковців.

Процеси глобалізації у правовій сфері полягають у зростанні впливу міжнародного правового регулювання на внутрішні відносини в країні, незалежно від типу національної правової системи. Спрямування та ступінь взаємодії цих правових систем визначаються концепцією взаємозв'язку міжнародного права і національної правової системи конкретної держави.

З іншого боку, процес глобалізації у політичній і правовій сферах відрізняється своєю специфікою: тут рівень єдності значно нижчий, ніж у соціально-економічній сфері, оскільки країни продовжують зберігати свою незалежність і правову ментальність. Тому, в контексті правових систем більш відповідним є термін «інтернаціоналізація». Інтернаціоналізація передбачає зближення політичних і правових систем держав, поглиблення взаємодії і взаємного впливу.

Останні десятиліття характеризуються зміною співвідношення міжнародних і внутрішньодержавних правових систем. У XVIII-XIX ст. міжнародно-правові норми обмежувалися міждержавними відносинами, залежачи від розсуду правителів і правового порядку країн. До середини XX ст. спостерігалось зближення міждержавного і національного права, що супроводжувалося розширенням сфери застосування першого і зміцненням його владних інститутів. З середини XX ст. стали визнавати пріоритет міжнародних норм як універсальний механізм захисту суверенних прав держав від зовнішніх втручань. Цей принцип знайшов конституційне відображення в різних формах – від м'яких до імперативних.

Інтенсифікація взаємодії правових систем як горизонтальних (пов'язаних з різними країнами і групами країн), так і вертикальних (зокрема, це взаємодія між внутрішнім правом окремих країн і міжнародним правом) стали загальною тенденцією світового політичного і правового розвитку [43].

На сьогодні визнання і захист прав людини є значущою та широкою сферою суспільних відносин, де відбувається інтенсивний процес

взаємопроникнення і зближення міжнародних та внутрішньодержавних правових систем. Однак, визнаючи універсальний характер прав людини, не слід забувати про об'єктивні труднощі ратифікації міжнародних нормативно-правових актів, проблеми застосування існуючих міжнародних стандартів без належного співвідношення з національним законодавством окремих держав, відсутність однозначного тлумачення змісту таких прав, їх значення, способів здійснення та ієрархії. Також слід враховувати, що держави мають певні межі розсуду стосовно прав, зокрема, у виборі окремих ефективних засобів захисту прав на національному рівні, а також у складних і чутливих питаннях (наприклад, застосування смертної кари, питання захисту прав сексуальних меншин та ін.), щодо яких відсутній консенсус і всередині європейської спільноти¹.

З одного боку, у міжнародному праві, особливо в системах міждержавних об'єднань, зростає значення норм, які виникають з внутрішньодержавного права. Держави все більше відчують потребу захищати свої національні інституції через механізми міжнародно-правового регулювання. Правові норми, що стосуються захисту прав людини і громадянина, парламентські, муніципальні та судові інститути, а також аспекти навколишнього середовища, приймають форму міжнародних правових принципів, інститутів та норм.

З іншого боку, у національних правових системах зростає значення затверджених міжнародних норм, які впроваджуються в національне законодавство, збагачуючи його і зливаючись з ним у новому контексті. Міжнародні норми стають факторами правотворення для відповідних національних інститутів і норм.

Процес інтернаціоналізації у праві відбувається нерівномірно і має суперечливий характер, оскільки він значно впливає різним чином на країни з різним рівнем економічного і політичного розвитку, а також залежить від політичних курсів, що змінюються. Різноманітність у ступені готовності

¹ Така точка зору була запропонована і аргументована дисертанткою під час наукової дискусії на Міжнародній науково-практичній конференції «Двадцять перші осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 6 жовтня 2022 р.) [15].

правових систем до застосування міжнародних норм обумовлена національними правилами, правовою свідомістю громадян та правовими традиціями країн, включаючи різні підходи судів та юридичних структур [40].

Дослідження правової системи є важливим етапом дослідження існуючої конкретно-історичної реальності в кожній країні. У той же час, сучасний етап розвитку людства відзначається двома протилежними тенденціями: бажанням держав досягти своєї самостійності та ідентичності, прискоренням глобалізаційних процесів. Особливо це стосується розвитку державно-правових систем країн, які належать до двох найбільш розвинутих та організованих правових сімей – романо-германської та англосаксонської. Підтвердженням цього є такі явища, як поширення прецедентного права в правових системах романо-германської сім'ї і зміцнення кодифікації та інших форм систематизації права в країнах англосаксонської правової сім'ї.

У зазначеному контексті не можна не погодитися В. Колодяжною, яка вважає, що правові системи є «основою правової культури, без їх вивчення залишаться незрозумілими минуле, сучасний стан та подальші перспективи розвитку і окремих національних правових систем, і права у світовому масштабі» [95, с. 46]. У сучасних умовах розвитку юридичної науки порівняння правових систем розглядається як ефективний метод для загальнотеоретичних і компаративних досліджень, а також як оптимальний шлях для обґрунтування процесів правової глобалізації. Воно сприяє синтезу найкращих елементів різних правових систем і формуванню універсальної правової системи, яка здатна поєднувати традиції і новаторство.

Згідно з твердженнями В. Ісакова, правовий тип (або сім'я права) є узагальнюючою теоретичною моделлю правового вмісту штучного характеру, що виникає внаслідок наукової класифікації і відображає загальні та особливі риси національних правових систем [81, с.14].

Дослідження правових систем є важливим етапом у порівняльному правознавстві, оскільки дозволяє глибше зрозуміти, як різні правові традиції відображають особливості суспільного розвитку, культурні та релігійні впливи

на праворозуміння. Однією з основних класифікацій правових систем є поділ на континентальну (романо-германську), англосаксонську та релігійну, які і будуть порівнюватись в роботі. Критерій, за яким проводиться порівняння цих систем, полягає у поєднанні декількох факторів. По-перше, це праворозуміння, яке відрізняється залежно від системи права. По-друге, інструментальний критерій, що визначає основні джерела права в кожній з систем, є ключовим для розуміння механізмів правового регулювання. Результати таких порівняльних процедур складуть певну основу для виділення й уточнення відмінностей у розумінні прав людини у різних правових системах.

Незважаючи на різноманітність у класифікації правових систем, практично всі дослідники погоджуються, що найкраще організованими, логічно структурованими, ефективними і найбільш поширеними є романо-германська і англо-саксонська (в її модифікованому вигляді, що сформувався у кінці XVIII – XIX ст. як англо-американська) правові системи.

Історично романо-германський тип права склався під впливом римського, германського, канонічного, феодалного, комерційного та звичаєвого права. У цьому контексті важливо погодитися з В. Шаганенком, що розвиток романо-германської правової системи відбувався етапами, кожен з яких інтегрував досягнення попереднього. Основним методом трансформації була рецепція римського права, викликана впливом більш розвиненого римського суспільства на менш розвинене германське суспільство. Формами рецепції були вивчення римського права як культурного надбання, використання його норм у практиці, а також усвідомлення та застосування розроблених римлянами термінологічних понять і ідей [194, с. 89].

Правові системи, що належать до романо-германської правової сім'ї, хоча мають загальні основні риси, відрізняються специфічними особливостями, які дозволяють виділити з них окремі підгрупи: а) романську (або французьку), яка включає Бельгію, Іспанію, Італію, Люксембург, Нідерланди, Португалію, Францію та інші і характеризується значним впливом французького права; б) германську, яка об'єднує Австрію, Німеччину, Швейцарію, і основою для неї є

німецьке (германське) право; в) скандинавську (північноєвропейську), що включає Норвегію, Фінляндію, Швецію, і поєднує ознаки романо-германської і англо-американської правових систем; г) латиноамериканську, яка охоплює країни, такі як Аргентина, Мексика, Перу, Чилі та інші і поєднує ознаки романо-германської і англо-американської систем, з переважанням першої у приватному праві та другої у публічному праві.

Захист прав людини в романо-германських правових сім'ях здійснюється через комплексну систему правових норм та інститутів, які регулюють різні аспекти життя громадян. Незважаючи на розвинену систему захисту прав людини, романо-германські правові сім'ї стикаються з певними викликами. Серед них можна виділити бюрократичні перепони, тривалі судові процеси та недостатнє фінансування спеціалізованих органів.

Оскільки Україна є країною з кодифікованою правовою системою, значне удосконалення як окремих інститутів права, так і всієї її правової системи є актуальним процесом. Дослідження особливостей сучасних правових систем і джерел права у контексті проблеми прав людини є критично важливим аспектом для зміцнення статусу України як правової держави, покращення міжнародних відносин та забезпечення стабільності на міжнародній арені [115].

У правовій системі і в розв'язанні конкретних справ традиційно важливими є узагальнення судової практики у певних категоріях справ. Вплив судових органів на формування і розвиток права відображається у теорії права і самій судовій практиці. Особлива увага приділяється захисту прав людини, що відображається у діяльності судових органів та їх рішеннях. Судова практика, зокрема у справах, що стосуються прав людини, відіграє ключову роль у забезпеченні справедливості та дотриманні основоположних прав та свобод громадян. У багатьох європейських країнах захист прав людини є невід'ємною складовою правової системи, що підтверджується як національним законодавством, так і міжнародними угодами, ратифікованими цими державами.

На сьогодні для країн романо-германської правової сім'ї характерним є винесення судових рішень і вирішення спорів на основі чинного національного законодавства, при цьому рішення судів мають силу індивідуально-правових актів. Важливо зауважити, що судова практика не вважається правовою доктриною і не розглядається як джерело права. Проте деякі європейські країни прийняли концепцію обмеженого судового прецеденту, де рішення вищих судових інстанцій нормативного характеру створюють норми в процесі тлумачення закону, які підлягають обов'язковому застосуванню у подібних справах [74, с. 77].

У Федеративній Республіці Німеччина визначено, що право не може створюватись шляхом звичаю, судових рішень або правової науки. Одночасно в Німеччині, Аргентині, Португалії, Швейцарії судді зобов'язані дотримуватися певного прецеденту, а критика закону здійснюється в межах чинного національного законодавства. При цьому законність виконання професійних обов'язків передбачає:

- а) право на тлумачення;
- б) можливість розсуду в заданих рамках;
- в) механізм подолання помилок і правопорушень [167, с. 45].

У Австрійському Цивільному кодексі [3] суддівське право не визнається як джерело права. Також, статтею 4 Цивільного кодексу Франції [190] передбачено, що суддя повинен винести рішення і не може посилатися на недоречності, неясності або недостатність закону. У випадку відсутності необхідних норм в національному законодавстві рішення Касаційного суду Франції виступає не лише орієнтиром, а й реальним показником при вирішенні конкретних справ. Таким чином, судова практика використовується для тлумачення чинного права та заповнення його прогалін [167, с. 45].

Значущість прав людини в сучасних правових системах проявляється у постійному вдосконаленні механізмів їх захисту та гарантування. Правові системи, незалежно від їхньої належності до конкретної правової сім'ї, прагнуть адаптувати свої норми і принципи до змін, що відбуваються в

суспільстві, забезпечуючи при цьому дотримання фундаментальних прав і свобод. Згідно з Цивільним кодексом Іспанії [189], у суддів у аналогічних випадках є обов'язок звертатися до звичаїв, судових рішень і загальних принципів. У статті 1 Цивільного кодексу Швейцарії [191] зазначено, що при відсутності закону або звичаю суддя повинен вирішувати справу на підставі того правила, яке б він встановив, будучи законодавцем, з урахуванням традицій та доктрин. Таким чином, забезпечується не лише правова послідовність, але й захист основоположних прав людини у випадках, коли конкретних законодавчих норм бракує.

Одна з ключових відмінностей судового прецеденту в романо-германській правовій сім'ї, порівняно з англосаксонською, полягає у тому, що прецедент англосаксонської системи може бути встановлений одним єдиним судовим рішенням, тоді як в романо-германській системі він формується серією судових рішень. Вказана особливість сприяє розвитку національних систем прав людини, адже вона дозволяє поступово вдосконалювати правові норми, адаптуючи їх до нових соціальних реалій і потреб суспільства.

Ю. Попов зауважує, що механізм створення прецеденту в країнах континентального права не передбачає офіційної законодавчої фіксації, за винятком різноманітних словесних формулювань у судових рішеннях, які обов'язкові лише для сторін у справі. Цей механізм дозволяє гнучко реагувати на якісні зміни в законодавстві і фактичний розвиток доктрини [144, с. 352]. Ще однією особливістю є те, що судді країн континентальної правової сім'ї є «кар'єрними суддями», для яких характерний поступовий рух по кар'єрній сходинці і врахування рішень суду вищої інстанції, що сприяє уніфікації судового розсуду судів першої інстанції [167, с. 47].

Особливе місце в правовій системі країн романо-германської правової сім'ї займають рішення Європейського суду з прав людини. Дослідники відзначають, що завдяки інноваційним і прогресивним підходам Європейського суду з прав людини Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, а також розвиненій судовій практиці, стала

«конституційним документом європейського публічного порядку» [74, с.77]. Саме рішення Європейського суду мають вирішальне значення для забезпечення дотримання прав людини у всій Європі, що підкреслює їхній вплив на національні правові системи.

Англосаксонська правова система, також відома як загальне право (common law), значно відрізняється від романо-германської системи. Вона базується на прецедентному праві, де судові рішення минулих справ створюють основи для майбутніх рішень. Оскільки загальне право має гнучкий та адаптивний характер, англосаксонські країни, такі як Велика Британія та Сполучені Штати Америки, розробили свої унікальні механізми захисту прав людини [69].

Англосаксонську правову систему характеризують як систему, що сформувалася багато століть тому в Англії і є однією з найпоширеніших у світі. Вона відрізняється від інших правових сімей тим, що визнає судовий прецедент як головне джерело права, дозволяє судам не лише застосовувати, але й створювати правові норми, має значну процесуальну свободу для суддів [105].

Крім зазначених, до основних характеристик англосаксонської правової системи також відносять: 1) наявність особливої системи джерел, яку складають загальне право, права справедливості, статутне право; 2) незначний ступінь кодифікації, хоча іноді вона має місце (наприклад, у США); 3) визнання у якості найпоширенішого джерела права судового прецеденту – рішення за конкретною юридичною справою, що виступає зразком у процесі розгляду аналогічних справ такими самими або нижчими за рангом судами; 4) крім судового прецеденту, не виключається наявність інших джерел права – статутів, звичаїв, доктрини тощо; 5) суттєве значення правотворчих повноважень суддів; 6) важлива роль у судовому процесі інституту присяжних, що наділені значними повноваженнями при вирішенні справи по суті; 7) пріоритетність процесуального права над матеріальним; 8) відсутність поділу права на публічне і приватне та поділу права за галузями; 9) визнання у якості норми права відпрацьованого судовою практикою рішення з конкретної справи;

10) відсутність поділу норм права за критерієм ієрархічності [69, с. 410]. Така структура правової системи дозволяє більш ефективно захищати права людини, оскільки забезпечує більшу гнучкість і адаптивність судової практики.

Класична форма судового прецеденту, що найбільш поширена у світі, це англійська модель. Саме на основі англійської моделі судового прецеденту було сформовано американське право, яке вплинуло на право північноамериканських держав, а також австралійське і новозеландське право, що домінує в країнах Океанії. Досліджуючи цю модель, важливо відзначити, що особливістю, що відрізняє традицію загального права від континентально-правової системи, є доктрина «*stare decisis*». За словником «*Black's law dictionary*» «*stare decisis*» – це доктрина, в якій суд, встановивши один раз принцип права як такий, що застосовується до певного стану речей, буде слідувати цьому принципу і застосовувати його до всіх наступних справ, де факти значною мірою однакові. При цьому, термін «*stare decisis*» з латини буквально перекладається як «стояти на вирішеному», а сама фраза «*stare decisis*» є скороченим латинським висловом «*stare decisis et non quieta movere*», що означає «стояти на вирішеному (слідувати рішенню) і не турбувати раніше вирішені справи». Суть доктрини зводиться до того, що однакові чи подібні справи повинні вирішуватися однаково. Певне правило, що виводиться із судового рішення, сприймається як взірець і застосовується при вирішенні майбутньої подібної справи, а судові рішення, в якому це правило сформульоване, стає судовим прецедентом. У свою чергу, другим визначальним аспектом для застосування доктрини *stare decisis* є місце суду в ієрархії судової системи. Ступінь обов'язковості того чи іншого прецеденту залежить від того, який суд створив прецедент і який суд його застосовує [87].

У країнах англосаксонської системи права прецедент взаємодіє з законодавством, виправляючи недоліки і встановлюючи практику застосування. Зростання числа законів також стимулює активне використання прецедентів. Однак судовий прецедент має меншу юридичну силу, оскільки його можна відмінити законодавчим шляхом. Правовий прецедент часто містить норму, яка

регулює поведінку у суспільстві та врегульовує відносини, що не визначені законами чи іншими нормативними актами. Велика кількість подібних прецедентів іноді призводить до виникнення протилежних позицій. Це підкреслено у праці 900-томного збірника судових рішень штату Нью-Йорк США з 1982 року, що складається з 12-15 томів [203; 231].

Отже, головним джерелом загального права в англосаксонській системі є судовий прецедент. Визнання судового прецеденту джерелом права означає, що судові органи здійснюють не тільки юрисдикційну функцію (вирішення конфліктів на основі права), а й правотворчу. Специфічні результати судової практики виражаються в нових правових положеннях, які виробляються судами при розгляді конкретних справ.

Професор, суддя Європейського суду з прав людини В. Буткевич, досліджуючи правову природу судового прецеденту та його місце в англосаксонській та романо-германській правових сім'ях, зазначає, що ЄСПЛ надає пріоритет своїм попереднім рішенням і не має наміру відступати при вирішенні аналогічних справ, навіть якщо це може виглядати як порушення Конвенції. Використовуючи власні прецеденти для обґрунтування своїх рішень, ЄСПЛ фактично зобов'язав держави поважати міжнародний суд і враховувати його попередні рішення при аргументації своїх позицій у національних справах [37, с. 136].

Тому, хоча застосування доктрини англосаксонського судового прецеденту у вирішенні конкретних справ офіційно відкидається, вона фактично працює у модифікованому вигляді і називається «стабільною прецедентною практикою ЄСПЛ», яка, у свою чергу, адаптує англосаксонська правова система до умов правових систем країн континентальної Європи є результатом адаптації судової практики країн [74, с.78].

Іншими словами, у ході дослідження, проаналізувавши місце судового прецеденту в англосаксонській та романо-германській правових сім'ях, можна сказати, що судовий прецедент у тій чи іншій формі існує в обох правових системах.

Захист прав людини також є важливим в релігійній правовій системі і є складним питанням, оскільки він потребує гармонізації між релігійними нормами та міжнародними стандартами прав людини. Релігійні правові системи базуються на релігійних догматах, традиціях та писаннях, які можуть відрізнятися від загальноновизнаних правових норм світських держав.

Нині в світі активно впроваджуються демократичні цінності в багатьох ісламських країнах, включаючи визнання загальноприйнятих прав і свобод людини. Хоча цей процес супроводжується певними труднощами і перешкодами, на які звертають увагу юристи, політики та науковці. Питання прав і свобод людини в ісламі є важливим аспектом юридичної літератури. Незважаючи на значну увагу до цієї проблеми, суспільні трансформаційні процеси, що відбуваються нині, підсилюють актуальність питання правового забезпечення прав і свобод людини в ісламі, особливо у зв'язку з існуючими дискримінаційними елементами щодо жінок та численними порушеннями прав людини в мусульманських країнах.

Права людини в мусульманському праві визначаються насамперед обов'язками перед собою, громадою (уммою), суспільством, державою і Аллахом. Це не заперечує існування прав та можливостей в ісламі. Значна увага в мусульманському праві приділяється правам і свободам людини, про що свідчать 70 віршів у Корані. Основою для ісламської теорії основних прав людини є тлумачення вірша з 74-ї сури Корану, де йдеться про право мусульманина вимагати від держави поваги до своїх основних прав і свобод [99].

Водночас вважається, що права і свободи, закріплені в сучасних конституціях мусульманських держав, повністю відповідають мусульманським принципам і повинні дотримуватися державою. Однак ці права не є абсолютними. Держава повинна враховувати загальні інтереси віруючих при їх реалізації.

Вирішальним моментом для всього ісламського світу стало опублікування Загальної ісламської декларації прав людини Ісламською радою

19 вересня 1981 року в Парижі. Ця декларація була ухвалена на міжнародній конференції, присвяченій пророку Магомету, яка відбулася в Лондоні з 12 по 15 квітня 1980 року. Генеральний секретар ради Салем Аззам, зазначив, що Загальна ісламська декларація прав людини базується на Корані і Суні та була розроблена видатними мусульманськими ерудитами і юристами, а також представниками ісламських рухів та течій думки [88, с. 199].

Саудівська Аравія є одним з найяскравіших прикладів країни, де ісламське право (шаріат) є основою правової системи. Шаріат регулює всі аспекти життя, включаючи сімейне, кримінальне та цивільне право. Однак, міжнародна спільнота часто критикує Саудівську Аравію за порушення прав людини, зокрема прав жінок та меншин [100; 146]. Наприклад, жінки в Саудівській Аравії довгий час стикалися з серйозними обмеженнями, такими як заборона на водіння автомобіля або необхідність отримувати дозвіл чоловіка для багатьох дій. Проте останніми роками були зроблені певні кроки у напрямку реформ, спрямованих на покращення правового статусу жінок та розширення їхніх прав і свобод.

Варто також зазначити, що лібералізація прав людини є важливим етапом у розвитку суспільств, спрямованим на забезпечення рівних можливостей для всіх, незалежно від їхньої статі, гендерної ідентичності, або соціального походження. У цьому контексті найбільш доречним буде приклад Іман Хеліф, жінки трансгендера з Алжиру, яка стала золотою медалісткою на Олімпійських іграх 2024 року в Парижі з жіночого боксу [226], що ілюструє значний прогрес у боротьбі за права людини, зокрема, за права трансгендерних людей. По-перше, цей випадок демонструє, як лібералізація прав людини дозволяє трансгендерним жінкам брати участь у спортивних змаганнях на рівних умовах з іншими жінками. По-друге, перемога трансгендерної жінки з Алжиру, де державною релігією є іслам, є символом того, що навіть у суспільствах із сильними традиційними уявленнями про гендер можна досягти значних змін через міжнародні платформи. Цей приклад є показником того, що спорт може стати інструментом соціальних перетворень, просуваючи ідеї рівності та поваги

до різноманітності. Також цей випадок підкреслює необхідність подальшої роботи над лібералізацією прав людини на міжнародному рівні, адже подібні досягнення можуть надихнути інші країни і спільноти на розширення прав і свобод для всіх, незалежно від їхньої гендерної ідентичності або культурного походження.

Можна констатувати, що національні системи захисту прав людини, формуючись під впливом правових традицій та соціально-історичних умов, відображають унікальні підходи до правозахисту. Розуміння цих особливостей є ключем до ефективної взаємодії між різними системами та сприяння розвитку глобальних стандартів у сфері прав людини. Таким чином, порівняльний аналіз національних підходів дозволяє не лише оцінити їх ефективність, але й виявити можливості для вдосконалення та адаптації кращих практик.

У цьому контексті особливої уваги заслуговує інститут омбудсмана, який є важливим елементом в різних правових системах. Омбудсман, або уповноважений з прав людини, є незалежною посадовою особою, яка займається розглядом скарг громадян на дії державних органів, забезпечує важливу функцію в системі захисту прав людини, надаючи громадянам можливість звертатися за допомогою в разі порушення їхніх прав. Омбудсмани виступають посередниками між громадянами і владою, сприяючи вирішенню конфліктів та відновленню справедливості. Інститути омбудсмана відіграють важливу роль у моніторингу дотримання прав людини. Вони виконують функції нагляду, виявляючи системні проблеми в роботі державних органів. Крім того, омбудсмани проводять просвітницьку діяльність, підвищуючи обізнаність громадян про їхні права, що сприяє формуванню активного громадянського суспільства.

Інститут омбудсмана був створений у межах європейської правової традиції. Його заснування відбулося у Швеції на початку XIX ст., а згодом він поширився на інші країни, зокрема Фінляндію, Данію, Норвегію, Нову Зеландію, Велику Британію тощо. Згодом інститут омбудсмана був запроваджений і в країнах Східної Європи та Балтії: у 1992 році – у Литві, у

1996 році – у Грузії та Латвії, у 1998 році – в Україні. Незважаючи на різні назви цього інституту в різних країнах, його основна функція залишається незмінною – захист прав і свобод людини від свавільного та неправомірного використання службового становища посадовими особами [118, с. 85].

В Україні цей інститут набув законодавчого закріплення у вигляді Уповноваженого Верховної Ради з прав людини. Відповідно до Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [149], Уповноважений Верховної Ради України з прав людини є спеціальною посадовою особою, основним завданням якої є контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина, захист їх прав. Серед основних завдань Омбудсмана в Україні є [149]:

1) захист прав і свобод людини і громадянина, проголошених у Конституції України, законах України та міжнародних договорах України, запобігання порушенням або сприяння поновленню цих прав;

2) сприяння приведення законів України про права і свободи людини і громадянина у відповідність із Конституцією України та міжнародними стандартами у цій сфері;

3) запобігання різним видам дискримінації щодо реалізації прав і свобод особи;

4) підвищення правової свідомості населення та захист конфіденційної інформації про особу тощо.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини здійснює свою роботу незалежно від інших державних органів і посадових осіб. Діяльність Уповноваженого доповнює існуючі засоби захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина, не скасовує їх і не призводить до перегляду компетенції державних органів, що забезпечують захист і поновлення порушених прав [48, с. 199].

Для кожної держави характерна своя загальноприйнята модель інституту омбудсмана, яка визначає його правовий статус [220].

Загалом, у світовій практиці існують три функціональні моделі інституту омбудсмана, які відрізняються за його місцем у системі державної влади, порядком призначення, підзвітністю та обсягом повноважень. Розглянемо їх детальніше:

Перша модель. Виконавчий омбудсман є частиною системи органів виконавчої влади і, як правило, призначається президентом або урядом, підконтрольний і підзвітний їм. Ця модель досить рідкісна, але яскраво представлена у Франції (медіатор), де омбудсман призначається Радою міністрів. Подібні інститути існують також в окремих штатах США та Казахстані.

Друга модель. Незалежний омбудсман у класичній системі поділу влади є окремою гілкою влади, яка рівнозначна законодавчій, виконавчій та судовій владі, але не залежить від них. Він може призначатися президентом або парламентом, але після призначення не підпорядковується їм. Ця модель омбудсмана діє в Нідерландах, Португалії (Проведор юстиції) та Намібії.

Третя модель. Парламентський омбудсман призначається або обирається парламентом і підзвітний йому, входячи до системи законодавчої гілки влади. Омбудсман є органом парламенту і, якщо його повноваження обмежені, може залежати від парламенту. Основна функція парламентського омбудсмана — контроль над діяльністю владних структур і їх посадових осіб, на відміну від інших моделей, де контроль поширюється на виконавчу та законодавчу владу. Ця модель діє у Швеції, Фінляндії, Німеччині та Україні [28, с. 15].

Зазвичай судова влада знаходиться поза компетенцією та повноваженнями омбудсмана. Проте досвід Швеції та Фінляндії свідчить про позитивні сторони парламентського контролю за судовою владою, який досі здійснюють омбудсмани цих країн.

Порівнюючи світовий досвід роботи Інституту Омбудсмана, можна зробити висновок, що єдиної моделі Інституту Омбудсмана за кордоном не існує, але слід зазначити, що серед розмаїття всіх правових аспектів є спільні особливості [151].

Таким чином, Інститути омбудсмана та інші національні механізми відіграють ключову роль у системі захисту прав людини. Вони забезпечують доступ громадян до правосуддя, підвищують підзвітність державних органів і сприяють розвитку правової культури. Розгляд цих інститутів у контексті національних систем дозволяє краще зрозуміти, як різні країни захищають права своїх громадян, і виявити можливості для вдосконалення цих механізмів.

Закріплення прав людини в міжнародно-правових документах та актах національного права є результатом довготривалого історичного впливу, розвитку політико-правової і філософської доктрини, формування стандартів, що стали невід'ємною частиною сучасних доктрин щодо захисту прав людини [12, с. 54]. Однак оцінюючи дотримання прав людини в будь-якому суспільстві, треба виходити з того, що немає і не може бути держав, які ідеально забезпечували б права своїх громадян. Це стосується як найдемократичніших держав світу, де ще трапляються випадки порушення прав людини, так і посттоталітарних країн, у яких за допомогою міжнародних механізмів впливу можна лише стимулювати позитивну динаміку законодавчого закріплення прав людини, їх належного дотримання й захисту, але не можна очікувати негайного та вражаючого ефекту [18, с. 13].

Імплементация міжнародно-правових норм у сфері прав людини в національне законодавство далеко не завжди відбувається безболісно. Українська дослідниця А. Федорова виділяє три групи протиріч між нормами Європейської конвенції з прав людини та положеннями деяких національних законодавств. Перша – це протиріччя, які виникають внаслідок слабкої експертизи або відсутності експертизи законодавства на відповідність нормам Конвенції про захист прав людини та основних свобод. До цієї групи відносяться суперечності Конвенції з національними Конституціями та з окремими законами. Друга – це так звані протиріччя «розвитку». Їх існування є природним і пов'язане з тим, що міжнародні організаційно-правові контрольні органи з прав людини (перш за все міжнародні судові органи – Європейський суд з прав людини, Американський суд з прав людини), які наділені правом

тлумачити відповідні міжнародні договори про права людини, постійно підвищують встановлений конвенційний стандарт з урахуванням принципу ефективності захисту прав людини. Третя група – це протиріччя, що можуть виникати з нормами Конвенції як наслідок національної правозастосовної практики [179, с. 8]. Розв'язання суперечностей між національним законодавством та Конвенцією має відбуватися, перш за все, за допомогою судового контролю, тобто шляхом прямого застосування національними судами норм Конвенції з прав людини.

Національна імплементація міжнародно-правових норм про права людини відноситься до складних проблем тому, що захист прав людини – надзвичайно гостре соціальне явище, в основі якого знаходяться чимало чинників. Тому виникає необхідність не лише закріплення у законодавстві гарантій захисту прав людини, а і питання зміни загальних умов (культура, традиції, виховання), які впливають на ставлення до прав людини у державі. Саме тому важливим засобом здійснення міжнародних правових норм про права людини є інформування населення про міжнародні зобов'язання в цій сфері.

Ще одним детермінуючим чинником щодо розвитку прав людини, наприклад, в Україні, є урахування Конституційним Судом відповідних актів міжнародних правозастосувальних органів, зокрема рішень Європейського Суду.

Імплементаційні можливості рішень Європейського Суду полягають у тому, що останні є:

- прикладом урахування інтересів особи та інтересів демократичного суспільства;
- додатковим критерієм відповідності норм національного законодавства нормам Конвенції;
- можливим зразком тлумачення та застосування норм Конвенції (що може використовуватися, окрім того, і при тлумаченні норм національного законодавства);

– одним із чинників впливу на правосвідомість посадових осіб держави та громадян.

Однак імплементація міжнародно-правових норм про права людини ще не означає автоматичної реалізації цих норм у практиці. Причинами неналежного виконання або невиконання державою її зобов'язань за договором про права людини є, зокрема [153, с. 15]:

- відсутність відповідності національного законодавства Конвенції;
- таке тлумачення і застосування національного законодавства органами держави, яке порушує цей акт;
- порушення національного законодавства (якщо воно відповідає Конвенції), а відповідно і порушення самої Конвенції;
- існування такої системи юридичних інстанцій та процедур, котра не забезпечує належну реалізацію гарантованих Конвенцією прав людини.

Застосування міжнародно-правових норм з прав людини, зокрема, положень Конвенції з прав людини 1950 р., впливає, перш за все, на конституційне судочинство, по-друге, на законодавство, принципи його тлумачення й застосування його судами і по-третє, на загальні принципи права та звичаєве право. У тих випадках, коли принципи права або звичаєві норми є нечіткими, недостатньо визначеними в доктрині та судовій практиці, суд має діяти таким чином, щоб ці дії відповідали міжнародно-правовим зобов'язанням держави.

Таким чином, захист прав людини в континентальних, англосаксонських та релігійних правових системах має свої унікальні риси. Континентальні правові системи забезпечують стабільність і передбачуваність через кодифікацію, але можуть бути бюрократичними та негнучкими. Англосаксонські правові системи є гнучкими і адаптивними через прецедентне право, але можуть мати проблеми з передбачуваністю законів і нерівністю доступу до правосуддя. Релігійні правові системи відповідають культурним і релігійним традиціям, але можуть порушувати міжнародні стандарти прав людини.

2.2. Становлення регіональних систем прав людини як відображення цивілізаційної правосвідомості

Становлення регіональних систем прав людини є відображенням еволюції правосвідомості в різних цивілізаціях. Ці системи виникли в результаті історичних, культурних та політичних змін, що сприяли формуванню унікальних підходів до захисту прав людини. Вони відображають цінності та пріоритети суспільств, забезпечуючи механізми захисту прав і свобод на регіональному рівні. Аналіз цих систем дозволяє зрозуміти, як різні культури інтегрують загальні принципи прав людини, адаптуючи їх до своїх потреб.

Цивілізаційна правосвідомість охоплює комплекс знань, цінностей, уявлень і практик, що визначають способи розуміння та застосування права в межах конкретної цивілізації чи культурного контексту.

Спершу вважаємо за необхідне розкрити зміст поняття «правосвідомість». Розкриття змісту поняття «правосвідомість» припускає пояснення поняття «свідомість». Із філософської точки зору свідомість – це відчуття кожною людиною свого існування і своїх дій. Щодо визначення змісту поняття «правосвідомість» немає єдності серед науковців. Наприклад, П. Рабінович визначає правосвідомість як систему понять, поглядів, уявлень і почуттів з приводу чинного або бажаного юридичного права, а також діяльності, пов'язаної з правом [152, с. 79].

Ю. Калиновський справедливо зазначає, що динамічний розвиток української держави неможливий без належного рівня правосвідомості та правової культури населення. Саме особливості й характер суспільної правосвідомості та правової культури є тими чинниками, що визначають якість і темпи державотворчого процесу в сучасній Україні [83].

На думку Г. Клімової, до складу правосвідомості входять такі елементи: раціонально-ідеологічний, емоційно-психологічний та інструктивно-поведінковий [90, с. 38]. Вчена вважає, що реальний зміст їх правосвідомості відображається в правовій поведінці суб'єктів. Тому в структурі

правосвідомості виокремлюють поведінкові компоненти, до яких належать правові настанови, які в сукупності формують ціннісну спрямованість суб'єктів і готовність до діяльності у сфері правового регулювання. Правова орієнтація і правова поведінка знаходяться в органічній єдності, їх стійкі стереотипи є обов'язковим елементом правосвідомості людини і суспільства [90, с. 39].

Цивілізаційна правосвідомість визначається як сукупність правових уявлень, що існують в межах певної цивілізації або культурної спільноти. Вона охоплює не лише законодавчі акти і правові норми, а й соціокультурні норми, традиції, релігійні установи та інші аспекти, що впливають на формування правової свідомості суспільства. Цивілізаційна правосвідомість відіграє важливу роль у формуванні і реалізації прав людини через визначення меж, в яких права можуть бути реалізовані в конкретній культурній та історичній спільноті. Вона впливає на розвиток правозахисних стандартів, роль держави в захисті прав та соціальну акцентованість правових норм із урахуванням місцевих культурних і традиційних уявлень.

Цивілізаційна правосвідомість та регіональні системи захисту прав людини взаємопов'язані, оскільки духовні та культурні основи правосвідомості впливають на формування і функціонування матеріальних механізмів захисту прав і свобод у різних географічних та культурних контекстах. Цивілізаційна правосвідомість визначає основні цінності і принципи, які покладені в основу правозахисних систем. Кожна цивілізація має свої унікальні культурні, історичні та релігійні особливості, які відображаються в правових нормах і стандартах, що регулюють захист прав людини на регіональному рівні. Зв'язок між цивілізаційною правосвідомістю і регіональними системами захисту прав людини включає в себе виклики, такі як необхідність гармонізації міжнародних стандартів з місцевими культурними практиками, а також необхідність забезпечення універсального захисту прав людини в умовах глобалізації і міжкультурного взаєморозуміння.

Рівнями міжнародної системи захисту прав людини є: глобальний, регіональний, національний рівень [157]. Регіональні системи захисту прав

людини є важливим елементом глобального правового ландшафту, спеціалізовані на захисті та просуванні прав людини в конкретних географічних рамках. Кожна з них має свої особливості, структури і механізми, спрямовані на вирішення специфічних правозахисних завдань відповідно до культурних, історичних та політичних реалій свого регіону. Видами регіонального рівня міжнародної системи захисту прав людини є: Європейська регіональна система захисту прав людини, Американська регіональна система захисту прав людини, Африканська регіональна система захисту прав людини, Арабська регіональна система захисту прав людини, Регіональна система захисту прав людини Азійсько-Тихоокеанського регіону (АТР).

Необхідно підкреслити, що у Європейському Союзі не існує цілісного механізму захисту прав людини; національну систему їх захисту, яка функціонує в державах-членах, доповнює система захисту на рівні ЄС [10, с. 8].

Європейська система, заснована на Європейській конвенції про права людини та Європейському суді з прав людини, виконує ключову роль у захисті прав громадян країн-членів Ради Європи. Суд надає можливість громадянам звертатися зі скаргами на порушення їхніх прав, що забезпечує важливий механізм захисту і відновлення справедливості.

Європейська регіональна система захисту прав людини базується на Європейській конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а також на Хартії основних прав ЄС. Зазначені документи значно впливають на формування законодавства ЄС і країн-членів у цій сфері. Зокрема, преамбула Хартії основних прав ЄС зазначає, що «усвідомлюючи своє духовне та моральне надбання, ЄС бере за основу своєї діяльності неподільні та загальні цінності – гідність людини, свободу, рівність та солідарність; він спирається на принципи демократії та правової держави. Він ставить людину в основу своєї діяльності, засновуючи громадянство Європейського Союзу і створюючи простір свободи, безпеки та правосуддя» [184].

Хартія основних прав ЄС пропонує дещо інший підхід до систематизації прав людини порівняно з традиційними системами, що виділяють покоління

прав людини або поділяють їх на першочергові та другорядні права. Система прав людини в Хартії формується за їх пріоритетністю захисту, закріплює принцип неподільності прав і свобод людини і включає такі рівні [184]:

- 1) гідність людини (право на життя, заборона смертної кари, тортур та рабства);
- 2) рівність людей (права вразливих категорій – людей похилого віку, дітей);
- 3) свобода людини (право на особисте життя, свободу думки, право на освіту та самовираження, право на шлюб, право на власність);
- 4) справедливість (право на правовий захист, право на судовий розгляд, презумпція невинуватості);
- 5) права громадян (право на участь у безпосередній демократії, право на свободу пересування);
- 6) солідарність людей (соціальні права і права працюючих) та інші.

Європейська регіональна система прав людини є однією з найбільш розвинених і впливових у світі, що відображає унікальні цивілізаційні особливості Європи та її правової традиції. Зазначена система базується на принципах правосуддя, свободи та рівності перед законом, визнаних і захищених через рішення ЄСПЛ у Страсбурзі.

До основних аспектів європейської регіональної системи прав людини, що відображають її цивілізаційні особливості, належать [157]:

– європейська система прав людини сформувалася на ґрунті багатовікових правових традицій, витоки яких сягають часів Стародавнього Риму та середньовічних правових угод. На подальший розвиток цієї системи значно вплинули християнська мораль та ідеї ренесансного гуманізму, які зміцнили засади сучасного захисту особистих прав і свобод у Європі;

– основоположними цінностями європейської системи є індивідуальна свобода, права людини, демократія та верховенство права. Ці принципи відображають загальноєвропейський підхід до прав людини як фундаменту

громадянського суспільства та універсальних норм, обов'язкових для всіх держав-членів Ради Європи;

– центральну роль у системі відіграє Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ), який розглядає справи щодо порушень прав, передбачених Європейською конвенцією про права людини. Рішення ЄСПЛ є обов'язковими для виконання державами-членами, що сприяє уніфікації стандартів захисту прав людини в європейському регіоні;

– європейська система також враховує культурне розмаїття держав-членів, забезпечуючи адаптацію загальних стандартів до специфічних умов кожної країни. Такий підхід передбачає врахування різних національних традицій і правових систем, що дозволяє досягти балансу між загальноєвропейськими стандартами та місцевими особливостями.

Отже, європейська регіональна система прав людини відображає не лише історичні коріння та культурні цінності Європи, але й поєднує їх із сучасними правозахисними стандартами. Вона є символом здатності до інтеграції та уніфікації правових принципів у різних національних контекстах, забезпечуючи високий рівень захисту прав і свобод у всьому європейському регіоні.

Поряд із цим, важливо звернути увагу на інші регіональні системи, зокрема на американську систему захисту прав людини, яка також має значний вплив на розвиток міжнародних правозахисних стандартів. Як справедливо зазначають І. Риженко та О. Дем'янюк, «американська регіональна система захисту прав людини (країни Південної та Північної Америки) ґрунтується на таких нормативно-правових актах, як: Американська декларація прав і обов'язків людини, 1948 р. та Американська конвенція з прав людини (Пакт Сан-Хосе) 1969 р., які є ключовими документами, що визначають права та обов'язки держав-членів Організації американських держав у сфері прав людини. Ст. 1 Пакту Сан-Хосе визначає, що «держави-учасниці цієї Конвенції зобов'язуються поважати права та свободи, визнані в ній, та забезпечувати для всіх осіб, які перебувають під їх юрисдикцією, вільне та повне здійснення цих прав і свобод без будь-якої дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри,

статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, економічного чи будь-якого іншого соціального становища»» [157, с. 146].

Система прав людини, закріплена в Американській конвенції з прав людини, охоплює такі категорії:

1) громадянські та політичні права, що включають право на життя, свободу від тортур і рабства, особисту свободу, право на справедливий суд, захист від законів з зворотною силою, право на компенсацію, свободу совісті і релігії, а також права дитини та інші;

2) економічні, соціальні та культурні права, що згадуються в Статуті Організації американських держав і Протоколі Буенос-Айрес [6].

До нестандартних особливостей цієї системи варто віднести:

– закріплення «нетипових» прав, таких як право на правосуб'єктність, право на відповідь, права сім'ї тощо;

– норми, що посилаються на інші нормативні акти;

– положення, що стосуються повноважень Міжамериканської комісії з прав людини та Міжамериканського суду з прав людини.

Особливості Американської регіональної системи прав людини відображають унікальний розвиток правових традицій і цінностей Сполучених Штатів Америки. Система ґрунтується на принципах прав людини, що є важливою частиною американської національної ідентичності та політичної культури. Її історична спадщина, зосередженість на індивідуальних правах і свободах, а також вплив на міжнародні стандарти роблять її важливим прикладом того, як цивілізаційні особливості країни впливають на її підхід до захисту прав людини та визначають її роль у глобальному контексті.

Водночас кожен регіон світу виробив свій унікальний підхід до захисту прав людини, що відображає історичний, культурний і політичний контекст відповідних держав. Африканська регіональна система захисту прав людини ґрунтується на Африканській хартії прав людини і народів 1985 року, яка регулює широкий спектр прав: громадянські, політичні, економічні, соціальні

та культурні. Окрім цього, Хартія визначає обов'язки осіб перед родиною, суспільством, державою та міжнародною спільнотою. Серед обов'язків передбачено підтримку африканської єдності, національної солідарності, сумлінне виконання трудових обов'язків та матеріальну підтримку батьків у скрутні періоди. Особливістю цієї системи є врахування специфіки розвитку африканських країн, що знайшло відображення в таких правах, як право на антиколоніальну боротьбу, визвольний рух проти іноземного панування, повернення незаконно привласнених ресурсів, право на компенсацію, розпорядження національними ресурсами, захист культурної самобутності та протидію економічній експлуатації з боку іноземних держав [24].

Національні системи прав людини в Африці відображають унікальні цивілізаційні особливості, які відповідають специфічним культурним, історичним і соціальним умовам континенту. Африканська регіональна система прав людини має свої особливості, які відзначають її від інших регіональних систем. Останні десятиліття свідчать про зростання уваги до прав людини в Африці, з встановленням і зміцненням національних і міжнародних механізмів захисту. Незважаючи на позитивні зрушення, Африканська регіональна система прав людини стикається з численними викликами, такими як конфлікти, внутрішня нестабільність та соціальні напруги, які ускладнюють реалізацію правових гарантій.

Можна констатувати, що африканська регіональна система прав людини є важливим механізмом захисту прав на континенті, враховуючи його унікальні культурні, історичні та соціальні умови. Зміцнення правозахисних механізмів і підтримка міжнародного співробітництва є критичними для подальшого розвитку і забезпечення справедливості для всіх жителів Африки.

Схожі процеси можна спостерігати і в регіонах арабського світу. Основною міждержавною організацією, що відповідає за захист прав людини в рамках Арабської регіональної системи, є Постійна арабська комісія з прав людини, яка функціонує в межах Ліги арабських держав. У 1994 році ця комісія ухвалила Арабську хартію прав людини, яку згодом значно допрацювали у

2004 році за участю експертів і представників громадянського суспільства. Варто відзначити, що перша редакція Хартії була підписана лише Іраком і ратифікована Йорданією, оскільки вона не включала низку міжнародних стандартів у сфері прав людини. Враховуючи особливості регіону, стаття 2 Арабської хартії прав людини визначає, що «всі форми расизму, сіонізму та іноземної окупації й домінування є перешкодою для людської гідності та основною перепоною для реалізації основних прав народів, всі такі практики повинні бути засуджені, і слід докладати зусиль для їх усунення» [21].

Проте, зміст Арабської хартії прав людини до сих пір викликає запитання через такі аспекти:

- гарантія низки прав людини лише громадянам країн-учасниць Хартії;
- відсутність категоричної заборони жорстоких покарань;
- вплив ісламського шаріату на систему прав людини, що обмежує визнання прав, які не суперечать релігійним канонам;
- обмеження свободи думки;
- смертна кара для неповнолітніх, якщо це передбачено національним законодавством країн-учасниць (стаття 7 Арабської хартії прав людини зазначає, що «смертна кара не може бути призначена особам, які не досягли 18 років, якщо інше не передбачено законами, що діяли на час вчинення злочину») [20].

Слід зазначити, що основним контролюючим органом Арабської хартії є Комітет експертів з прав людини, однак його повноваження у сфері захисту прав людини є обмеженими. У 2014 році був прийнятий Статут Арабського суду з прав людини, який є міжнародним судовим органом, створеним для захисту прав людини в арабському регіоні, розвитку правозахисної системи та співпраці з іншими міжнародними організаціями.

Важливу роль у системі захисту прав людини в цій регіональній системі відіграють Організація ісламського співробітництва [223] та Незалежна постійна комісія з прав людини [228].

Можна констатувати, що національні системи прав людини в арабських країнах відображають унікальність культурних та історичних особливостей, що формувалися протягом століть в цьому регіоні. Арабська регіональна система прав людини включає в себе низку особливостей, які визначають її функціонування та впливають на захист прав і свобод людей. Арабська регіональна система прав людини стикається з рядом викликів, таких як потреба у покращенні правової системи, забезпечення гарантій прав та свобод у складних політичних умовах та впровадження реформ для зміцнення правозахисних стандартів. Її розвиток і функціонування є важливим аспектом для забезпечення справедливості та рівності перед законом у країнах Арабського світу.

У той же час, розвиток регіональної системи захисту прав людини в Азійсько-Тихоокеанському регіоні (АТР) базується на таких характерних рисах регіону, як: вплив східної філософії, орієнтованої на внутрішній світ людини та моральний розвиток особистості; наслідки колоніального минулого; відособленість країн; складна геополітична структура з різними моделями правління і політичними системами; культурне та релігійне розмаїття; соціокультурні особливості країн регіону; а також значні відмінності в економічному розвитку, що впливають на доступ до реалізації прав.

Декларація Асоціації країн Південно-Східної Азії про права людини (ASEAN Human Rights Declaration, AHDR, 2012) [201] є основним правовим документом Асоціації країн Південно-Східної Азії (АСЕАН) у сфері захисту прав людини. Вона проголошує універсальність і недоторканість прав людини, закликає країни АСЕАН до активних дій для забезпечення та захисту прав людини, визначає окрему категорію прав для вразливих груп населення, а також підкреслює важливість співпраці, діалогу та обміну досвідом у сфері прав людини між країнами АСЕАН та іншими регіональними та міжнародними організаціями. Проте, зміст Декларації часто піддається критиці з боку регіональних правозахисних організацій та органів ООН.

І. Риженко та О. Дем'янюк зазначають, що «регіональна система захисту прав людини АТР (входять країни Південно-Східної Азії, країни узбережжя Тихого океану та острівні держави) включає в себе такі основні органи і ініціативи:

– Азійсько-Тихоокеанська мережа національних інституцій з прав людини (об'єднує національні інституції з прав людини у регіоні, здійснює підтримку і зміцнення їх ролі в сфері захисту прав людини відповідно до міжнародних стандартів);

– Азійська Комісія з прав людини (здійснює моніторинг та захист прав людини в регіоні);

– ініціатива «Азія без катувань» (спрямована на боротьбу із практикою катувань у регіоні та забезпечення виконання міжнародних стандартів щодо запобігання катуванням);

– ініціатива «Жінки, мир та безпека в Азії та Тихому океані» (спрямована на забезпечення прав жінок, підтримку миру і безпеки в регіоні та впровадження рішень Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 щодо жінок, миру та безпеки)» [157, с. 147].

Отже, регіональна система захисту прав людини в АТР охоплює різноманітні органи та ініціативи, які спрямовані на моніторинг, захист і зміцнення прав людини відповідно до міжнародних стандартів. Серед них виділяються мережі національних інституцій, які об'єднують зусилля для посилення своєї ролі, комісії, що здійснюють моніторинг дотримання прав, а також спеціалізовані ініціативи, які борються проти катувань і підтримують права жінок у контексті миру і безпеки. Загалом, ці організації та ініціативи сприяють інтеграції міжнародних стандартів прав людини у правову систему регіону, забезпечуючи більш ефективний захист прав та свобод на місцевому рівні.

Національні системи прав людини в АТР відображають унікальні цивілізаційні особливості, що враховують культурні, історичні та політичні контексти кожної країни. Цей регіон включає дуже різноманітні правові

системи та підходи до захисту прав людини, які відображають глибокі традиції та сучасні реалії. В АТР спостерігається різне співвідношення між владою і громадянським суспільством у захисті прав людини. У деяких країнах держава має великий вплив на правові структури, в той час як в інших активно розвивається громадянське суспільство, що впливає на правозахисні практики. Регіон стикається з численними викликами, такими як захист прав меншин, бідних і вразливих груп, боротьба з корупцією та політичними кризами, які можуть має великий вплив на правозахисні стандарти [70].

АТР представляє собою велике різноманіття правових і культурних традицій, що впливають на розвиток і реалізацію прав людини. Цей регіон прагне до забезпечення справедливості, рівності та захисту прав кожного індивідуума відповідно до своїх унікальних цивілізаційних контекстів.

Особливостями регіонального рівня міжнародної системи захисту прав людини є: різноманітні підходи у формулюванні назви та змісту схожих прав; подолання соціальної стигматизації та визнання рівного статусу усіх людей в незалежності від соціального статусу, матеріального стану, походження тощо; закріплення «позитивної дискримінації» у визнанні прав жінок; заборона рабства, колоніалізму, геноциду, тортур та жорстокого поводження; сприяння підвищенню правової свідомості громадян та формують культуру правової поведінки; імплементація міжнародних стандартів захисту прав людини до національного законодавства країн; забезпечення розвитку міжнародного співробітництва та обміну досвідом між країнами в сфері захисту прав людини та ін.

Також важливо відзначити, що ключовою складовою міжнародного механізму захисту прав людини є регіональні міжнародні організації. Регіональною міжнародною організацією вважається та, в якій держави-учасниці, розташовані в межах певного регіону земної кулі. Наприклад, Міжамериканська система захисту прав людини функціонує в межах Організації американських держав і включає Міжамериканську комісію з прав людини та Міжамериканський суд з прав людини. Африканський механізм

захисту прав людини складається з Африканської комісії прав людини і народів, що є інституцією Організації Африканської Єдності (ОАЄ). Ця комісія опрацьовує звіти держав про законодавчі та інші заходи щодо захисту прав людини, розглядає звернення громадян і недержавних структур щодо систематичних порушень прав людини і формує висновки для Асамблеї глав держав і урядів ОАЄ [200].

В ісламських державах ключову роль у захисті прав людини відіграють Організація ісламського співробітництва та Ліга арабських держав. Ці міжрегіональні об'єднання розробили конвенційні та правозахисні механізми для захисту прав і свобод людини. Наприклад, Організація ісламського співробітництва є другою за розміром міжурядовою організацією після Організації Об'єднаних Націй і має 57 держав-учасниць на чотирьох континентах. Ліга арабських держав, заснована трохи раніше ООН, об'єднує наразі 22 держави і відіграє важливу роль у зміцненні гарантій дотримання прав і свобод людини у своєму субрегіоні [218; 224].

Європейська система захисту прав людини функціонує в межах Ради Європи, механізм захисту прав людини та основних свобод якої доповнюють Європейський Союз та Організація з безпеки та співробітництва в Європі.

На сьогодні найзначнішу роль у сприянні забезпеченню та захисту прав людини на європейському рівні відіграє Рада Європи – політична міжурядова організація, яка складається з 47 держав-членів, головною сферою діяльності якої від моменту виникнення є захист прав людини та основних свобод. Рада Європи діє на засадах Статуту від 3 серпня 1949 р., у преамбулі якого проголошується, що духовні й моральні цінності, які є загальною спадщиною народів держав-членів, є першоосновою принципів особистої й політичної свободи та верховенства права, на яких ґрунтується істинна демократія [170].

Права людини і свободи закріплені в двох найбільших документах Ради Європи – Європейській Конвенції про захист прав людини і основних свобод від 4 листопада 1950 року і Європейській соціальної хартії від 18 жовтня 1961 р.

Основними органами Ради Європи, які діють у сфері захисту прав людини, є такі органи як:

- Комітет міністрів;
- Парламентська асамблея;
- Європейський суд з прав людини.

Європейська система захисту прав людини включає в себе також інститут Комісара Ради Європи з прав людини. 7 травня 1999 р. Комітет міністрів Ради Європи на своїй 104-й сесії в Будапешті прийняв Резолюцію про Комісара з прав людини Ради Європи.

Таким чином, в рамках найавторитетнішої правозахисної організації, якою є Рада Європи, з'явився новий інститут, незалежна посадова особа, завдання якої сприяти повазі прав людини та їх дотриманню в країнах Ради Європи. У функції Комісара в першу чергу входить [86]:

- сприяння здійсненню інформаційно-просвітницької діяльності в галузі прав людини в державах членах Ради Європи;
- вдосконалення законодавства в галузі прав людини та діяльності національних омбудсманів.

При здійсненні своїх функцій Комісар повинен бути незалежним і неупередженим. Щорічно він представляє доповідь Комітету Міністрів і Парламентській Асамблеї, може представляти свої рекомендації, висновки і доповіді з конкретних питань. Основний напрямок його діяльності - робота з громадськістю.

Крім того, важливу роль у реалізації політики ЄС у сфері прав людини відіграє Агентство з фундаментальних прав (European Union Agency for Fundamental Rights) [207], яке визначає та аналізує основні тенденції у цій сфері. Агентство Європейського Союзу з фундаментальних прав є експертним центром ЄС з основних прав і є одним із децентралізованих агентств ЄС, створених для надання експертної допомоги інституціям ЄС та державам-членам з різних питань прав людини та забезпечення захисту основних прав.

Отже, становлення регіональних систем прав людини демонструє важливість культурної та історичної спадщини у формуванні правосвідомості. Ці системи відображають багатогранність підходів до прав людини, що базуються на різних цивілізаційних традиціях. Регіональні механізми захисту прав не лише забезпечують адаптацію міжнародних стандартів до місцевих умов, а й сприяють формуванню універсальних принципів прав людини. Дослідження цих систем дозволяє виявити потенційні можливості для взаємозбагачення та співпраці між різними регіонами у сфері прав людини.

2.3. Формування концепції універсальних прав людини у контексті сучасних глобальних трансформацій

Феноменологія прав людини, їх генеза, соціальне коріння та призначення є однією з «одвічних» проблем соціально-культурного розвитку людства. В умовах неминучості розбіжностей між суб'єктами щодо життєвих орієнтирів слід виділяти такі загальні цінності, здійснення яких необхідне для реальної можливості всім суб'єктам жити відповідно до своїх орієнтирів. До таких цінностей належать і права людини.

Права людини – це універсальна аксіологічна складова, що дозволяє «вимірювати» всі найважливіші явища і події, що відбуваються в суспільстві та світі. Вони є складовою частиною буття правової реальності як реального ціннісного за своєю природою процесу, оскільки саме цінності складають головне джерело норм як способу буття права [26, с. 164]. Як справедливо зазначає С. Максимов, «право... не може функціонувати без особистісно розвинених людей, здатних сказати: «На тому стою і не можу інакше». Воно і запитує таких людей, визнаючи за ними здатність вирішувати самостійно, що для них є значущим... Без особистісно розвиненого суб'єкта права сучасна правова культура була б немислимою» [116, с. 247].

Мірою розвитку сучасної правової держави утворюється новий тип суспільства – громадянське суспільство. Воно може бути визначене як вільне

демократичне правове суспільство, що орієнтоване на конкретну людину, що створює атмосферу пошани до правових традицій, законів, загальногуманістичних ідеалів, забезпечує свободу творчої і підприємницької діяльності, створює можливість досягнення добробуту, реалізації прав людини та громадянина, а також органічно виробляє механізм обмеження й контролю над діяльністю держави.

Існування прав людини у громадянському суспільстві характеризується особливими механізмами визначення і поширення універсальних цінностей. Громадянське суспільство зазвичай розуміють як недержавний тип суспільних відносин індивідів у сфері приватних інтересів. Через взаємодію приватних інтересів індивіди приходять до розуміння свого загального (публічного) інтересу як громадян держави, які усвідомлюють свої права та обов'язки. Водночас концептом «громадянське суспільство» позначають один із компонентів соціальної організації суспільства західного типу. У цьому розумінні громадянське суспільство охоплює сукупність об'єднань громадян країни та розмаїття їхньої життєдіяльності поза діловими об'єднаннями та владними установами. Такі громадянські об'єднання створюються у рамках законності, з ініціативи громадян і добровільно, задля захисту приватних інтересів громадян, боротьби за ці інтереси, а також для захисту від насильства з боку держави та влади.

Головна мета функціонування сучасного правового і демократичного громадянського суспільства полягає у задоволенні матеріальних та духовних потреб людини, у створенні умов для гідного життя й вільного розвитку особистості [79, с. 85-86]. Саме це дозволяє забезпечувати збереження головних універсальних цінностей.

Права людини відображають універсальні цінності людства. Наприклад, поняття про вічні й дійсні блага трансформується в проблему існування базових, фундаментальних цінностей, таких як життя та свобода людини. Західна традиція права підкреслює, що людина має цінність сама по собі через

свою природу й сутність. Концепція універсальності прав людини базується на ідеї гідності людської особи.

Крім того, слід враховувати активність культурних релятивістів, які захищають право народів на розвиток із урахуванням їхніх культурних цінностей, які стали основою життя протягом багатьох поколінь, навіть якщо ці цінності суперечать західним стандартам прав людини. За логікою культурно-релятивістського підходу, кожен народ має право на вибір свого шляху розвитку, і ніхто не має права нав'язувати іншим народам певний набір правил, визнаючи їх універсальними.

Процеси глобалізації прав людини, згідно з антропологічними дослідженнями, ведуть швидше до різноманітності, аніж до гомогенізації чи інтеграції. Вони сприяють змінам у нормативних порядках, що стають більш фрагментарними і взаємодіють з транснаціональними потоками моральних цінностей, включаючи релігійні й правові механізми. У цьому контексті виникає поняття індигенізації прав людини, що відображає взаємодію традиційних культурних цінностей і міжнародних політично-правових стандартів.

Таким чином, не можна ігнорувати процеси глобалізації або не визнавати той факт, що норми, закріплені в Загальній декларації прав людини, міжнародних пактах та інших документах, інплементовані у конституції різних держав з різними правовими системами. Проте поряд з процесом глобалізації наприкінці ХХ ст. зростає значущість різних цивілізацій сучасного світу з їх культурою, традиціями, прагненням зберегти самобутність і специфіку свого способу життя. Тим не менш, визнання за правами людини універсальної цінності зберігає певний сенс.

Глобалізація, як процес інтеграції економік, культур, політичних систем та соціальних структур різних країн світу, впливає на всі аспекти життя сучасного суспільства та має значний вплив на реалізацію прав людини, причому, як негативний, так і позитивний. В умовах глобалізації у забезпеченні безпеки людини й обмеженні її прав відбувається низка змін. Це різке

збільшення залежності рівня життя людей від інтересів транснаціональних компаній; зниження значущості фактора територіальної обумовленості, яке означає, що зміни в житті людини все частіше й сильніше залежать від процесів, що відбуваються далеко від місця її знаходження; зниження ролі національних кордонів, які втрачають своє значення не тільки для торгівлі, капіталів та інформації, а й для ідей, моральних норм, національної культури і цінностей; зростання темпів зміни ринків і технологій, що сприяє прискоренню ритму життя і підвищенню рівня нестабільності в суспільстві [14, с. 129]. Економічний же розвиток, поширення демократії, розвиток технологій, підвищення стандартів праці, культурний обмін і підтримка міжнародних зусиль у сфері прав людини є лише деякими з позитивних аспектів глобалізації. Важливо продовжувати працювати над тим, щоб максимально використовувати такі переваги для забезпечення і захисту прав людини по всьому світу.

Глобалізація спричиняє значні трансформації у всіх сферах життя та створює нові виклики для реалізації концепції універсальних прав людини. Відбувається не лише посилення культурного обміну та інтеграції, але й зростає необхідність узгодження дій на міжнародному рівні, що впливає на забезпечення та захист прав людини. Важливо розуміти, як ці глобальні трансформації впливають на концепцію прав людини, яка має адаптуватися до нових умов світової спільноти.

Глобалізація, зазначає М. Фесенко, – це взаємодія держав, народів, етносів, соціальних спільнот в єдиній системі відносин на планетарному рівні; це система відкритого культурного обміну, запозичання зразків поведінки та адаптація культурних стереотипів; це розширення кордонів спілкування в усіх галузях людської діяльності та виникнення єдиного економічного, екологічного, інформаційного простору, що викликає необхідність вироблення узгоджених дій між народами та державами [180, с. 23-24]. У такому світі люди спілкуються незалежно від їх географічного розташування завдяки телекомунікації, Інтернету, комп'ютерам, аудіовізуальним засобам зв'язку. Глобалізація пов'язана зі зміною або трансформацією загальнолюдської

організації, що пов'язує віддалені спільноти і повсякчас владніше накладає відбиток на регіони світу та континенти [103; 138]. Щодалі тіснішими стають зв'язки між дуже ізольованими національними економіками або суспільствами, відбуваються процеси «регіоналізації» або «тріадизації» – об'єднання в географічні кластери на основі транскордонної взаємодії. Світ в економічному, політичному і культурному плані почав розвиватися надзвичайно динамічно.

Процеси глобалізації, що охоплюють екологічну, економічну, законодавчу та демографічну сфери, безпосередньо впливають на права людини, породжуючи нові виклики та загрози, які потребують уваги світової спільноти.

В екологічному плані глобалізація виявляє себе у планетарних змінах клімату, у втраті атмосферного озону та світових епідеміях. В економічному відношенні глобалізація реалізується у безперервних фінансових ринках, світових виробничих лініях, глобальному споживчому ринку та електронній торгівлі. У сфері законодавства – це поширення всесвітніх стандартів, що охоплюють більшість країн. У демографічному відношенні глобалізація ставить особливо гостро проблему зростання населення та інтенсивності міграційних процесів. Психологічно глобалізація втілюється у зростанні рівня усвідомлення того, що світ – єдиний простір [147].

Права людини у контексті екології тепер повинні враховувати нові реалії, де люди мають право на чисте повітря, питну воду та безпечні умови життя. Світові епідемії, які часто виникають через глобальну інтеграцію, також вимагають перегляду підходів до забезпечення права на охорону здоров'я, доступу до медичних послуг та захисту від поширення хвороб.

Формування глобального споживчого ринку та електронної торгівлі, а також безперервні фінансові ринки, створюють нові можливості, але також викликають нерівність та експлуатацію. Права працівників, зокрема у сфері трудової діяльності, справедливої оплати праці та захисту від експлуатації, потребують посилення в умовах глобальної економіки. Зростання впливу транснаціональних корпорацій вимагає створення нових механізмів захисту

економічних прав, щоб гарантувати, що економічний прогрес не призводить до порушення прав людини.

Глобалізація сприяє поширенню всесвітніх стандартів, що охоплюють більшість країн, проте ці стандарти повинні враховувати різноманітність культурних та національних контекстів. Уніфікація законодавства на міжнародному рівні може підвищити рівень захисту прав людини, але вона також повинна бути гнучкою і враховувати специфіку кожної країни. Необхідно забезпечити, щоб глобальні правові стандарти були інклюзивними та відповідали потребам усіх соціальних груп, включаючи меншини та маргіналізовані спільноти.

Демографічний аспект глобалізації виявляється і в тому, що країни першого світу вже здійснили демографічний перехід, який характеризується новим режимом відтворення населення: їм притаманне нульове зростання або близьке до нульового. Імміграційні потоки у цих країнах зменшують частку титульних націй, оскільки іммігранти мають більш високий рівень народжуваності. В європейських державах першого світу відбувається процес «арабізації» Франції, «тюркизації» Німеччини та Голландії, «індопакистанізації» Великобританії. Для США характерна тенденція до збільшення частки латиноамериканського, африканського, китайського населення. Права людини у сфері міграції та демографії потребують особливого захисту, щоб уникнути дискримінації, забезпечити рівний доступ до ресурсів, праці та соціальних послуг, а також сприяти інтеграції нових членів суспільства. Отже, глобалізація набуває людського виміру, що актуалізує проблему впровадження стандартів прав людини в життя країн світу.

Глобалізації властиві нерівноправність компонентів, що утворюють глобальну цивілізацію, усезростаюча прірва (зокрема, за параметрами якості життя пересічної людини) між її провідною ланкою – Заходом, групою найбільш розвинутих країн, що вийшли на рівень інформаційного суспільства, і іншим людством, яке все разючіше відстає від світових лідерів. Останні, використовуючи свою економічну і військово-технічну перевагу, змогли

організувати навколо себе (і у своїх власних інтересах) інше людство, мобілізувати природні і людські ресурси планети в інтересах власного прискороного розвитку, зростання своєї могутності і комфортності життя. Здійснювалося і здійснюється це відповідно до принципу нееквівалентного обміну. Його наслідком є виснаження ресурсів більшості регіонів планети і погіршення якості життя «їхніх мешканців, включених у процес глобалізації», нехтування їхніми правами та свободами [127, с. 249-253].

Основною контраверзою глобалізації є протиріччя (що посилюється) між групою найбільш розвинутих країн Заходу й рештою людства, яке зазнає експлуатації (в основному через нееквівалентний обмін) з боку світових лідерів й все більше відстає від них. Це відставання в багатьох випадках, якщо не майже повсюдно, набуває незворотного характеру. Основне протиріччя глобалізації розкривається багатьма аспектами. Серед них фахівці визначають: інформаційно-технологічний, економічний, соціальний, політичний, демографічний, екологічний та культурний аспекти [104, с. 12-16].

Крім того, аналіз сучасної літератури з проблем глобалізації свідчить про існування досить радикальних думок про глибину її впливу на суспільні відносини, а також права та становище людини у світі. Глобалізація наклала відбиток на змістовні характеристики всього спектру прав людини у світі, зокрема і в Україні [31; 33].

По-перше, глобалізація «інформатизувала» права людини. На думку дослідників, головним наслідком глобалізації в Україні є заміна традиційних зв'язків між людьми, які відбувалися переважно в межах локальних спільнот (community), зв'язками глобального масштабу, численними, безособовими і функціональними. В результаті порушується механізм передачі від покоління до покоління вищих моральних цінностей, якими й були безпосередні особистісні зв'язки в межах первинних спільнот. Відтак люди у своїй поведінці керуються вже не тими цінностями, а лише безпосередньо практичними функціональними завданнями, які диктує їм актуальна ситуація. На основі цього фахівці роблять висновок про настання доби постмодерну, яку вони

прямо пов'язують з глобалізацією, розуміючи під нею, перш за все, узагальнений символ змін в житті людини [131, с. 123].

Один з найважливіших параметрів універсалізації прав людини – величезне розширення мережі соціальних зв'язків, до якої включений індивід, і яке супроводжується зростаючою дестабілізацією таких зв'язків та часто розпадом сталих людських спільнот, що могли б «озброювати» індивіда набором чітких норм, цінностей, мотивів, правил. Нове в сучасній глобальній системі – це постійна інтенсифікація структури взаємозв'язків, опосередкованої такими феноменами, як сучасна індустрія комунікацій та новітні інформаційні технології, а також процес глобалізації взаємопов'язаності: технологічної, організаційної, адміністративної і правової, кожна з яких має власну логіку та динаміку змін. Отже, стратегії прав людини в Україні мають сьогодні характер невизначеності, випадковості та недетермінованості у світі, пронизаному потоками товарів і капіталу, пересуванням людей, комунікацією через транспорт і космічні супутники [181].

Водночас орієнтація на суспільний розвиток, у якому «моральний розум людини й інтегральний інтелект усього людства стають планетарно керованими засобами, породжують пріоритет інформації як ресурсу над речовиною й енергією, випереджальний розвиток інтелектуальних процесів у порівнянні з матеріальними» [181], актуалізує герменевтику прав людини. Інформація прямо або побічно впливає на зміст прав, їх сприйняття, реалізацію та захист. Вона здатна змінювати смислові значення прав, втілювати у свідомість різноманітні ідеї та потреби, віртуалізувати їх, переставляти акценти, по-іншому тлумачити суттєві для соціально-правового досвіду людей факти тощо. Право на виробництво одного типу інформації й заборону іншого, права на інформаційну безпеку, на пошук і доступ до певних відомостей, формування, розвиток і захист інформаційних ресурсів, комунікаційних технологій і мереж, на використання глобальних інформаційно-комунікативних систем в інфраструктурі економіки, політики, освіти, охорони здоров'я, культури, підприємництва, фінансів, екології й інших сфер набувають в Україні не тільки

широкого й пріоритетного розвитку, вони змінюють і надають специфічний, «інформаційний» відтінок усім іншим правам, навіть природному праву на життя, особисту свободу, честь і гідність.

Втім, слід зазначити, що Захід, як лідер у розробці новітніх електронних та інших технологій, закріпив за собою монопольне право контролю над інформаційними потоками (з усіма перевагами щосекундного огляду стану всієї планети). Продукуючи новітні виробничі технології, він реалізує на світовому ринку новітні товари кращої якості, встигає оновити свою технологічну базу і налагодити випуск нового покоління товарів до того, як решта країн досягне його вчорашнього рівня. Україна та інші країни світу приречені або тиражувати морально застарілі західні виробничі зразки, одержуючи від цього мінімальний прибуток, або задовольнятися сферами, що не потребують високих технологій, зокрема сільським господарством і добувною промисловістю, ціни на продукцію яких загалом невисокі.

Монополізувавши контроль над інформацією і виробництвом передових технологій, Захід забезпечив собі інформаційно-технологічне панування на планеті і поставив цим у залежність від себе всі інші країни, за винятком, частково, Китаю. У результаті виникло непереборне протиріччя між ним та іншим світом в інформаційно-технологічному відношенні [162]. Цей розрив з кожним роком збільшується стрімкими темпами. В українському ж соціальному просторі розвиток майже зупинився після повномасштабного вторгнення, високотехнологічні виробництва опинилися у стані системної деградації (за винятком інформаційних технологій у війсьній сфері).

Отже, імплементація міжнародного права людини на інформацію, вільну комунікацію, отримання нових технологій в українському соціумі відбувається в сучасних умовах з певними труднощами.

По-друге, глобалізація суттєво і негативно впливає на економічні стандарти життя людини в Україні.

Україна як держава забезпечує реалізацію права на працю, права на гідне життя та інші права і свободи, пов'язані з економічним життям. Стаття 43

Конституції України чітко вказує, що держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю [97]. Втім, зростаюча економічна нерівність між групою передових в інформаційно-технологічному відношенні і відстаючих, залежних від неї держав нині реалізується прискореними темпами. Завдяки нееквівалентному обміну останніх століть спочатку між Європою і Новим Світом, а потім між Західноєвропейсько-Північноамериканським центром розвитку і всім іншим людством, Захід акумулював у своїх руках величезний капітал. Нині він сконцентрований у транснаціональних компаніях, що базуються через різні причини у країнах Заходу, насамперед у США. Саме країни базування цього капіталу одержують вигоду від його функціонування, тоді як більшість інших держав, зокрема Україна, опинилася в залежності від неконтрольованих ніякими міжнародними організаціями потоків цього капіталу, а тому змушені догоджати йому, як правило, за рахунок інтересів власних народів.

Капітал транснаціональних компаній на користь собі, незважаючи на інтереси окремих регіонів і людства загалом, визначає темпи і спрямованість розвитку окремих держав. Він закріплює з вигодою для Заходу характер міжнародного поділу праці і, забезпечуючи цим штучно завищені життєві стандарти країнам свого базування, прирікає інше людство на існування в екстремальних умовах.

Задіяні у глобальній економічній системі незахідні країни і народи отримують лише кошти для відтворення своєї робочої сили (йдеться про необхідний мінімум для її відтворення). Саме вільний ринок праці, де робоча сила як товар вільно продається і купується, – ідеал для провідних західних країн.

До негативних наслідків відносять міграційну та демографічну кризу, втрату людського капіталу та інтелектуального потенціалу. Крім того, слід врахувати нестачу висококваліфікованих спеціалістів, зокрема у сфері безпеки та оборони, а також виведення бізнесу та активів за кордон, що може спричинити економічний спад та зростання інфляції [164].

В Україні спостерігається рекордний рівень депопуляції населення. Експерти Департаменту з економічних і соціальних питань ООН ще до повномасштабного вторгнення РФ опублікували прогноз щодо зменшення чисельності населення України та інших колишніх соціалістичних країн. Для України розроблено два сценарії: оптимістичний і песимістичний. За оптимістичним сценарієм до 2050 року чисельність населення може зменшитися до 36 мільйонів осіб, тоді як за песимістичним сценарієм з низьким рівнем народжуваності, тривалості життя та міграції, можливе зменшення чисельності населення до 32 мільйонів осіб до 2050 року і до 28 мільйонів осіб до 2060 року. Основною причиною стрімкого скорочення населення є трудова міграція, яка стала значною загрозою для національної безпеки, економічного розвитку та формування людського капіталу. Прогнози міжнародних експертів узгоджуються з оцінками вітчизняних демографів. Фахівці Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. Птухи прогнозують, що до 2050 року чисельність населення України зменшиться до 38 мільйонів осіб за умови середніх показників народжуваності, тривалості життя та міграції. Вони також передбачають, що до 2060 року, за тих же умов, населення скоротиться до 36 мільйонів осіб [233]. Однак після повномасштабного вторгнення РФ в Україну ситуація значно змінилася. Військові конфлікти, руйнування інфраструктури та соціально-економічні наслідки війни суттєво вплинули на демографічні тенденції.

Не зважаючи на всі виклики та негативні наслідки глобалізації, Україна має значний потенціал для подолання наявних труднощів та створення умов для гідного життя своїх громадян. Важливим кроком на цьому шляху має стати впровадження комплексної стратегії економічного розвитку, яка б поєднувала інноваційний підхід до виробництва, розвиток людського капіталу та ефективне використання ресурсів. Держава має сприяти створенню робочих місць з високим рівнем доданої вартості, залучати інвестиції у сучасні технології, що дозволить підвищити конкурентоспроможність української економіки на глобальному ринку.

Крім того, основою для сталого економічного зростання можуть стати розвиток освіти та науки, а також підтримка інноваційних проєктів, спрямованих на підвищення якості життя. Захист прав людини, включаючи право на працю та гідне життя, має залишатися центральним елементом державної політики. Забезпечення соціальних гарантій, підтримка підприємництва та створення умов для самореалізації кожного громадянина сприятимуть формуванню стійкого суспільства, здатного ефективно реагувати на виклики глобалізації.

Таким чином, незважаючи на складні виклики, Україна має всі шанси для розвитку, а права людини можуть стати тією основою, на якій вибудується нове, прогресивне суспільство, що гармонійно поєднує економічне зростання та соціальну справедливість.

По-третє, в умовах глобалізації права людини стимулюють і посилюють соціально-правову активність особистості, необхідну для модернізаційних інновацій. Інтенсифікація спілкування, гуманітарні контакти, зростання ділової активності, інформаційні та наукові зв'язки тощо при все більшій прозорості державних кордонів розширюють межі правових проявів людини й, відповідно, збільшують правовий простір людських прав.

Слід, тим не менш зауважити, що глобалізація кинула виклик людству, позбавляючи суспільства вкрай потрібної гуманізації. Для процесу глобалізації моральні цінності – справа другорядна. Хоча гуманізм виник набагато раніше, ніж глобалізація, саме глобалізація нині породжує соціоцентри, практицизм, користолюбство, ситуацію, коли людина реалізується на користь державі й суспільства, а не навпаки. Цю ситуацію, зокрема, підсилює й те, що сам по собі інтелект нині служить переважно не на користь людській душі, а виключно для задоволення матеріальних потреб людини. І це тоді, коли відомо, що гуманізму в цивілізації взагалі не може бути й не буде до того часу, поки люди не навчаться будувати відносини на засадах почуттів, а не реалізму, основою якого, як відомо, є вигода, речові відносини. Для того ж, щоб владарював

гуманізм, треба, щоб домінували повага до людських прав, а не матеріальні засади й інтереси суспільного розвитку [49, с. 26].

Втім, внаслідок зростаючої інформаційно-технологічної та економічної нерівності все більшою стає соціальна прірва між багатою і бідною частинами населення країн і, зокрема, в Україні. Можна навіть вести мову про утвердження глобальної, надкраїнової, тобто світової, соціальної структури (її утворюють надклас багатих і надклас бідних). Представники пануючого надкласу є власниками і співвласниками світового капіталу, що функціонує через національні, а все більше через транснаціональні фінансові структури, які базуються у найрозвиненіших країнах Заходу. Вони охоплюють більшість населення західних країн, а також прошарки населення незахідних держав, що працюють в інтересах цих структур (компраторська буржуазія, що забезпечує інтереси західних корпорацій у своїх державах, корумповані уряди та інтелектуали, що створюють для цього ідеологічне забезпечення, тощо.).

Представники надкласу, що зазнає експлуатації, утворюють основну масу населення планети, тобто всіх країн світу. Проте в чистому вигляді це переважно населення незахідних держав, оскільки у країнах Заходу (завдяки перерозподілу його структурами світового багатства) на високому рівні діє система соціальної підтримки малозабезпечених і трудящих загалом, де забезпечені високі стандарти життя, не еквівалентні реальній участі громадян цих країн у світовому виробництві товарів і послуг [49, с. 25-26].

Стаття 46 Конституції України декларує право громадян на соціальний захист. Мається на увазі право на забезпечення у разі втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття, а також старості. При цьому в цій статті зазначено: «Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом» [97].

За період з січня по грудень 2023 року з державного бюджету було виділено 527,8 млрд. грн. на соціальне забезпечення (виплату пенсій, допомоги, стипендій), що становить 17,4% від загального обсягу видатків. У 2024 році

соціальні видатки державного бюджету заплановано на рівні 470 млрд. грн., що на 25 млрд. грн. більше, ніж у попередньому році. На субсидії виділено 50 млрд. грн., що на 12 млрд. грн. більше порівняно з 2023 роком. Також передбачається збільшення програми підтримки малозабезпечених родин, а видатки на соціальний захист осіб з інвалідністю зростуть майже вдвічі [126].

Крім того, у Державному бюджеті України на 2024 рік передбачено понад 4,5 млрд. грн. на забезпечення громадян допоміжними засобами реабілітації, що майже вдвічі більше, ніж у попередньому році (2,7 млрд. грн.). Також очікується зростання прожиткового мінімуму, а отже, пенсій, мінімальної зарплати та інших виплат для тих, хто опинився у складних життєвих обставинах, з передбаченими допомогоюми на загальну суму до 88,7 млрд. грн. Додатково понад 20 млрд. грн. буде спрямовано на підтримку малозабезпечених сімей [169].

Однак комплексне дослідження соціальної сфери показує недоліки державної політики соціального захисту населення, що підтверджується практичними результатами реалізації її основних принципів. Це свідчить про фактичне невиконання цільових завдань, визначених у програмних документах розвитку соціальної сфери. Можна говорити про низьку інституційну спроможність програмних документів та недосягнення цілей державної політики, що призводить до неспроможності забезпечити соціальний захист населення, забезпечити реалізацію прав людини та зміцнити економічну безпеку держави.

У сучасному світі основне соціальне протиріччя розгортається вже не стільки в межах окремих країн, скільки на глобальному рівні. У розвинених країнах завдяки ефективній системі соціального забезпечення соціально-класові протиріччя значною мірою втрачають свою гостроту. Але з величезною силою ці протиріччя виявляються у планетарному масштабі, визначаючи накопичення надлишкового багатства на одному полюсі і злиднів на протилежному, перешкоджаючи процесам імплементації міжнародних норм прав людини.

По-четверте, глобалізація впливає на розвиток широких демократичних процесів. Відкриваючи державні кордони, вона надає людям широкі можливості для реалізації права виражати свою думку, права на об'єднання й консолідацію, на критику урядів різних країн, на проведення міжнародних акцій протесту, демонстрацій і бойкотів тощо. Вказані демократичні процеси ґрунтуються на фундаментальних аспектах демократії, таких як співвідношення прав і обов'язків людини та цінності громадянської культури.

Ядро демократії складається з прав і обов'язків людини, а також громадянської культури. Ці аспекти означають не лише формальну приналежність громадянина до держави і його зв'язок з політико-юридичними структурами, але й розвиненість соціальної свідомості та індивідуальної гідності. Людина повинна бути здатною усвідомлювати свої інтереси і захищати їх знанням справи, враховуючи інтереси всього суспільства. Крім того, важливими складовими демократії є компетентність і відповідальність. Компетентність громадянина полягає у знанні можливостей захисту прав та свобод, що забезпечує стійкість демократичного ладу.

У системі демократії значне місце належить свободі. Основне розуміння свободи — це відсутність ланцюгів, ув'язнень і поневолення. Свобода дає людині можливість власноруч приймати рішення, що стосуються її життя, без страху перед репресіями. Цінність демократії, яка забезпечує свободу та успіх, полягає також у відповідальності. Відповідальність формується у процесі усвідомлення соціальних цінностей і правил, а також передбачає усвідомлення важливості власних дій у рамках суспільства. Крім того, імплементація норм прав людини прямим або опосередкованим чином сприяє обмеженню можливостей для появи або функціонування авторитарних чи тоталітарних державних режимів.

Подолання зростаючого інформаційно-технологічного розриву, нееквівалентного обміну між провідними та відсталими країнами, соціально-майнової нерівності передбачає систему ефективних політичних засобів та інститутів.

Наприкінці минулого століття на міжнародній арені залишилися держави, достатньо потужні для того, щоб проводити самостійну політику. Ці країни створюють деяку політичну протизахідну планетарну гегемонію Заходу. У перспективі вони (здебільшого Китай) зможуть підтримувати антизахідні сили навіть у тих країнах, де нині панують режими, що обслуговують інтереси транснаціональних компаній. У цьому випадку, Україна, яка знаходиться на перетині двох великих цивілізаційних просторів – європейського і євразійського – зазнає значних труднощів у процесі імплементації міжнародних норм прав людини.

По-п'яте, глобалізація «екологізує» права людини, змушує співвідносити свободу й можливості людини щодо задоволення різноманітних і зростаючих власних потреб із природно-екологічними обмеженнями та необхідністю збереження життя.

У статті 27 Конституції України зазначено, що кожна людина має невід'ємне право на життя [97]. Обов'язок держави захистити життя людини. Проте процеси глобалізації загострили цю проблему у міжнародному масштабі. Оптимальні форми соціально-екологічного балансу між окремими регіонами планети забезпечуються передусім простим відтворенням виробництва, яке, як відомо, є сутністю капіталістичної економіки в будь-якому її історичному різновиді.

Базуючись на індустріальній економічній системі розширеного відтворення, Захід розгорнув глобальне використання ресурсів планети у власних інтересах, тим самим виснажуючи їх і завдаючи непоправної шкоди довкіллю. Згодом, турбуючись про якість власного життя, він став піклуватися про охорону навколишнього середовища у своєму Західноєвропейсько-північноамериканському ареалі, створюючи шкідливі виробництва подалі від себе і розміщуючи їх відходи в інших частинах планети [185, с. 330-340].

Внаслідок цього стали утворюватися два типи якісно різних штучних ландшафтів (оскільки природних на планеті вже майже не залишилося). Перший утворюється і підтримується з урахуванням вимог до довкілля з боку

багатої частини людства. Він відповідає науковим вимогам і визначає екологічну ситуацію у розвинених і багатих країнах. Другий утворюється стихійно в бідних регіонах планети, що спеціалізуються на брудних виробництвах і не дотримуються екологічних вимог.

Зрозуміло, що зростаюча фактична нерівність між багатими країнами, що динамічно розвиваються, і бідними, залежними від них, що стрімко деградує, як і зростаюча світова екологічна криза, загрожують добробуту України. Україна стоїть перед необхідністю інтеграції права людини на безпечне для життя середовище в усі аспекти національної політики, що передбачає не тільки ефективне управління природними ресурсами, але й створення умов, за яких екологічна безпека стає невід'ємною частиною розвитку суспільства. Право на безпечне довкілля є фундаментальним для забезпечення інших прав людини, таких як право на здоров'я та гідне життя.

Новий світовий порядок, що стверджується, цілком влаштовує західне суспільство. Навіть більше, діючи у цьому напрямі, воно реалізовує ідейно-ціннісні, соціокультурні настанови Західної цивілізації Нового часу, найбільш чітко виражені у протестантизмі, особливо у кальвінізмі з його вірою в богообраність підприємців, які використовують представників інших верств населення і природне середовище усього світу як засіб для досягнення своїх (як «богоугодних») цілей.

Нині у більшості країн, де темпи економічного зростання не перевищують темпи зростання демографічного, ускладнення екологічної проблеми зумовлено здебільшого швидким зростанням чисельності населення. А в розвинутих країнах, де приріст населення невеликий, забруднення навколишнього середовища є насамперед результатом зростання рівня середньодушового споживання. Водночас варто враховувати і роль демографічно обумовленого забруднення в цих країнах, оскільки кожне додаткове народження там пов'язане з набагато більшими витратами засобів і ресурсів. Так, як справедливо зазначають Л. Горошкова, Є. Хлобистов, В. Трофимчук, зв'язок між рівнем доходів (економічним зростанням) та забрудненням навколишнього

середовища має нелінійний характер, відображаючи перевернуту U-подібну криву. Цю модель запропонував С. Кузнець. Перевернута U-залежність між рівнями забруднення довкілля та середнім доходом на душу населення, встановлена для останніх десятиліть XX століття, вперше була представлена у 1954 році. У 1955 році С. Кузнець статистично обґрунтував, що на ранніх етапах розвитку країн майнова нерівність зростає, але з часом, коли країни стають багатшими, нерівність зменшується. Екологічна крива Кузнеця (Environmental Kuznets Curve, ЕКС) описує емпіричну залежність, згідно з якою на початкових етапах розвитку існує позитивний зв'язок між забрудненням і економічним зростанням, але в подальшому, із зростанням добробуту, цей зв'язок стає негативним, оскільки більше уваги приділяється проблемам екології, що сприяє покращенню стану навколишнього середовища. Особливу роль у цій залежності відіграють зміни тенденції, після яких із зростанням середнього доходу рівень забруднення починає знижуватися [51]. Виходячи з цього, можна стверджувати, що, стикаючись з екологічними тенденціями глобалізації, Україна зазнає певних труднощів в імplementації права людини на безпечне життя, проте, незважаючи на глобальні виклики, повинна активно працювати над захистом цього права, щоб забезпечити сталий розвиток і високу якість життя своїх громадян.

У цьому контексті стаття 49 Конституції України проголошує, що кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм. Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних установах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно.

Стаття 45 Конституції України проголошує, що кожен, хто працює, має право на відпочинок. Право на відпочинок включає щотижневі вихідні, щорічні відпустки, скорочений робочий день для окремих професій і в нічний час [97]. На жаль, діяльність держави зі створення культурно-освітніх та оздоровчих

установ не є системною. Крім того, в Україні не на належному рівні чиновники турбуються про масовий спорт, фізичну культуру і туризм, що не сприяє раціональному використанню вільного часу.

По-шосте, глобалізація значно впливає на демографічну ситуацію в країнах. Передусім глобалізація значно впливає на міжнародні конфлікти, включаючи військове вторгнення РФ до України. Агресія РФ не тільки призвела до руйнувань і загибелі людей, але й значно вплинула на демографічні процеси посиливши міграцію, зміни в структурі населення та соціальні наслідки. У цьому контексті права людини набувають особливої актуальності.

Одним із найбільш значущих впливів військового конфлікту на демографію України стало масове переміщення населення. Вимушена міграція спричинила нові виклики щодо забезпечення базових прав людей, зокрема права на життя, безпеку, житло та захист від переслідувань. Мільйони українців були змушені залишити свої домівки, шукаючи безпечного притулку як всередині країни, так і за кордоном. Значна частина українських біженців виїхала до Європейського Союзу та інших країн, що спричинило зміни в демографічному складі як України, так і приймаючих держав. Згідно з даними Міністерства закордонних справ, станом на 1 лютого 2023 року близько 7 989 027 українських громадян перебувають за кордоном, з них понад 5,84 мільйонів є дорослими. Проте станом на 12 грудня 2022 року, лише 448 592 громадян України перебували на консульському обліку. Ця різниця пояснюється тим, що включення до консульського обліку є переважно добровільним і необов'язковим (за деякими винятками), тому дані консульського обліку не відображають повної картини зовнішньої міграції [42].

Військові дії суттєво збільшили рівень смертності в Україні. Станом на 24 вересня 2023 року, згідно з даними Управління Верховного комісара ООН з прав людини, в Україні було зафіксовано 27 449 випадків загибелі або поранення мирних жителів. Ці трагічні цифри включають 9701 загиблих та 17 748 поранених. Більшість цих випадків (22 188) сталися на території, яка на момент трагедії, перебувала під контролем українського уряду. З них 10 611

випадків (4287 загиблих та 6324 поранених) припадають на Донецьку та Луганську області, а 11 577 випадків (3263 загиблих та 8314 поранених) – на інші області України. На окупованих територіях зафіксовано 5261 випадок загибелі або поранення мирних жителів (2151 загиблих та 3110 поранених). З них 3620 випадків (805 загиблих та 2815 поранених) сталися в Донецькій та Луганській областях, а 1641 випадок (1346 загиблих та 295 поранених) – в інших окупованих областях [178]. Наведені дані підкреслюють важливість захисту права на життя, яке є одним із основоположних прав людини. Військові конфлікти, як і глобалізаційні процеси, потребують постійного моніторингу та захисту прав людини на міжнародному рівні.

Отже, військове вторгнення РФ до України, підсилене глобалізаційними процесами, має глибокий вплив на демографічну ситуацію в країні. Міграція, зміни в рівнях народжуваності та смертності, економічні труднощі та соціальні виклики створюють складний комплекс проблем, які потребують комплексного підходу для їх вирішення. У цьому контексті постає завдання забезпечення прав людини на всіх рівнях – від місцевого до глобального. Захист прав мігрантів, жертв війни та вразливих верств населення стає невід'ємною частиною загальної стратегії подолання наслідків конфліктів та глобалізаційних викликів.

Крім того, швидке зростання населення за невисоких темпів економічного розвитку, а то й взагалі за негативних показників, зумовлює масову міграцію населення у багатьох регіонах світу. Завдяки розвитку глобальних інформаційних систем і засобів інформації найактивніші індивіди масово емігрують у країни з високим рівнем добробуту, долаючи протидію з боку останніх навіть із застосуванням кримінальних методів. Зазнає такого впливу й Україна. Права людини в такому контексті піддаються серйозним викликам. Питання права на гідний рівень життя, доступ до освіти та медичної допомоги стають особливо важливими в умовах масової міграції та економічної нестабільності.

Європейські країни потерпають від нелегальної еміграції, що породжує додаткові антагонізми. Тим не менш, у цьому регіоні залишається

востребуваною дешева і невибаглива, готова на будь-яку роботу, безправна маса нелегальних емігрантів. Дешеву робочу силу використовують у сферах, де механізація і комп'ютеризація неможливі або малоефективні. Проблема полягає в тому, що такі робітники часто позбавлені базових прав і захисту. Права людини, зокрема право на працю в умовах, які відповідають стандартам безпеки та гідності, часто порушуються. Це створює значні виклики для міжнародного співтовариства, зобов'язаного шукати шляхи для забезпечення рівноправності та долати дискримінацію у сфері трудових відносин. При цьому слаборозвинені країни втрачають найбільш енергійних, працездатних осіб – той людський матеріал, що своїми знаннями і працею міг би сприяти розвитку відсталих регіонів планети. Таким чином, глобалізація перетворюється на потенційне джерело нових викликів у сфері прав людини. Суспільство має бути готове до вирішення цих проблем, забезпечуючи дотримання прав кожної людини, незалежно від її соціального чи економічного статусу.

Нарешті, за умов глобалізації та виходу найрозвиненішої частини людства на постіндустріально-інформаційний рівень розвитку спостерігається тенденція впливу глибоких культурних протиріч на імплементацію міжнародних стандартів прав людини. Цей процес вимагає глибокого переосмислення правових систем, що визначають людські права в умовах всеосяжних культурних і цивілізаційних трансформацій. Глобалізація створює нові виклики для національних правових систем, які змушені адаптуватися до нових умов, враховуючи зміни в міжнародному праві та вплив глобальних тенденцій на права людини. Водночас вона сприяє зміцненню міжнародної взаємодії в захисті прав людини, відкриваючи нові можливості для міжнародної співпраці та підтримки національних систем правозахисту.

В. Павленко розрізняє два основні рівні культурних контраверз епохи глобалізації: у самій західній культурі та у масштабах культурного розвитку всього людства [136]. Культурні суперечності виявляються в різних формах, включаючи зіткнення традиційних і сучасних поглядів на права людини. Зокрема, у сучасному світі, де глобалізація стала невід'ємною частиною життя,

питання прав людини все більше взаємопов'язані з культурними ідентичностями та національними особливостями, що породжує нові форми конфліктів і водночас відкриває можливості для діалогу між різними культурами та правовими системами.

Основне соціокультурне протиріччя сучасного західного суспільства дослідив американський соціолог культури Д. Белл. Він дійшов висновку про несумісність протестантських у своїй основі духовних цінностей, що забезпечили саму можливість утвердження капіталізму в європейському і планетарному масштабі та цінностей масової культури, агресивно нав'язуються засобами масової інформації. Споживацько-гедоністичне ставлення до життя прямо суперечить аскетично-трудоному духу раннього і класичного капіталізму, блокує самовідтворення його ідейно-ціннісно-мотиваційних засад, а відтак і заснованого на них західного соціокультурного типу [44]. У цьому контексті, права людини, як основа соціальної справедливості, опиняються під тиском споживацьких цінностей, що ставить під сумнів їхню ефективність та актуальність. Глобалізація, яка сприяє поширенню споживацьких ідеалів, одночасно послаблює традиційні національні цінності, на яких ґрунтуються права людини, що може призвести до їх спрощення і втрати значущості.

При цьому мірою того, як проштовхування «споживацької» культури США починає давати збої, англосаксонський буржуазно-протестантський соціокультурний тип уже не може виступати абсолютною самодостатньою домінантою, зіштовхуючись з обмеженнями з боку афроамериканських, латиноамериканських, індійських і далекосхідних стереотипів. В умовах такого культурного протистояння важливо зберегти баланс між захистом прав людини та повагою до культурних традицій різних народів. Глобалізація стимулює процеси стандартизації в сфері прав людини, але водночас породжує напругу між універсальними правами та культурною специфікою, що потребує врахування цих аспектів у правових реформах та міжнародних угодах.

Права людини часто стають полем боротьби між традиційними національними цінностями та сучасними глобалізованими підходами. Захист

прав людини вимагає глибокого розуміння і взаємодії між різними цивілізаційними підходами, з метою забезпечення їхньої ефективної імплементації у національні правові системи.

На противагу різноманіттю ідейно-ціннісних засад традиційних цивілізацій, що почали між собою продуктивний діалог, всесвітня вестернізація, точніше – квазівестернізація (оскільки незахідні народи, споживаючи комерційні культурні сурогати, через це зовсім не долучаються до фундаментальних основ високої культури Заходу), веде до культурно-цивілізаційного нівелювання українського соціуму. Можна стверджувати, що на зміну квітучій розмаїтості приходить потворне спрощення, джерелом якого вже більше століття є Захід. Відповідно, втрата культурної ідентичності матиме однозначно негативний вплив на права людини в українському культурно-правовому полі, що підкреслює необхідність збереження вітчизняної культурної спадщини та захисту прав людини в умовах глобалізації. Захист культурної ідентичності є ключовим аспектом забезпечення прав людини, оскільки він сприяє збереженню національної самобутності та запобігає нівелюванню культурних цінностей.

Слід зазначити, що становлення нових форм світової економіки, обумовлених появою глобальних інфраструктур (інформаційних, освітніх, транспортних тощо) та перебудовою відносин між господарськими укладами, заснованими на старих та нових організаціях (переважно економічних і технологічних), призводить на початку XXI ст. до зростання вразливості українського укладу, соціокультурних інститутів, інституту прав людини в українському суспільстві, які змінюються й гинуть під тиском інтелектуальних програм різного спрямування, тенденцій глобальної технологізації. Глобалізація, з одного боку, сприяє інтеграції та розвитку прав людини, але з іншого – створює нові виклики, що вимагають комплексного підходу до їх нейтралізації. В умовах глобалізації, права людини стають не лише індикатором соціального розвитку, але й інструментом для подолання соціокультурних викликів, що постають перед сучасними суспільствами.

У зв'язку з цим дослідники ставлять під сумнів реальні можливості самостійних дій націй-держав та вважають можливою і необхідною тільки «сильну глобалізацію», яка здійснюється найбільш потужними гравцями світового співтовариства. Більше того, вони вважають, що в ХХІ ст. глобалізаційні процеси дозволять США зберегти своє лідерство в світі. США, залишившись після краху СРСР єдиною наддержавою, стали головним рушієм глобальних процесів не тільки в економічній і політичній сферах, але і в культурній [131, с. 124]. Економічна могутність та новаторський характер американського капіталізму дозволяють США стати практично єдиним центром поширення нововведень в у різних сферах життя людства, у тому числі і сфері прав людини. США стають водночас і рушієм, і експериментальною лабораторією у сфері прав людини.

Український соціум має враховувати те, що США посідає провідне місце у сфері гуманітарної глобалізації. З одного боку, гуманітарна сфера, культура самих США еволюціонує від чисто американської до еkleктичної моделі співіснування та симбіозу різних гуманітарних та культурних традицій і впливів, що робить їх придатними й для інших країн. З іншого боку, настанови американської «людяновиробничої» індустрії на ринковий успіх, на виправданість усього, що користується попитом, дозволяє США виступати найбільшим постачальником будь-якої «гуманітарної продукції», у тому числі й у сфері прав людини – як високого, так і низького гатунку.

Так, американський дослідник пише Най Дж.: «...США виграють від становлення взаємозалежного і глобального світу з тієї простої причини, що їх власне суспільство вже частково глобалізоване і живе в умовах, коли окремі люди і різні їх об'єднання постійно вишуковують правила поведінки, котрі не порушували б їх взаємовідносин та права. Америка зараз опинилася в центрі світу через те, що весь світ перебуває в Америці... Глобалізація підриває модель національної держави, успадковану від часів американської боротьби за незалежність і французької революції, підриває навіть її легітимність. Тому

першою, хто відчув наслідки глобалізації та змушений був до неї адаптуватися, стала американська держава» [222].

Отже, універсалізація усіх сфер життя людини, по суті, є конкретизацією глобалізації з включенням в неї елементів універсальної культури. Особливості універсалізації в галузі прав людини полягають в ірраціоналізації раціональних матриць, в спрямованості їх на кількісні характеристики (комерціалізація), готовність до вживання (оперантність) та підтримки певного рівня якості, а також у віртуалізації зразків та норм життя людини, її прав [44, с. 19].

Таким чином, глобалізація пов'язує права індивіда з правами всього людства (планетарного співтовариства). Цей зв'язок проявляється, насамперед, у залежності прав людини й глобальних проблем сучасності. Ядром цих проблем, суб'єктом цієї кризи і одночасно об'єктом виступає сама людина і її права. Планетарні виклики призводять до погіршення процесу імплементації міжнародних стандартів прав людини в українському соціумі, що у свою чергу виводить цю проблему для України на новий рівень.

Розглядаючи проблему імплементації міжнародних стандартів прав людини в українському соціумі, слід зазначити, що завдяки своєму нормативно-правовому потенціалу права людини та глобальні проблеми знаходяться у діалектичній суперечності. В одних випадках вирішення глобальних проблем набуває форми реалізації прав людини, в інших – права людини стають метою або об'єктом впливу з боку глобальних проблем, наприклад забезпечення миру, подолання економічної відсталості, проведення активної демографічної політики, створення раціональних методів виробництва, раціональне й комплексне використання природних ресурсів, боротьба з неграмотністю, хворобами, викорінювання транснаціональної злочинності тощо.

У цьому контексті права людини сприймаються як засіб переходу до менш витратного способу відтворення суспільних відносин, трансформації в суспільство «сталого розвитку». Існує залежність стійкості соціального розвитку від цілої низки гуманітарних факторів, у тому числі й від дії прав

людини. У результаті виникає ще одна характеристика прав людини – права людини як фактор стійкого й збалансованого розвитку українського суспільства [131, с. 123].

Погоджуючись з думкою дослідника М. Покровського [133] щодо універсалізації прав людини в умовах глобалізації, в контексті їх імплементації можна стверджувати таке. По-перше, теоретики глобалізації основну увагу звертають не на конкретні зміни у галузі прав людини, а на перетини та взаємопокладання цих змін. Це передбачає концентрацію уваги на просторово-географічних параметрах інновацій, їх глобальній релевантності. Процес трансформації проникає в усі інститути суспільства, пронизуючи, перш за все, герметичні соціальні утворення (сім'я, малі групи). Бути зосередженим на собі та відгородженим від зовнішнього світу означає перекреслити власне майбутнє. Будь-які форми соціальної динаміки пов'язані, передусім, з відкритістю систем, які формують мережеві структури спілкування, підтримки та соціального контролю. Поглиблення цих процесів тягне за собою й зміну сприйняття соціального часу, який розпадається на низку відтінків, кожному з яких відповідає особливий, короткотерміновий життєвий проект. Після закінчення чергового проекту виникає новий, часто такий, що радикально змінює траєкторію розвитку. Подібна «експериментальність» соціальних практик пронизує й інститут прав людини, перетворюючи його в експеримент. Права людини починають бути перехідним і потребують постійного «вписування» в цю швидкоплинність. Мінливість та «пластичність» стають головними позитивними цінностями інституту прав людини.

По-друге, виходячи з результатів аналізу різнопланових досліджень [33; 40; 49; 78; 108], слід зазначити, що однією з важливих особливостей глобалізації є те, що вона проникає в глибини соціальних інститутів, перетворюючи їх на носіїв нових змістів. Процес переходу від старого до нового відбувається швидко. При цьому будь-яке «нове» вважається кращим перш за все тому, що воно «глобальне». Зокрема, інституту прав людини в національних утвореннях з цього моменту не потрібно проходити всі ступені

вертикальної ієрархії, аби вийти на загальносвітовий рівень, такий інститут глобалізується прямим та опосередкованим шляхом, демонструючи нові форми участі в глобальних процесах. Більше того, такі локальні інститути можуть зберегти себе тільки тоді, коли між ними складаються мережеві зв'язки, здатні до глобалізації на своєму рівні. Значення вертикальних ієрархій різко знижується. Регуляція прав людини відбувається горизонтальними мережами, а не спускаються «згори». Різні рівні дистанціюються один від одного й починають вести самостійне, самодостатнє життя [120; 121].

По-третє, глобалізація радикально впливає на наші уявлення про права людини як про щось успадковане, те, що спускається «згори». У нових умовах інститут прав людини стає породженням бурхливого процесу «політичного змагання», в результаті якого з'являються глобальні та локальні «соціокультурні гібриди», які часто складаються з несумісних частин, вкрай нестабільних, таких, що суперечать традиційному контексту їх трактування.

По-четверте, безперечним фактором є те, що глобалізаційні процеси підривають фундамент націоналізму в усіх його проявах – нації-держави, національні соціокультурні, правові традиції чи певні типи свідомості (правова свідомість). Національно-державний фактор, безперечно, зберігається (в тому числі у вигляді національних особливостей), але перестає бути визначальним. Суспільства починають створювати свої конгломерації, які мають наскрізні горизонтальні структури.

По-п'яте, результатом процесу інтерналізації прав людини, цінностей і ціннісних орієнтацій стає те, що регулятивно-нормативна функція суспільства суттєво трансформується. Мозаїчний набір соціальних «типів» і «моделей» прав людини, брак єдиних принципів їх раціоналізації, свобода звернення до постмодерних феноменів – невід'ємні складові сучасної глобалістської картини світу.

По-шосте, глобалістика як особлива нормативно-теоретична парадигма, частково перекреслює й попередню концепцію раціональності прав людини, що склалася в межах сучасного західного суспільства. Нова модель раціональності,

яка передбачає, перш за все, свободу багатоманітності, уособлюється в «теорії мультикультуризму», в основу якої покладено принцип мозаїчності культурних «мап», регіональних і професійних груп, їх прав і свобод.

Таким чином, проблема імплементації міжнародних стандартів прав людини в українському соціумі в умовах глобалізації набуває нових характеристик: відкритість системи, посилення загального у змісті прав у світовому масштабі, взаємозалежність і взаємозв'язок з іншими локальними й планетарними соціальними системами.

Крім того, концепція прав людини через свій характер у різних суспільствах не може бути виражена у єдиній суворо визначеній формі. Права людини внаслідок своєї якісної змістовної різноманітності припускають існування різних адаптаційних форм. У своєму конкретно-історичному, соціокультурному і національному змісті вони не можуть не бути багатоваріантно висловлені. Тому концепція відносної універсальності слугує основою різних міжнародних політико-правових стандартів прав людини.

Загалом інтенсифікація співпраці країн різних регіонів з світовою спільнотою породжує поглиблення взаємовпливу міжнародного та національного права. У свою чергу, ця обставина детермінує інтернаціоналізацію права, являючи собою одну з основних тенденцій розвитку права у ХХІ ст. Під інтернаціоналізацією розуміють зближення принципів міжнародного права та національних законодавчих систем, поглиблення взаємовпливу різних правових систем. У сучасному соціумі національна юридична система має бути сумісною з міжнародним правом і здатна до вільної взаємодії з ним. Це досягається визнанням домінанти міжнародного права над національним правом і внаслідок цього – активними змінами останнього [186, с. 204-205].

В умовах глобалізації для подальшої демократизації, гуманізації та розвитку інституту прав людини у країнах романо-германської правової системи, до якої, зокрема, належить більшість колишніх радянських республік, актуальним є здійснення певних кроків у таких напрямках [38, с. 15]:

- постійне врахування процесів оновлення і вдосконалення прав та свобод у законотворчості держави;

- посилення відповідальності держави перед особою, що обумовлюється забезпеченням практичного дотримання прав особи, насамперед, на державному рівні;

- забезпечення визнання людини найвищою соціальною цінністю, центром уваги суспільства, держави, всіх її інститутів, а прав та основних свобод – одним з головних пріоритетів, що визначають зміст і спрямовують діяльність держави;

- впровадження державами програм правової освіти щодо ознайомлення з основними міжнародними деклараціями та конвенціями з прав особи повинне сприяти усвідомленню глибинного змісту, суті прав особи, розкриттю характерних рис громадянського суспільства і правової держави та загально визнаних правових цінностей, вмінню розрізняти різні форми несправедливості, дискримінації тощо;

- здійснення правових заходів для запобігання та врегулювання міжнародних конфліктів.

Сучасні глобальні трансформації значно впливають на концепцію універсальних прав людини, що постійно еволюціонує відповідно до нових викликів і реалій сучасного світу. Зокрема, глобалізація зближує народи та культури, підсилює свідомість про загальні людські цінності та потреби. Технологічні зрушення розширюють можливості доступу до інформації та комунікації, що важливо для захисту прав людини на всіх рівнях суспільства. Однак, разом з цими позитивними змінами, сучасні глобальні виклики, такі як кліматичні зміни, кібербезпека, міграційні кризи і соціальні нерівності створюють нові виклики для захисту прав людини.

Таким чином, у контексті сучасних глобальних трансформацій концепція універсальних прав людини набуває нових розмірів і вимагає постійного адаптування та розширення, щоб забезпечити всебічний захист прав людини у всіх куточках світу в умовах сучасності.

Висновки з розділу 2

Проведено порівняльну характеристику правових систем. Дослідження показало, що, незважаючи на спільні принципи та норми, закріплені у міжнародних договорах та угодах, кожна країна має свої особливості у реалізації та захисті прав людини. Такі відмінності обумовлені історичними, культурними, політичними та соціально-економічними факторами.

Проаналізовано становлення регіональних систем прав людини як відображення цивілізаційної правосвідомості і встановлено, що регіональні механізми захисту прав людини відіграють важливу роль у забезпеченні прав людини, враховуючи регіональні особливості та контексти. Кожна з цих систем має свої сильні та слабкі сторони, але загалом вони сприяють посиленню захисту прав людини на регіональному рівні та доповнюють міжнародні механізми.

Глобалізація, технологічний прогрес, зміни клімату, міграційні процеси та міжнародні конфлікти суттєво впливають на права людини. Сучасні виклики вимагають нових підходів до захисту прав людини, що базуються на універсальних принципах, проте враховують глобальні зміни. Формування концепції універсальних прав людини у такому контексті сприяє їх ефективному захисту в умовах сучасного світу.

Таким чином, виявлено ключові тенденції та особливості розвитку прав людини на національному, регіональному та глобальному рівнях. Аналіз правових систем прав людини, регіональних механізмів захисту та формування концепції універсальних прав людини у контексті глобальних трансформацій надав необхідні знання для розуміння складної та багатовимірної природи прав людини.

РОЗДІЛ 3

ВПЛИВ СУЧАСНИХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ І МІЖЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ПРОТИРІЧ НА РЕАЛІЗАЦІЮ ПРАВ ЛЮДИНИ

3.1. «Цивілізаційні світи права» як підґрунтя виникнення протиріч у реалізації прав людини

У сучасному світі сформувалися загальні уявлення про права людини, що стало результатом активного просування західних стандартів розуміння цього феномену та віддзеркаленням своєрідного міжцивілізаційного діалогу. У свою чергу саме цивілізаційний підхід дозволяє проаналізувати філософсько-правові аспекти прав людини у зв'язку з культурними відмінностями соціального буття різних народів та розкрити особливості правової дифузії між різними правовими системами. Цивілізаційний вимір прав людини є важливим і для розуміння соціопсихологічних механізмів реалізації цього феномену у сучасних умовах, а також для прогнозування та вдосконалення політико-юридичних інструментів їх захисту.

Цивілізаційні відмінності у розумінні прав людини мають культурно-історичне підґрунтя та до певної міри звужують їх універсальний характер. Для акцентування уваги саме на культурно-історичних відмінностях у розумінні національних особливостей розуміння й реалізації прав людини далі за текстом пропонується поняття «цивілізаційний світ права» під яким розуміється певна цивілізаційна структура, що охоплює народи і нації, чие духовно-культурне коріння, а відтак ментально-ціннісно-мотиваційна основа буття, визначається культурними феноменами: релігією, мистецтвом, мовою, традиціями тощо. Необхідно зазначити, що культура генерує ціннісні значення будь-яких фактів і подій, зумовлює чутливість до них з боку людей, наділяє права людини певними значеннями, спонукає на активні дії чи відвертає від них. Використання цивілізаційного підходу до дослідження прав людини необхідне тому, що він передбачає пізнання як об'єкта дослідження системи цінностей,

принципи життєвого устрою, основи світогляду й менталітету народу [137, с. 78-79], тобто чинники, які закріплюють дію прав людини або нейтралізують чи виключають їх присутність взагалі.

Цивілізаційні моделі прав людини стали результатом поступального саморозвитку певних народів та їх культурної дифузії. Становлення прав людини в неєвропейських державах здійснювалося в ситуації наявності зрілих аналогів і прямих контактів народів (колонізації, міграції, інтеграції, глобалізації тощо) [78]. Отже, цей процес відбувався внаслідок правового впливу на інші країни з боку розвинених індустріальних держав, у яких права людини вже утвердилися, де вважається виправданим поширення права через наявність його захисного характеру.

Кожному рівню розвитку цивілізації притаманні свої особливості розуміння прав людини, відповідні уявлення про право, обов'язки, свободу, несвободу. Поява і розвиток нових прав людини, як правило, пов'язані з певними змінами в економічному, соціальному, політичному, культурному житті суспільства.

Отже, характеристика парадигмальних інваріантів прав людини, таких, як принцип гідності людини, принцип рівності, принцип свободи та принцип справедливості, з необхідністю потребує виявлення загальних правових засад розвитку різних типів цивілізації.

Порівняємо основні особливості західної та східної правових систем у контексті цивілізаційного розвитку.

Ю. Калиновський справедливо зауважує значні відмінності у правосвідомості «західного» і «східного» суспільства, які мають суттєвий вплив на мотивацію та варіанти самовизначення людини [82]. Слід погодитися з цією позицією, адже ці відмінності є ключовими для розуміння культурних і соціальних феноменів, які формують поведінку індивідів у різних цивілізаційних контекстах. Для західної раціоналістичної традиції дійсно характерна суб'єкт-об'єктна дихотомія. Західна культура, з її коренями в античній філософії та Просвітництві, розвинула тенденцію розділяти цілісність

буття на бінарні опозиції та антиномії. Це створило ієрархії та порядки, які спрямовані на подолання хаосу через раціоналізацію та естетизацію. Такий підхід дозволяє інтегрованій західній мега-особистості адаптуватися до безмежної плюралістичності об'єктів, сприймаючи світ як метафору мета-ресурсу, доступного для експансії суб'єкта. На відміну від цього, східна традиція виходить з принципово іншої філософської та культурної основи. Східна культура прагне до взаємного поглинання величин, які на Заході сприймаються як категорично роз'єднані суб'єкт та об'єкт. Це свідчить про глибоку інтеграцію суб'єкта в універсум, де особистість керується іншими настановами та мотиваціями, більш орієнтованими на гармонію і єдність з навколишнім світом [82, с. 100]. Підтримуючи позицію Ю. Калиновського, слід акцентувати увагу на важливості врахування цих відмінностей у правосвідомості при дослідженні соціальних та культурних явищ, що дозволяє глибше зрозуміти мотивації та поведінку людей у різних цивілізаційних контекстах і сприяє більш ефективному міжкультурному діалогу та співпраці. У західних суспільствах часто спостерігається акцент на індивідуальну свободу, автономію та особисте досягнення. У східних культурах, навпаки, більший акцент робиться на колективізм, гармонію та інтеграцію індивіда в суспільство. Ці відмінності є суттєвими для розуміння не лише правосвідомості, а й ширших соціальних і культурних процесів.

Під час самовизначення своїх прав «західна людина» керується настановою до пізнання та перетворення навколишнього світу, а «східна людина» намагається стати частиною буття, сприймаючи його як щось вічне і непорушне [82, с. 100]. Процес становлення різних моделей праворозуміння відбувається в межах цієї аксіологічної сітки, яка містить елементи як універсального, так і культурно-цивілізаційного.

Західна (класична) концепція прав людини сформувалася першою і, на наш погляд, утворила основу так званого «універсального права». У США представлений ліберальний підхід до цієї моделі, в Європі — демократичний і соціал-демократичний. Ця модель покладає акцент на максимальну

індивідуалізацію особи. Права людини конструюються як сфера свободи, автономії і самовизначення суб'єкта, що заважає втручанню у приватне життя з боку будь-яких структур — держави, суспільства, колективів чи індивідів. Права людини є результатом активного розвитку громадянського суспільства та самодіяльності найбільш активних особистостей.

Інститути прав людини на Заході були утворені для протидії авторитаризму влади. Сьогодні вони продовжують виконувати, окрім інших, функцію нормалізації стосунків між особою та державою, захищаючи від перетворення державності на тоталітарну владу.

Права людини нерозривно пов'язані з демократичними органами влади і включають особисті та політичні права, які визначають і захищають індивідуальність кожної людини. Соціально-економічні права розглядаються як бажані напрямки діяльності суспільства та держави.

В рамках західного підходу акцент робиться на самовідповідальність людини за її права. Ті, хто знає свої права, мають можливість їх реалізовувати. Державні органи правосуддя мають втручатися тільки у випадках порушення прав, забезпечуючи їх фактичне визнання, відновлення та компенсацію заподіяного збитку.

Права людини спонукають суб'єкта активно освоювати світ навколишньої дійсності, перетворюючи його для задоволення своїх потреб, і виховують особисту відповідальність за свої дії. Західна цивілізація вважає, що кожен має рівне право на свободу, але забороняє зловживання цими правами. Громадяни мають право захищати свої права в разі їх порушення у всілякий спосіб, який не заборонений законом. Використання юридичних засобів для захисту власних прав є повсякденною практикою західної цивілізації і суттєво впливає на позицію індивіда у суспільстві.

Права людини є абсолютними цінностями європейської цивілізації і мають універсальний характер, хоча їхнє розуміння може відрізнитися-залежно від культурного контексту. Обмеження прав можливе лише відповідно до закону, з обґрунтованими підставами та з дотриманням належних процедур.

Принцип панування закону є ідеологічною основою захисту прав, конституціоналізму і демократії.

На сьогоднішній день, конструювання прав людини у межах західної парадигми досягло певної межі: з одного боку, пропонується подальше розширення прав людини, а з іншої – більш активне використання механізму обмеження прав та свобод, який передбачений як на міжнародному рівні, так і на рівні окремих держав. Що стосується розширення переліку прав людини, то йдеться вже про соматичні права – самостійне розпорядження своїм тілом (право на смерть, права у сфері трансплантації, сексуальні і репродуктивні права, право на зміну статі). Також до цих прав пропонується віднести права, що пов'язані з клонуванням людини. Проте не все, що хоче людина сьогодні, вона може і має робити. У сучасному праві діє принцип: дозволено все, що не заборонене. Але не все, що не забороняється – дозволено. В цьому випадку можемо говорити про інші обмежувачі, що не знаходяться у правовому полі: мораль, моральність, релігію.

Як зазначалося вище, у філософії права визначаються дві системи, що складають основу сучасної західної правової системи: романо-германське право та англосаксонське право. Дослідники відзначають, що відмінність романо-германського права від права англосаксонського полягає в органічному зв'язку романо-германського права з іншими інститутами та сферами суспільного життя. Право не ізольоване від навколишнього світу, а навпаки, є мірилом справедливості суспільного устрою. Воно заздалегідь визначає, яким чином будуть вирішуватися спірні справи, відображаючи, таким чином, рівень моральності та реалізуючи вищі ідеали. Англосаксонське ж право, маючи справу безпосередньо з конкретним питанням, виробляє право відповідно до специфічного випадку чи суперечки. Проте у зв'язку з тим, що західноєвропейська культура, об'єднана спільними ліберально-демократичними політичними цінностями, розумінням справедливості, праворозумінням, створила ґрунт для формування концепції універсальних прав людини, у межах нашого дослідження видається за доцільне не поглиблюватися у розбіжності

двох правових систем, а визначити їх головний вплив на інші цивілізаційні моделі прав людини.

У законодавстві України знайшли віддзеркалення найбільш значущі досягнення західної правової думки в галузі прав людини. У другому розділі Конституції 1996 р. перелік прав та свобод встановлений в наступній послідовності: особисті, політичні, соціально-економічні права людини [97]. Така послідовність властива Загальній Декларації прав людини [174]: вона відображає історичний розвиток прав людини. Таким чином, Конституція України увібрала в себе досвід розвитку прав людини в зарубіжних державах, міжнародно-правові аспекти захисту прав людини.

Можна стверджувати, що характер прав людини істотно змінився. Починаючи з часу, коли права людини вийшли за межі Європи і почали активно поширюватися світом, вони пройшли значні трансформації. Зокрема, вони втратили свій первісний політико-юридичний характер і почали набувати етико-моральних, духовно-психологічних, екологічних, етнокультурних та виховно-педагогічних рис, що перетворило їх у загальногуманістичне явище. Сьогодні права людини втілюють загальнолюдські ідеали поваги до особистості та її гідності, виступаючи ефективними інструментами захисту людини і людства від різних загроз існуванню. Таким чином, права людини асоціюються з гуманізмом у наш час.

Проте зовнішній вплив сам по собі не є достатнім для впровадження прав у інших суспільствах без їхньої внутрішньої трансформації, що означає необхідність модернізації. Коли проблема модернізації виникає в певних суспільствах, використовуються різні механізми для її впровадження, включаючи і права людини. Це включає формування національної еліти, яка сприяє інтенсивному розвитку країни, створенню економічного ринку, трансформації політичного та правового життя у напрямі демократії, а також зміну суспільної свідомості та поведінкових стереотипів. Культурні форми свідомості, зокрема етно-специфічні, збагачуються новим індустріально орієнтованим змістом.

Суспільні норми і стандарти, які виражаються в щоденних практиках та соціальних установах, розвиваються на основі національних традицій і надають сенс існуванню людини. Ігнорування цих традицій може призвести до порушення соціального досвіду і втрати цінностей. Успішність розвитку цього інституту в різних країнах залежить від того, наскільки адаптовані засоби модернізації і форми реалізації прав людини до місцевих умов.

Народи з різних соціокультурних традицій до певної міри відкриті для запозичень ідеї прав людини, які відповідають їхньому розвитку. Однак кожна національна культура має свої межі у прийнятті зовнішніх стандартів, особливо універсальних, що стосуються екстраполяції такого явища. Права людини адаптуються до місцевих контекстів і перетворюються як у місцевих, так і в універсальних формах, що відображають сучасні і традиційні стандарти національної поведінки. Таким чином, національно-культурний релятивізм у розумінні та реалізації прав людини є природним явищем, яке визначає різноманітність їхнього розуміння і впровадження у різних національних культурах.

Важливо розуміти, що права людини встановлюють новий політико-правовий баланс між людиною, суспільством і державою. Проте важливо зазначити, що цей новий баланс не можна просто законодавчо встановити. Законодавець не здатний швидко змінити усталені звички і світогляд, що зародилися у результаті певних вірувань протягом віків. Соціальні та економічні статуси людей, що склалися протягом багатьох поколінь, практично унеможливають раптові трансформації суспільних відносин.

Наприклад, східні цивілізаційні моделі прав людини мають свої особливості, які відрізняють їх від західних стандартів. Як Захід, так і Схід визнають принцип особистості, на якому ґрунтуються права людини, проте, у той час як на Заході захист особистості та її гідності здебільшого відбувається через юридичні механізми, у незахідних культурах для цього використовуються інші інструменти, основані переважно на релігійних, етичних та виховних

принципах. Отже, у незахідних версіях прав людини високий рівень етично-духовного змісту сприймається не стільки юридично, скільки гуманістично.

У країнах Сходу, таких, як більшість мусульманських країн, підходи до прав людини відрізняються, враховуючи певну різноманітність, коли права людини не мають такого центрального значення, як у західних суспільствах. Там підходи до прав людини часто відповідають ідеальним системам, пов'язаним з релігійними віруваннями, а місцеві звичаї вважаються фактичними явищами, не завжди відповідають стандартам міжнародного права.

В іудейській правовій системі особливістю є визнання пріоритету права і закону перед державою і владою. Згідно з принципами іудаїзму, щоб право було справедливим, воно повинно бути введене Богом. Історично це пояснюється відсутністю власної держави, через що єврейське право не розглядало державу як джерело закону. Основними джерелами є Тора (перші п'ять книг Біблії) і Галаха (нормативна частина Талмуда). Норми і правила регулювання відповідних випадків збереглися і розвивалися в діаспорі в рамках єврейських громад. Після здобуття державності та суверенітету євреї залишилися вірними своїм традиціям.

За принципами іудейського права, взаємні права та обов'язки людей виникають з їх участі у спільноті, в якій вони живуть. Без соціальних обов'язків права людини втрачають свій сенс існування. В іудаїзмі суспільне благо має перевагу перед індивідуальним благом, що різко відрізняє його від західної концепції прав людини. Основною передумовою прав індивіда є віра в абсолютну цінність життя людини як Божого створіння. Оскільки людина має найвищу цінність, її права мають бути узаконені, а дискримінація за расовими, статевими, релігійними, політичними чи ідеологічними ознаками заборонена законом.

Традиції іудаїзму продовжують мати вплив у єврейському суспільстві й у наш час. Деякі аспекти іудаїзму суперечать західним нормам прав людини, зокрема, свобода віросповідання та заборона дискримінації за національністю.

Релігійне право вважається джерелом права поряд з основними законами і судовими рішеннями [141].

Таким чином, специфіка цивілізаційних моделей прав людини виявляється у ролі, яку відводиться індивіду в суспільному організмі. У них відсутній «дуалізм» суб'єкта і об'єкта, індивіда і суспільства, як це притаманне західній системі, а замість цього є «монізм» – єдність суб'єкта й об'єкта, орієнтація на міжособистісні зв'язки.

Представники східних культур ідентифікують себе як правило за приналежністю до громади, групи, касты, релігії. Тому права людини в східних суспільствах асоціюються не стільки з принципами взаємин індивіда з державною владою, скільки переважно із статусним становищем особи в ієрархії соціальної групи. Це породжує ідею щодо справедливості наявності різних прав у різних соціальних груп і виправданості неоднакових прав їх членів. Цінність рівноправ'я не є безперечною у східному суспільстві, переконаному в ієрархічному устрої світу. Характерною рисою цього суспільства є авторитарний патерналізм, всезагальна слухняність, особливе особистісне сприйняття держави, старшого у громаді й у родині [82, с. 112].

Корпоративний спосіб буття, схильність йти життям згуртованою групою, а не співтовариством самостійних індивідів, додають правам в незахідних модифікаціях об'єднувального характеру. Тут значно більшу вагу мають комунітарні цінності, колективні права. Ними володіють, разом з індивідом, суспільні групи і держава (народ) в цілому. Індивідуальні й колективні права сприймаються в їх єдності і нероздільності.

У неєвропейських суспільствах виживання особи довгий час залежало від згуртованості групи і виконання кожним на добровільній основі своїх обов'язків (які через це сприймалися як етичні). У такому контексті права одного можуть виглядати як підсумок та наслідок виконання обов'язків іншим (іншими). Отже, права знаходяться тут начебто в тіні обов'язків, що суперечить універсалістському розумінню прав людини.

З точки зору східної цивілізаційної моделі, при реалізації прав людини слід вітати прагнення зберегти рівновагу, гармонію суспільного ладу, пристосуватися до існуючих зв'язків, а не підпорядковувати собі навколишній світ. Індивід, наділений правами, не може егоїстично користуватися ними, він завжди має бути готовий до поступок, самообмеження, зважати на інтереси оточення. Народи незахідних країн зацікавлені у прискореному економічному розвитку, в подоланні убогості і відсталості, тому на перший план ними висуваються соціально-економічні права. Незахідними країнами також відкидається принцип пріоритету прав людини над державним суверенітетом. Проте, вважається, що ця позиція є спробою захистити свою культуру від експансії чужих цінностей, бажання реально здійснити право на самовизначення, проголошене також і деякими західним теоретиками.

Наявність різних цивілізаційних моделей прав людини спричиняє виникнення релятивістського підходу, який протистоїть універсалізму і наголошує на відносній цінності принципів прав людини у їх традиційному тлумаченні як концепту західного мислення.

І сьогодні дискусія щодо крос-культурного підходу до прав людини за опозицією «універсалізм/культурний релятивізм» триває. Головні принципи релятивістської критики прав людини такі [29]:

- ідея прав людини – це західний інтелектуальний проект, а Загальна декларація прав людини 1948 р. не є універсальною за походженням або практикою застосування; вона відображає ідеалістичний характер європейської філософії права, і демонструє прагнення її представників поширювати власне бачення суспільних відносин на решту світу, ігноруючи соціальне й культурне розмаїття;

- концепт «людської природи» було переглянуто антропологом В. Тернером і збагачено елементами релятивізму (до рис людини віднесені дефіцит інстинктів, відкритість, які потребують захисту з боку права), що спричиняє деконструкцію універсального раціонального індивіда, який перебуває в центрі дискурсу про права людини;

– заперечення поняття суб'єкта як певної уніфікованої сутності: не існує єдиних характеристик людської природи або прав людини, які б існували поза цивілізацією, дискурсом, історією, контекстом чи групою.

Для релятивістів існування має пріоритет перед сутністю, і саме культура постає тим аспектом існування, який піддає найбільш сильному сумніву всілякі універсальні сутності. Тим самим, антропологічна критика людської природи, ґрунтуючись на постулаті щодо соціально сконструйованої людської природи, веде до заперечення фундаментальної для універсалістської концепції прав людини категорії «індивідуального». Релятивісти вважають, що моральний статус більшою мірою стосується колективів («культура», «спільнота», «громада»), ніж індивідуумів, а ідея універсальних прав людини є лише етноцентричним поширенням європейської ідеї індивідуальних прав на суспільства з комуналістськими політичними традиціями.

Активізація зусиль релятивістів щодо створення регіональних моделей прав людини у наш час пов'язана, окрім існування у межах кожної регіональної та локальної цивілізації власних звичаїв та традицій, і з прагненням протистояти диктату наддержав. Концепція універсальності прав людини піддається особливо гострій критиці через те, що вона, як стверджується, дозволяє Заходу силоміць нав'язувати іншим країнам, іншим культурним спільнотам власні стандарти прав людини, а також на тій підставі, що сама ідея прав людини – наслідок розвитку західної протестантської культури (лише інколи мова йде про загальнохристиянське коріння цієї ідеї), а тому вона є не органічною для інших культур та цивілізацій. З антизахідних позицій виступають і ті автори, які визнають універсальність прав людини, але вважають, що права людини не є відкриттям Заходу, а перебувають в основі й інших доктрин (ісламу, конфуціанства). Однак в цьому випадку не заперечуються дії щодо зближення східних принципів з західною теорією прав людини, пошуки консенсусу.

Отже, цивілізаційні світи прав людини знаходяться в постійному розвитку, відображають динаміку суспільних стосунків і зростання

правосвідомості представників різних цивілізацій. Права людини не можна абсолютизувати, відривати від реального життя.

Увага до цивілізаційних і національних особливостей реалізації прав людини створює ґрунт для їх переосмислення з позицій соціокультурного релятивізму. Представники цього підходу звертають увагу на численні особливості незахідних парадигмальних інваріантів моделей прав людини, закликаючи визнавати і зберігати їх специфіку.

Таким чином, права людини у сучасному світі сприймаються не тільки юридично, а й гуманістично, на них покладається роль формування як громадянина, так і моральної особи. Цивілізаційний і національно-державний підходи збагачують розуміння універсальної цінності прав людини, орієнтують на відмову від однолінійного здійснення правової інтеграції у цій сфері.

3.2. Загострення культурно-цивілізаційних конфліктів у XXI столітті та їх вплив на форми реалізації прав людини

Остання чверть XX ст. – перша чверть XXI ст. характеризуються глобальними трансформаціями та утвердженням у центрах випереджаючого розвитку – Західному, Північноатлантичному та, частково, Далекосхідному – постіндустріального, інформаційного типу суспільства. Саме вихід найрозвинутіших країн світу на цей рівень і обумовив завершення процесу глобалізації, змістом якого стало перетворення людства в єдину ієрархічно побудовану структурно-функціональну систему.

Україна навіть в умовах війни спрямовує зусилля на самовизначення у світовому просторі в контексті глобалізаційних процесів, формування власних пріоритетів та захисту національних інтересів, а також на інтеграцію до європейського співтовариства на правах повноправного члена. Вирішення цих завдань пов'язане у тому числі й з процесами імплементації міжнародних стандартів прав людини в українському соціумі. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні, як зазначалось у

попередніх підрозділах, найвищими соціальними цінностями [97]. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість української держави, що взяла на себе певні зобов'язання перед європейською спільнотою.

Процеси глобалізації, світові тенденції, що розгортаються внаслідок глобалізаційних процесів суттєво впливають на процес імплементації стандартів прав людини в українському соціумі.

Сьогодні як ніколи актуальна тема конфлікту як соціального явища. Дискусія мотивована багатофакторністю конфлікту та його впливом на суспільні процеси. Особливості світової дійсності, напрями суспільного і державного розвитку, новизна і складність завдань, які стоять перед сучасним суспільством, вимагають системного розгляду природи соціального конфлікту. Важливим завданням на всіх рівнях стає знання та використання ефективних технологій попередження конфліктів та нейтралізації конфліктогенних факторів [27; 32].

Розуміння конфлікту як зіткнення двох або більше сил, спрямованих на забезпечення власних інтересів в умовах протистояння, в рамках якого реалізуються суб'єктивні інтереси однієї зі сторін за рахунок цілеспрямованого придушення інтересів іншої сторони, здається універсальним. Конфлікт як соціально-правове та психологічне явище відображає економічні, політичні, ідеологічні, культурно-етичні та інші фактори суспільного життя. У цьому контексті захист прав людини стає надзвичайно важливим, оскільки конфлікти часто супроводжуються порушенням основних прав і свобод.

В основі будь-якого конфлікту лежить об'єктивна суперечлива ситуація, що виникла між його учасниками. Водночас соціальний конфлікт – це не просто протиріччя. Це особливий тип взаємодії, що складається з зіткнення інтересів суб'єктів (класів, національних, політичних, етнічних, релігійних груп тощо). Соціальний конфлікт часто спричинений конкуренцією за доступ чи контроль над ресурсами чи можливостями [101; 163, с. 122]. Викликає дискусію теза про насильницький характер людської поведінки. Соціальний конфлікт походить від агресивної природи людини, на чому наголошував ще Т. Гоббс.

Насильницькі методи властиві людині в досягненні своїх цілей, у боротьбі за необхідні ресурси і свої права. Людські війни схожі на поведінку тварин, які змагаються за простір, їжу та спілкування. З розвитком технологій людська агресивність загрожувала життю виду [182, с. 83]. Тому форми і способи спілкування є ознакою соціальної еволюції. У цьому аспекті особливо важливою стає міжнародна співпраця у сфері прав людини, адже лише спільними зусиллями можна створити ефективні механізми захисту прав та свобод в умовах глобальних трансформацій.

Загострення старих та поява нових соціальних протиріч на макро- та мікрорівнях пов'язують дослідники із процесами глобалізації, у зв'язку з чим, очікується значна переоцінка наслідків соціальних конфліктів. Це особливо стосується макроконфліктів, які визначаються глобальними викликами сучасності, що загрожують інтересам людства і ставлять під сумнів існування цивілізації. Відомо, що поняття соціального, політичного, воєнного та міжнародного конфлікту значно переосмислюється у порівнянні з ХІХ ст. У сучасних умовах війна є найвищою формою конфлікту, як інструментом радикального вирішення конфліктних ситуацій.

Захист прав людини стає ключовим фактором у контексті глобалізації та ескалації конфліктів. Тому, правова система повинна бути здатною забезпечити дотримання прав усіх сторін конфлікту, запобігаючи його ескалації та поширенню. Права людини служать основою для встановлення миру та злагоди, що є життєво необхідним у світі, де загрози конфліктів стають все більш глобальними.

Характеристика культурно-цивілізаційного конфлікту як чинника, що призводить до деструктивних наслідків, асоціюється з руйнуванням порядку у різних сферах діяльності людини. У суспільній свідомості більшості людей конфлікт розглядається як негативне явище, що створює загрозу відносинам, порядку та інтересам, і є синонімом протистояння, хаосу і безладу, а також війни. У той же час варто зазначити, що наслідки конфліктів амбівалентно впливають на всі сторони конфлікту і на суспільне ціле. З одного боку,

конфлікти можуть сприяти ідеологічній єдності, посиленню соціального контролю та централізації у прийнятті рішень кожною зі сторін. З іншого боку, вони можуть зміцнювати різні рівні балансу і сприяти формуванню коаліцій.

Визнання прав людини як універсальної цінності допомагає мінімізувати негативні наслідки конфліктів, що зменшує ризики фетишизації війни та воєнних конфліктів, сприяючи пошуку альтернативних, мирних шляхів вирішення спорів. У цьому контексті права людини повинні розглядатися як інструмент стримування та попередження конфліктів, а не як пасивна гарантія безпеки.

У соціології та психології підтримується позиція про позитивний вплив конфлікту, але в політології та дипломатії акцент на позитивній ролі конфлікту може призвести до ідеологічних помилок, пов'язаних з фетишизацією війни або воєнно-політичних конфліктів [140, с. 4]. У цьому контексті надзвичайно важливим є підхід до прав людини, який спрямований на запобігання ескалації конфліктів і захист інтересів усіх залучених сторін. Права людини відіграють ключову роль у формуванні стабільного міжнародного порядку, забезпечуючи основу для мирного співіснування різних цивілізацій. Вони слугують певним обмежувальним інструментом для вирішення конфліктів шляхом діалогу та взаєморозуміння, що є критично важливим у сучасному світі, де конфлікти часто виникають через культурні, релігійні та ідеологічні відмінності.

Культурно-цивілізаційний конфлікт, який виникає як причина чи наслідок глобалізації та універсальності, характеризується масштабом симптомів, оскільки він може бути пов'язаний із політичним, соціальним, економічним та культурним середовищем суспільства. Однак у кожному конкретному випадку конфлікт у світі універсалізує основні принципи його життєдіяльності, насамперед зіткнення протилежних інтересів, думок, поглядів, прагнень, гострі суперечки, що призводять до конфлікту (ідеологічного, культурного, економічного). Такий конфлікт інтересів держав, конфлікт їх цілей є об'єктивною умовою конфлікту на міжнародній арені, де кожен суб'єкт міжнародних відносин у процесі взаємодії захищає свої інтереси, ресурси та

ідеї. Культурно-цивілізаційний конфлікт можна визначити як відносини, взаємодію між двома або більше сторонами (учасниками міжнародних відносин в універсалізованому світі), що характеризуються конфліктом або незгодою інтересів, цілей, цінностей і позицій. Тут кожна сторона прагне реалізувати свої інтереси за рахунок іншої, і прагне нейтралізувати, послабити, контролювати або знищити опонента та його інтереси.

Основою дослідження конфліктів в глобалізованому світі є наукові праці американського політолога С. Хантінгтона, зокрема «Зіткнення цивілізацій». Вчений чітко помічає проблему конфліктів, що виникають у глобалізованому світі насамперед через несумісність цивілізацій з різними цінностями та звичаями [214]. Автор підтверджує наявність нерозривного органічного зв'язку між універсалізацією та виникненням конфліктів у суспільстві. Він зазначає, що єдине, що завжди об'єднуватиме людство, – це згода на певні способи взаємного визнання ціннісних переваг, зумовлених вибором історії, традицій суспільств, норм і «характеристик» співіснування культури.

Основним завданням методологічних досліджень С. Хантінгтона є пошук ідентичності в сучасному світі. Ідентичність – це універсальність для певної групи людей, суспільства, нації. У цьому плані конфлікти, що виникають у глобалізованому світі, є конфліктами ідентичності [183; 214]. Вони призводять до культурної реідентифікації держав, незворотного «зіткнення цивілізацій», зумовлюють формування нової системи міжнародних відносин. Тут доречно підкреслити: з точки зору С. Хантінгтона, незворотна тенденція західних цінностей не сприяє ні виникненню загальної цивілізації, ні вестернізації незахідних суспільств. Захист прав людини у цьому контексті стає одним із головних інструментів забезпечення мирного співіснування різних цивілізацій. Права людини виступають як об'єднувальний фактор для різних цивілізацій, сприяючи уникненню конфліктів, що виникають через культурні та цивілізаційні відмінності. Вони встановлюють основу для взаємної поваги та розуміння, що необхідне для сталого розвитку міжнародної системи.

Досліджуючи причини виникнення міжнародних конфліктів, науковці, окрім суперечливих інтересів сторін, виділяють цивілізаційні, культурні та релігійні чинники, геополітичні, соціально-економічні та політичні умови. За таких умов міжнародні конфлікти є результатом змін у середовищі міжнародної системи, які впливають на об'єктивну природу її розвитку.

Таким чином, культурно-цивілізаційний конфлікт у сучасному глобалізованому світі постає як багатовимірне явище, що має як негативні, так і позитивні аспекти. Система захисту прав людини в умовах конфліктів має бути орієнтована на зменшення негативних наслідків конфліктів та сприяння мирному врегулюванню суперечок. У цьому аспекті надзвичайно важливою стає роль міжнародних організацій, таких як ООН, та національних правозахисних інституцій, які повинні забезпечувати дотримання прав людини навіть в умовах найбільш напружених конфліктів.

Можна сказати, що протягом XIX і XX століть рух за права людини набув значної сили. Розвиток правових механізмів і створення міжнародних організацій, таких як ООН і Європейський суд з прав людини, сприяли забезпеченню захисту прав людини в глобальному масштабі. Наприклад, Європейська конвенція з прав людини 1950 року стала важливим кроком у захисті основних свобод і прав, встановивши обов'язкові стандарти для країн-членів Ради Європи.

Важливим аспектом захисту прав людини стала боротьба з дискримінацією. Зокрема, боротьба за рівність рас, статей, релігійних переконань та інших характеристик стала невід'ємною частиною міжнародного права і політики.

Збройний конфлікт, який відбувся у Руанді в 1994 році, є одним із найжахливіших випадків злочинів проти людяності в історії. Ця трагедія, яка сталася під час етнічних протистоянь між хуту та тутсі, залишає глибокий слід в історії людства і слугує уроком про те, як недолугий міжетнічний конфлікт може призвести до геноциду та масового насильства. Під час геноциду у Руанді було скоєно безліч злочинів проти людяності, включаючи вбивства, насильство,

згвалтування, етнічне чи релігійне переслідування, а також масове вигнання і голодування [159]. Дотримання прав людини є критичним для запобігання таким трагедіям у майбутньому.

У післявоєнний період міжнародна спільнота розпочала серію ініціатив для запобігання злочинам проти людяності та захисту прав людини. Одним із найважливіших кроків стало заснування Міжнародного кримінального суду у 2002 році, що забезпечує притягнення до відповідальності осіб, винних у геноциді, військових злочинах та злочинах проти людяності. Цей суд став важливим інструментом у боротьбі за справедливість і підтримку міжнародного правопорядку, зміцнюючи глобальне усвідомлення важливості прав людини.

За даними ООН, геноцид був «гіршим за вбивство» і став прикладом того, як можуть бути скоєні найгірші злочини проти людства в очах міжнародної спільноти. Більшість жертв цього геноциду були дітьми, жінками та невинними мирними жителями, що робить його ще більш жахливим. Зневага міжнародної спільноти геноцидом у Руанді поглибила трагедію. Зусилля ООН були обмеженими, і багато країн утрималися від втручання у справи Руанди. Ця бездіяльність стала своєрідним моральним недоліком міжнародної спільноти, підкреслюючи важливість прав людини як основи міжнародного правопорядку.

Після геноциду руандійське суспільство зіткнулося з низкою проблем, включаючи реконструкцію, реабілітацію та міжетнічну єдність. Питання правосуддя були поставлені та вирішені законодавцем, а переслідування винних у геноциді міжнародними судовими установами залишалося актуальним. Пізніше було зроблено зусилля для відновлення руандійського суспільства за допомогою програм примирення та справедливості. Процес реконструкції триває донині, і Руанда досягла значних успіхів у розбудові миру та регулюванні міжетнічних відносин. Геноцид у Руанді є прикладом того, як крайня ворожнеча між етнічними групами може мати жахливі наслідки для людського суспільства. Ця трагедія також показала, наскільки важливо для міжнародної спільноти вчасно вжити заходів проти злочинів проти людства.

Зараз Руанда є прикладом того, як суспільство може оговтатися від таких жахів і рухатися вперед у прагненні до миру, єдності та справедливості. Безсумнівно, вшанування пам'яті геноциду в Руанді нагадує нам про важливість запобігання злочинам проти людяності та роботи над зміцненням міжнародного права та гідності людського життя [158]. Тому у сучасних умовах важливого значення набуває проблема виявлення перспектив позитивного діалогу культур та цивілізацій, встановлення механізмів стійкої взаємодії між цивілізаціями як основи для регуляції міжнародних відносин та плідного розвитку. Повага до прав людини є ключовим елементом у цьому процесі, оскільки забезпечує справедливість та рівність у взаємодії різних культур. Позитивні кроки в цьому напрямі були зроблені арабомусульманською цивілізацією.

У цьому контексті слід зазначити, що у 1998 році Ісламська Республіка Іран внесла важливу ініціативу на Генеральній Асамблеї ООН про створення нового пункту порядку денного — діалогу між цивілізаціями. Ця ініціатива отримала підтримку від багатьох держав-членів ООН. Протягом останніх років питання діалогу між цивілізаціями залишається однією з ключових тематик на порядку денному ООН, оскільки саме через такий діалог забезпечується міжнародна та регіональна безпека, розвиток двосторонніх відносин між державами на міжнародному рівні. У цьому контексті діалог між цивілізаціями розуміється як свідомий процес, який вимагає концептуальної розробки і інституціонального урегулювання. Основною метою такого діалогу є перехід від теорії до практики. Якщо вдалося визначити через діалог нову парадигму міжнародних відносин, цей перехід від теорії до практики стає реальністю.

На 4 листопада 1998 року було прийнято Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН 53/22, що проголошує 2001 рік Роком діалогу між цивілізаціями під егідою ООН [111]. Для виконання цієї Резолюції 9 грудня 1998 року під егідою Президента Ірану був заснований Міжнародний центр діалогу між цивілізаціями. Основною метою центру є глибокий аналіз концепції діалогу

між цивілізаціями з позицій філософії, теології, науки, літератури та мистецтва [168].

У листопаді 1998 року в Греції відбулася зустріч представників Єгипту, Греції, Ірану та Італії, де відбулася дискусія на тему «Спадщина давніх цивілізацій: наслідки для сучасного світу». Під час цієї зустрічі було підписано Декларацію Афінської групи. Особливий акцент робився на тому, що ця тема охоплює всі давні та сучасні цивілізації, а не обмежується лише чотирма підписантами.

У квітні 1999 року у Литві відбулася Міжнародна конференція з діалогу між цивілізаціями. Головною метою конференції було об'єднати глав держав, визначних вчених у галузі цивілізаційної компаративістики і діячів мистецтв з різних континентів для обговорення взаємодії між цивілізаціями у сучасному світі, обміну думками щодо стану відносин між ними та пошуку шляхів покращення взаєморозуміння. Повага до прав людини була однією з ключових тем обговорення, адже визнання та забезпечення прав людини є основою для взаємоповаги та мирного співіснування різних цивілізацій.

У травні 1999 року в Тегерані відбувся Ісламський симпозіум з діалогу між цивілізаціями, на якому була ухвалена Тегеранська декларація про діалог між цивілізаціями [98]. Це питання регулярно розглядалося під час засідань Генеральної Асамблеї ООН протягом 1999–2005 років.

У Декларації тисячоліття ООН від 8 вересня 2000 року (резолюція 55/2) наголошувалося, що терпимість є однією з фундаментальних цінностей, необхідних для міжнародних відносин у XXI ст., і включає активне сприяння ідеям культури миру і діалогу між цивілізаціями. Права людини також визнаються як основа для розвитку толерантності та взаєморозуміння. Глобалізація характеризується закріпленням зв'язків між культурами і цивілізаціями, а діалог між цивілізаціями під егідою ООН надає можливість підкреслити, що глобалізація — це не лише економічний, фінансовий і технологічний процес, але й гуманітарна проблема, яка вимагає визнання взаємозалежності людства і його культурного різноманіття. Однак, розвиток

відносин між мусульманською та іншими цивілізаціями значно ускладнився внаслідок подій 11 вересня 2001 р. Ці події підкреслили важливість захисту прав людини як основи для збереження миру та безпеки в умовах глобальних викликів.

Можна констатувати, що на початку XXI ст. з'являються нові конфлікти, пов'язані не стільки з етносом, скільки з конфесійними та цивілізаційними параметрами. Однією з основних причин таких конфліктів є різниця у культурних цінностях та традиціях між різними цивілізаціями. Наприклад, конфлікти можуть виникати через різні погляди на права людини, релігійні переконання або соціальні норми. У глобалізованому світі, де різні культури часто взаємодіють і перетинаються, такі розбіжності можуть призводити до напруженості і конфліктів. Іншою важливою причиною є історичні фактори. Колоніальна спадщина, нерівномірний економічний розвиток та політичні напруженості, що виникають з минулого, можуть загострювати культурно-цивілізаційні конфлікти. Наприклад, конфлікти на Близькому Сході часто мають корені у минулих колоніальних розділах та створенні нових національних держав.

Крім того, такі конфлікти можуть сприяти зростанню екстремізму та тероризму. Коли люди почуваються пригнобленими або незрозумілими через свою культурну ідентичність, вони можуть звертатися до радикальних ідеологій як засобу захисту своїх цінностей та традицій.

Дослідження культурно-цивілізаційних конфліктів є важливим для розробки ефективних стратегій їх вирішення. Розуміння глибинних причин таких конфліктів допомагає знайти шляхи для їх пом'якшення або запобігання. Наприклад, міжкультурний діалог, освіта та взаєморозуміння можуть сприяти зниженню напруженості та конфліктів. Забезпечення та захист прав людини є важливим елементом у вирішенні таких конфліктів, адже повага до прав і свобод кожної людини створює підґрунтя для мирного співіснування.

Отже, культурно-цивілізаційні конфлікти є складним і багатогранним явищем, яке впливає на різні аспекти сучасного світу. Вивчення цих конфліктів

допомагає краще розуміти їх природу та знаходити ефективні шляхи їх подолання. У світі, де різноманітність культур стає все більш помітною, важливо працювати над збереженням миру та взаєморозуміння між різними цивілізаціями. У цьому контексті права людини відіграють ключову роль, оскільки їх дотримання забезпечує стабільність та гармонію у суспільстві.

Принципи, що пояснюють розвиток конфліктів, зазвичай описуються трьома підходами. Перший підхід базується на теорії С. Хантінгтона про конфлікт цивілізацій, висунутої у 1994 році [214]. Увага зосереджена на конфлікті між християнською та мусульманською цивілізаціями, при цьому робляться застереження щодо екстремістських течій в ісламі. Дотримання прав людини у різних цивілізаціях може допомогти зменшити напруженість та уникнути радикалізації.

Другий підхід до пояснення конфліктів фокусується на цивілізаційному розриві між «глобальним Півднем» і «глобальною Північчю». Згідно з думкою прихильників неомарксизму, цей розрив зберігається і навіть посилюється деякими параметрами. Дотримання соціальних та економічних прав людини може допомогти зменшити цей розрив, сприяючи більшій рівності та справедливості у світовому масштабі.

С. Хантінгтон, аналізуючи цивілізаційний конфлікт, вбачає протиріччя у цінностях, тоді як неомарксистки акцентують увагу на економічному детермінізмі. Важливим аспектом у цих двох підходах є те, що соціально-економічну нерівність можна зменшити через компроміси та перерозподіл, тоді як ціннісний конфлікт унеможлиблює компромісні рішення. Цю думку, до речі, зазначав Ж.-М. Гуен [213]. Однак, дотримання та повага до прав людини може стати тим універсальним елементом, що допомагає знайти спільну мову навіть у ситуаціях ціннісних розбіжностей.

Сучасна юридична інфраструктура міжнародного права та захисту прав людини складається з інтегрованої системи договорів, конвенцій, статутів, протоколів та принципів. Основу сучасного міжнародного права у сфері прав людини було закладено Статутом Організації Об'єднаних Націй. Загальна

декларація прав людини, ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН у 1948 році, стала знаковим документом в історії прав людини. Вона вперше в історії людства формулює основні громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права, які мають бути доступні всім людям [75].

Загальна декларація прав людини, разом з Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та двома факультативними протоколами до нього, а також Міжнародним пактом про економічні, соціальні і культурні права, утворюють так званий Міжнародний білль про права людини. Різноманітні міжнародні договори та документи, прийняті з 1945 року, надали юридичної сили невід'ємним правам людини та сприяли розвитку комплексу міжнародних прав людини. Інші інструменти було прийнято на регіональному рівні, враховуючи специфічні проблеми з правами людини у різних регіонах та визначаючи конкретні механізми захисту. Більшість держав також прийняли конституції та інші закони, що формально захищають основні права людини [215].

Міжнародне право у сфері прав людини визначає обов'язки, які держави мають виконувати. Ставши сторонами міжнародних договорів, держави беруть на себе зобов'язання поважати, захищати та реалізовувати права людини. Обов'язок поважати означає, що держави повинні утримуватися від втручання або обмеження здійснення прав людини. Обов'язок захищати вимагає від держав охороняти окремих осіб і групи осіб від порушень прав людини. Обов'язок реалізовувати передбачає, що держави повинні вживати позитивних заходів для сприяння реалізації основних прав людини.

Ратифікуючи міжнародні договори з прав людини, уряди зобов'язуються впроваджувати внутрішні заходи та законодавство, що відповідають їхнім договірним обов'язкам. Якщо національні правові процедури не можуть вирішити проблему порушень прав людини, існують регіональні та міжнародні механізми та процедури для індивідуальних скарг, які допомагають забезпечити дотримання міжнародних стандартів у сфері прав людини та їх застосування на місцевому рівні [215].

Сучасна нормативно-правова база у сфері міжнародного права стосовно захисту прав людини характеризується наявністю як прогалин, так і дублювань, що може ускладнювати її ефективне застосування. Правові прогалини часто виникають у випадках, коли окремі питання або категорії осіб не отримують належного регулювання.

У сфері захисту прав людини міжнародне право пропонує кілька механізмів та інструментів. Найбільш вагомими з них є міжнародні судові та квазісудові органи, зокрема Європейський суд з прав людини, Комітет ООН з прав людини, а також різні регіональні інститути, такі як Африканська комісія з прав людини та народів. Ці органи можуть приймати індивідуальні скарги на порушення прав людини та виносити обов'язкові для виконання рішення. Важливою складовою цього механізму є наявність чітко визначених процедур для подання скарг та моніторингу виконання рішень.

Варто також зазначити, що під час переходу суспільства від авторитарного режиму до демократичного, ускладненого не лише об'єктивними, а й соціально-політичними труднощами, історична спадщина народу стає об'єктом спекуляції. Така ревізійницька політика є характерною для новітнього періоду розвитку глобалізаційних процесів у транзитних суспільствах. Після розпаду Радянського Союзу та утворення нових держав, індивіди схильні критично переглядати попередні уявлення про державну систему і неминуче стикаються зі співіснуванням старих і нових ідентичностей, зокрема національних. У зв'язку з цим часто виникають кризи самоусвідомлення, і не завжди можна раціонально пояснити та контролювати політичні проєкції, пов'язані з відмовою від старого, авторитарного політичного режиму та його соціокультурної системи.

Фрагментація політичного дискурсу в транзитних суспільствах характеризується не лише специфікою існування національних держав у межах єдиного союзу, але й небажанням сприймати положення, які вважаються «неважливими». Це сприяє формуванню в дискурсі категорії «чужого», що викликано відсутністю досвіду легітимації власної державності у одних акторів

на тлі відносних успіхів інших. Це пояснює вороже ставлення Росії до України, Грузії, Молдови, інколи навіть Білорусі в їхньому прагненні перейняти універсальні цінності [176, с. 14].

Забезпечення прав людини є ключовим елементом у зменшенні фрагментації політичного дискурсу та сприянні стабільності в транзитних суспільствах. Універсальні цінності, такі як рівність, справедливість та недискримінація, повинні бути впроваджені та дотримані на всіх рівнях суспільства для запобігання конфліктам та непорозумінням між різними групами населення. Визнання та захист прав людини допомагають подолати бар'єри і створюють підґрунтя для більш гармонійного співіснування.

Наприклад, в Ізраїлі, незважаючи на чинне законодавство, яке забороняє дискримінацію за расовими, релігійними та політичними ознаками, «расистські інциденти» трапляються часто. Расова нетерпимість характерна як для ставлення арабів до євреїв, так і навпаки. Об'єктами расизму та дискримінації також можуть бути іноземні робітники, біженці з Африки, релігійні громади та навіть євреї з інших країн. До того ж, у 2021 році американська неурядова правозахисна організація Human Rights Watch оприлюднила звіт [198], в якому звинуватила ізраїльську владу у переслідуванні палестинців та вчиненні злочинів апартеїду, що проявляються у жорсткій дискримінації та сегрегації за національними, расовими та релігійними ознаками.

Також прикладом можуть слугувати також расово-етнічні заворушення у Франції, які розпочалися у 2011 році. За останні десятиліття мільйони мігрантів з Алжиру, Тунісу, Марокко та країн Центральної Африки переселилися до Франції, де вони наразі складають близько десятої частини населення. Мігранти оселялися компактними громадами, формуючи у передмістях великі етнічні гетто, що стали осередками поширення наркотиків та вуличної злочинності. У країні виникли території, на які фактично не поширюється суверенітет та законодавство Франції, що призвело до зростання присутності арабських та африканських спільнот, поширення ісламу, збільшення рівня

етнічної злочинності та проявів антибілого расизму [193]. Подібні явища спостерігаються і в інших країнах Європейського Союзу.

Релігія може використовуватися як засіб виправдання насильства щодо представників інших релігій або щодо інакодумців всередині однієї релігійної спільноти. Більше ніж 50 сучасних конфліктів містять виражені або приховані релігійні аспекти; з 2000 року 43% громадянських воєн мали релігійну складову, тоді як у 1940-1950-х роках цей показник не перевищував 25%. Релігійні меншини частіше стають об'єктами дискримінації порівняно з іншими групами [72].

У 2013 році в Лондоні розпочалися заворушення на релігійному ґрунті після вбивства британського військовослужбовця двома ісламістами. Під час спроби затримання злочинців поліція зіткнулася з озброєним опором. Того ж дня у Великобританії відбулися два напади на мечеті. Цей інцидент було визнано «політично вмотивованою атакою ісламістів». Прем'єр-міністр Великобританії Девід Кемерон заявив, що існують докази того, що цей напад був терористичним актом [177].

Після приходу до влади коаліції мусульманських угруповань «Селека» в Центральноафриканській Республіці навесні 2013 року, коли християнський президент Франсуа Бозізе був змушений втекти, почалися кровопролитні сутички між християнами та мусульманами, що призвело до загибелі майже 400 осіб [187].

Випадки порушення прав людини, що мали місце в останні роки, показують, наскільки небезпечні можуть бути наслідки дезінформації та расистської пропаганди. Інцидент у танцювальній школі, що стався 29 липня 2024 року в Саутпорті, де троє дітей загинули внаслідок насильства, продемонстрував, як легко медіаплатформи можуть перетворити трагедію на елемент антиісламської кампанії, незважаючи на відсутність будь-якого реального зв'язку з мусульманською громадою. Поширення неправдивої інформації про підозрюваного Аксель Рудакубана та його нібито «ісламістське» походження стало каталізатором для агресії ультраправих груп, що спричинило

фізичне насильство та вандалізм [229]. Події в Саутпорті підкреслюють серйозні порушення прав людини, включаючи дискримінацію на основі релігії та раси, а також загрозу безпеці громад. Важливо визнати, що такі випадки не лише порушують права окремих осіб, але й негативно впливають на соціальну згуртованість та безпеку у суспільстві. Крім того, цей приклад вказує на те, що медіа повинні відігравати активну роль у запобіганні поширенню дезінформації та підтримувати різноманітність і повагу до всіх людей без виключення.

Всі ці конфлікти часто виникали на основі релігійних, етнічних та культурних розбіжностей, що призводило до порушень прав людини і значних втрат серед цивільного населення. В умовах глобалізації та зростання напруженості між різними групами, взаємодія міжнародного права і захисту прав людини стає дедалі більш важливою для забезпечення миру та стабільності.

У 2022 році збройні конфлікти продовжували чинити руйнівний вплив на цивільне населення в усьому світі. Такі країни, як Україна, Ефіопія, Ємен, Сирія, ДРК, М'янма та Колумбія, пережили значні конфлікти, а в заголовках новин переважали повідомлення про тяжке становище величезної кількості переміщених осіб, жертви серед цивільного населення та руйнування будинків, міст, шкіл, лікарень і важливої інфраструктури [208].

До того ж, не можна не написати про російсько-українську війну, яка реально розпочалася ще в 2014 році анексією Криму та загострилася у 2022 році повномасштабним вторгненням РФ. Війна між Україною та РФ є не лише геополітичним і військовим протистоянням, вона також має глибокі культурно-цивілізаційні витоки. Вона є відображенням конфлікту цінностей, ідентичностей, ментальностей та світоглядів. Російсько-українська війна характеризується зіткненням різних цивілізаційних підходів, що визначає її комплексність і багатогранність.

На рівні поверхневого сприйняття ця війна сприймається як боротьба за територіальний контроль і політичний вплив, проте аналіз його глибинних передумов дозволяє вести мову про цивілізаційне протистояння. РФ

використовує концепцію «єдиного руського світу» як один із головних елементів пропагандистського обґрунтування агресії. В основі цієї концепції лежить уявлення про історичну та культурну єдність України та Росії, що насправді спотворює реальність і підживлює ідею відновлення сумнівної «історичної справедливості». Українська ідентичність, з погляду російської влади, розглядається як штучна конструкція, яка виправдовує дії Росії на міжнародній арені.

З іншого боку, Україна після здобуття незалежності в 1991 році активно розвиває власну національну ідентичність, яка базується на європейських цінностях демократії, прав людини та свободи. Особливу роль у цьому процесі відіграла Революція Гідності 2014 року, після якої Україна остаточно визначила свій курс на інтеграцію до європейського культурно-цивілізаційного простору. Таким чином, війна набуває значення конфлікту між двома різними цивілізаційними системами: авторитарним режимом Росії, що підтримує імперські амбіції та традиціоналізм, і демократичною Україною, яка орієнтується на західні політичні та культурні цінності.

Культурно-цивілізаційний вимір цього конфлікту також проявляється у веденні Росією інформаційної війни проти України. Основною метою цієї війни є дискредитація демократичних процесів в Україні, спотворення історії та формування негативного іміджу українського народу як носія «західних» цінностей, що нібито загрожують Росії. Важливим елементом цієї інформаційної стратегії є намагання нав'язати російське бачення історії, де Київська Русь використовується як підґрунтя для заперечення права України на самостійний розвиток і самовизначення.

Окрім культурних аспектів, російсько-українська війна є боротьбою за майбутнє геополітичне становище України та її місце у світовій системі. Європейська інтеграція, прагнення до співпраці з НАТО та економічні реформи стають символами вибору України на користь західної цивілізаційної моделі, що знаходиться в різкому контрасті з автократичною системою управління, яка

пропагується в Росії. Конфлікт між цими моделями є не лише регіональним, але й глобальним явищем, що має вплив на міжнародний порядок.

Одним із ключових наслідків цього цивілізаційного протистояння є зміцнення української національної ідентичності. Війна стала потужним каталізатором для розвитку національної свідомості українців, їхнього почуття єдності та гордості за власну країну. Зростання волонтерського руху, підтримка Збройних Сил України та активізація вживання української мови є яскравими прикладами глибинних змін у суспільстві. Україна все більше дистанціюється від пострадянського простору, утверджуючи свою самостійність і незалежність.

Отже, російсько-українська війна є не лише військовим протистоянням, але й культурно-цивілізаційним конфліктом, що торкається питань національної ідентичності, політичної культури та цивілізаційних орієнтирів. Цей конфлікт демонструє, як різні цивілізаційні моделі можуть стати причиною агресії і як культурно-ціннісні суперечності здатні впливати на глобальні політичні процеси. Для України війна є боротьбою за право бути самостійною нацією, зберегти свою унікальну культуру та зміцнити цивілізаційну ідентичність у світі, де імперські амбіції продовжують існувати.

Загалом ці конфлікти та їхні наслідки демонструють актуальність і важливість взаємодії між міжнародним правом і захистом прав людини. Ці сектори та їх взаємодія підкреслюють необхідність постійних зусиль для забезпечення захисту людей, особливо під час збройних конфліктів.

Міжнародна спільнота реагує на культурно-цивілізаційні конфлікти через різні механізми, зокрема дипломатичні зусилля, миротворчі місії, гуманітарну допомогу та застосування санкцій. Дипломатичні зусилля спрямовані на врегулювання конфліктів через переговори та посередництво [4]. Наприклад, міжнародні конференції та саміти надають можливість для діалогу між сторонами конфлікту та сприяють пошуку мирних рішень. Важливу роль у цьому відіграють міжнародні посередники, такі як спеціальні представники ООН або ЄС. Гуманітарна допомога є невід'ємною складовою реакції міжнародної спільноти на культурно-цивілізаційні конфлікти, що включає

забезпечення продовольством, водою, медичними послугами та житлом для переміщених осіб та біженців. Застосування санкцій також є частиною реакції міжнародної спільноти на культурно-цивілізаційні конфлікти. Санкції можуть включати економічні обмеження, заборону на в'їзд та заморожування активів для тих, хто порушує права людини або сприяє конфліктам.

Отже, важливим фактором, який загострює конфлікти, є глобалізація. З одного боку, вона сприяє економічному та культурному обміну між різними частинами світу, але з іншого — призводить до втрати ідентичності та традиційних цінностей деякими культурами, що викликає опір та конфлікти. Глобалізація також впливає на розподіл ресурсів, що може створювати економічні нерівності між різними регіонами та цивілізаціями, що, у свою чергу, призводить до соціальних та політичних конфліктів.

Крім того, значну роль у сучасних конфліктах відіграють технологічний прогрес та розвиток інформаційних технологій. Соціальні мережі та медіа можуть як сприяти поширенню толерантності та розуміння між різними культурами, так і розпалювати ненависть та непорозуміння. Дієвими засобами боротьби з негативними впливами соціальних мереж у цьому контексті є, на слухну думку Є. Мануйлова та Ю. Калиновського, утвердження принципів системності, професіоналізму, патріотизму у реалізації інформаційної політики. «У цілому високий рівень інформаційної, політико-правової та громадянської культури вітчизняного суспільства, наявність у громадян глибоких знань з історії, політики, культури, права є надійним когнітивним бар'єром» [84, с. 36] проти втручання мережевих технологій та медіа у сферу культури і, зокрема, у царину прав людини.

Інформаційні війни та дезінформація стали потужними інструментами у сучасних конфліктах, які можуть впливати на громадську думку та політичні рішення.

Таким чином, загострення культурно-цивілізаційних конфліктів у XXI столітті має суттєвий вплив на реалізацію прав людини. Різниця у цінностях, історичні та економічні фактори, глобалізація, технологічний прогрес та

екологічні проблеми створюють складні виклики для захисту та забезпечення прав людини у сучасному світі.

Вирішення культурно-цивілізаційних конфліктів вимагає комплексного підходу, який включає політичні, економічні, соціальні та культурні заходи. Одним з ключових аспектів є зміцнення інституційної спроможності держав та міжнародних організацій для запобігання та вирішення конфліктів. Важливим напрямом є сприяння економічному розвитку та соціальній стабільності у постконфліктних регіонах, що може включати інвестиції у відбудову інфраструктури, створення робочих місць та підтримку місцевого бізнесу. На культурному рівні, освіта та підвищення обізнаності про права людини та міжкультурний діалог є ключовими інструментами для подолання культурно-цивілізаційних конфліктів.

Отже, культурно-цивілізаційні конфлікти є однією з найсерйозніших проблем сучасного світу, і їх вирішення вимагає скоординованих зусиль міжнародної спільноти. Реакція на ці конфлікти включає дипломатичні зусилля, миротворчі місії, гуманітарну допомогу та застосування санкцій. Вирішення цих конфліктів вимагає комплексного підходу, який враховує політичні, економічні, соціальні та культурні аспекти. Лише через тісну співпрацю та діалог між різними культурами та релігіями можна досягти стійкого миру та забезпечення прав людини для всіх.

3.3. Футурологія прав людини: прогнози та перспективи

Футурологічний аналіз у сучасному світі набуває все більшої важливості в різних сферах людського життя, включаючи права людини. В умовах стрімкого технологічного прогресу, глобалізації та змін у геополітичному ландшафті, перед людством постають нові виклики і загрози, які вимагають передбачення та адаптації. Сучасний світ стикається зі складними викликами, які безпосередньо впливають на права людини. Технологічний прогрес, включаючи розвиток штучного інтелекту, біотехнологій та кібербезпеки,

відкриває нові можливості, але також створює нові ризики, пов'язані з приватністю, цифровою дискримінацією та етичними питаннями.

Глобалізація зробила світ більш зв'язаним, але при цьому посилила нерівності та проблеми доступу до ресурсів. Міжнародні конфлікти, економічні кризи та екологічні проблеми також мають значний вплив на життя людей та їх права. У контексті прав людини, футурологічний аналіз може допомогти передбачити наслідки нових технологій, реагувати на глобальні кризи та розвивати механізми захисту прав у нових умовах. Він дозволяє ідентифікувати потенційні загрози та можливості для покращення стану прав людини як на національному, так і на міжнародному рівнях.

З кожним новим роком, століттям, поколінням чи епохою відбуваються зміни та розвиток у регулюванні та захисті прав людини. Для ефективного та дієвого забезпечення та захисту прав людини необхідно реформувати відповідні механізми захисту прав.

На сучасному етапі доцільно дослідити питання трансформації механізму захисту прав людини з урахуванням усіх реалій сьогодення, визначити та проаналізувати механізми захисту прав людини в умовах війни. Під час воєнного стану та війни, особливо в сучасних умовах, під час військової агресії проти України, порушується низка прав людини, наприклад: право на життя, право на честь і гідність, право на власність, свободу пересування тощо. Для захисту цих прав доцільно створювати та використовувати не лише національні механізми захисту прав людини, а й міжнародні механізми. Вітчизняна фахівчиня у галузі прав людини В. Сverdліченко зазначила, що призначення та важливість права на життя, честь і гідність проявляється через усвідомлення цінності та соціальної значущості кожної людини навіть в умовах війни [128, ст. 21]. На міжнародному рівні закріплено, що людина є найвищою цінністю у світі. Для захисту цієї цінності створюються різноманітні міжнародні та регіональні організації, механізми та правові акти, які мають на меті запобігання порушенням прав людини. Однак, військові конфлікти ставлять під сумнів ефективність існуючих міжнародних механізмів захисту прав людини,

оскільки прийняті конвенції та акти не завжди діють належним чином в умовах війни, як це демонструє війна в Україні. Щоб уникнути таких проблем у майбутньому, необхідно вже зараз трансформувати та вдосконалювати правову базу та інституції, що відповідають за захист прав людини під час війни, відповідно до сучасних реалій та оперативного реагування на ситуації у світі.

Сьогодні національні правові доктрини мають розробляти ефективні механізми захисту та дії національних правових систем, враховуючи політичні реалії XXI ст. Усі ці проблемні питання потребують відповідей від доктринальної спільноти щодо системи прав, свобод та законних інтересів людини як у теоретичному, так і в практичному аспектах. Особливо актуально обговорювати контекст існуючої системи прав людини.

Значний вплив на правову систему справляє науково-технічний розвиток цивілізації. Впровадження технологій штучного інтелекту (ШІ) у різні сфери життя здатне якісно змінити їх та підвищити ефективність будь-якої роботи. Багато функцій, які раніше виконувалися людьми, стають дедалі автоматизованими. Наприклад, алгоритми допомагають у винесенні судових вироків, прийнятті рішень про умовно-дострокове звільнення, прогнозуванні «гарячих точок» злочинності для розподілу поліцейських ресурсів, визначенні кредитних рейтингів, наборі персоналу, наданні медичних та юридичних послуг тощо. Тобто застосування ШІ у сфері прав людини відкриває нові можливості і виклики.

ШІ допомагає в автоматизації обробки правової інформації та може використовуватися для прогнозування можливих порушень прав людини тощо. Алгоритми машинного навчання допомагають аналізувати великі обсяги даних, щоб виявляти ознаки можливих порушень прав людини, такі як дискримінація, насильство чи порушення прав жінок, дітей, меншин чи біженців. ШІ автоматизує деякі рутинні процеси у сфері прав людини, такі як обробка запитів, складання звітів або ведення обліку порушень. Загалом, застосування штучного інтелекту у сфері прав людини забезпечує покращення доступу до

правосуддя та підвищення ефективності правоохоронних органів, але потребує посилення уваги до етичних, приватних та безпекових питань.

Як слушно зазначає Г. Авдєєва, системи ШІ ефективно вирішують завдання щодо ідентифікації осіб за фотознімками, відеозаписами та пробами ДНК. Зокрема, американська система розпізнавання осіб Clearview AI використовує базу даних з 10 млрд фотопортретів і показує свою ефективність на практиці. Однак, через можливі порушення прав людини парламент ЄС запропонував заборонити збирання фотозображень осіб до приватних систем розпізнавання (у т.ч. Clearview) [1]. Як справедливо зазначає О. Дзьобань, «Віртуальний світ, створений новітніми інформаційними технологіями, включає людину у процес сприйняття цілком і відразу. Виникає багатолікості створюваного віртуального світу, нескінченне павутиння ходів користувача інформаційно-комунікаційних засобів. Залежно від ситуації один і той же контекст може бути розглянуто під різними кутами зору, і це вже накладає певний відбиток на створюваний віртуальний потік» [66, с. 14]. У жовтні 2022 року Національна комісія Франції з питань інформатики та свобод оштрафувала компанію Clearview AI на 20 мільйонів євро за порушення конфіденційності французьких користувачів. CNIL видавала наказ Clearview AI не обробляти дані осіб, які перебувають у Франції, якщо для цього відсутні законні підстави і видалити всі вже зібрані дані [209]. Цей приклад демонструє важливість етичного та законного використання інформації в цифровому середовищі, а також потребу ефективного регулювання цих процесів для захисту приватності користувачів.

Організована транснаціональна злочинність становить значну загрозу правам і свободам людини, а розвиток ШІ призводить до значних змін у правовому середовищі, тому передбачити всі аспекти цих змін складно. Отже, питання правового регулювання сфери ШІ та його впливу на реалізацію й захист прав людини перебувають на етапі активних наукових обговорень та новітніх розробок. У таких умовах фундаментальні права людини, які гарантовані основними законами більшості країн, зокрема, свобода та

недоторканність, невтручання в приватне життя, свобода думки і слова, набувають розширеного змісту [13, с. 189].

Водночас, сучасна злочинність постійно еволюціонує, а злочинці швидко адаптуються до нових технологій та методів. Тому існує потреба у постійному вдосконаленні правових інструментів, щоб вони відповідали новим викликам і загрозам. Сучасний глобалізований світ зазнав кардинальних соціальних і технологічних трансформацій. Кіберзлочини стають ще більш складними та заплутаними. Основою, на якій будуються суспільства та підприємства, сьогодні є онлайн-світ, цифрові пристрої та технології. Таке поєднання загроз і технологічних викликів вимагає нового підходу до захисту прав людини в умовах глобалізованого та цифрового світу.

Почнемо з розгляду деяких нагальних завдань сучасного розвитку правової системи України. Серед них варто виділити такі важливі аспекти, як право людини на мир; перегляд міжнародного права, зокрема міжнародного гуманітарного права; забезпечення ефективної ветеранської політики; євроінтеграційний курс України. Завдання правової системи в демократичній соціально-правовій державі підпадають під вплив соціально-економічних, політико-моральних та національних факторів. При цьому підвищується їх соціальна значущість, спрямована на зміцнення групової та міжгрупової взаємодії людей для реалізації своїх інтересів. Ці функції мають забезпечувати існування, добробут та, іноді, виживання суспільства, а також реалізацію прав і свобод громадян [202, с. 149-156].

Значний вплив на функціонування правової системи мають такі загальносоціальні завдання, як забезпечення: а) національної безпеки, боротьба з агресією з боку РФ та ліквідація її наслідків; б) соціальних програм, що підтримують охорону здоров'я, соціальне забезпечення непрацездатних та захист прав дитини; в) наукового прогнозування розвитку права, законодавства, економіки та зростання населення, створення нових галузей виробництва та робочих місць, розробка відповідних планів і матеріально-фінансової підтримки в економіці та соціальній сфері; г) доступних систем освіти, охорони

здоров'я, пенсійного забезпечення для широких верств населення, вирішення інших соціальних питань з урахуванням безпеки громадян; д) міжнародних, державних та правових гарантій для запобігання військовим агресіям і забезпечення умов для мирного життя [134, с. 138-167]. Ці завдання не лише визначають основні пріоритети правової системи, але й демонструють широкий спектр її функцій у суспільстві.

У той же час, на завдання правової системи значно впливає науково-технічний розвиток цивілізації. Держава підтримує науку, освіту, культуру, використовує їх результати, сприяє розвитку інтелектуального потенціалу суспільства та гарантує інтелектуальний розвиток кожної особистості.

У цьому контексті однією з найактуальніших тем правового простору є проблеми, пов'язані з правом на охорону здоров'я та рівним доступом до медичних послуг. Особливо важливе право на цілісність особистості – нове право, яке виникло через науково-технічний прогрес, зокрема в медицині та біології (ст. 2 Хартії ЄС про основні права 2000 р.). Це право включає поінформованість та згоду на застосування медичних препаратів і процедур. Одне з трактувань цього права – право людини на якісні медичні препарати.

Роль правової системи в сучасній державі визначається також необхідністю забезпечення самовизначення особи, її розвитку та соціалізації. Право виступає як об'єктивно можливий масштаб соціальної свободи, що стимулює творчу активність і самосвідомість людини, гарантує визнання суспільством того, що кожен індивід народжується вільним і рівним з іншими. Верховенство права розглядається як соціальний феномен, який обумовлює невід'ємні права людини і громадянина на свободу, рівність, справедливість, гідне життя, повагу та недоторканість [216, с. 35]. Це зумовлює можливість реалізації інших прав і свобод людини і громадянина, надає підстав для висновку про неприпустимість їх скасування або обмеження. Саме завдяки визнанню гідності людини визнаються «недоторканими і невідчужуваними права людини, в силу чого вони складають основу будь-якого суспільства, а також справедливості» [119, с. 155-161].

Основним завданням правової системи є проголошення та забезпечення права людини на мир.

У вітчизняній юридичній літературі справедливо зазначається, що безпосереднім вираженням сенсу права є самі права людини, які об'єктивно виступають мірилом права в суспільстві, показником його цивілізованості [148, с. 43-59]. Адже за допомогою прав людина долучається до матеріального та духовного благополуччя суспільства, механізмів влади, правових форм вільного вираження та реалізації своїх інтересів. Від рівня захисту прав вирішальною мірою залежить ступінь досконалості самої людини, її життя і здоров'я, імунітет і безпека. Саме людський вимір права є основою та відправною точкою різноманітних суспільних трансформацій у сучасних демократичних реаліях.

Стало очевидним, що недостатньо лише проголошувати важливі права і свободи людини. Держава має гарантувати їхнє неухильне дотримання, а в разі потреби – охорону та захист. Правила справедливості є основою суспільного життя, тому ідея справедливості потребує відповідної інституціоналізації. Законодавчі органи повинні розробляти та впроваджувати нормативно-правові акти, що будуть в повній мірі регулювати використання штучного інтелекту в сфері прав людини та боротьби зі злочинністю. Вони мають включати в себе правила щодо захисту приватності, заборони дискримінації, етичного використання алгоритмів тощо. Закони повинні вимагати від компаній, що використовують ШІ, надавати прозору та доступну інформацію про алгоритми, дані та вплив ШІ на права людини. Також мають створюватися групи для моніторингу за дотриманням прав людини та боротьби зі злочинністю в контексті ШІ [183, с. 191].

Положення людини в суспільстві та її соціальна роль значною мірою залежать від обсягу прав і свобод, які визначають її соціальні можливості, характер життєдіяльності та систему взаємозв'язків у суспільстві. Права людини – це її здатність вільно діяти, самостійно обирати вид та міру своєї поведінки з метою задоволення різноманітних матеріальних та духовних

інтересів, а також інтересів інших людей, соціальних груп та суспільства в цілому.

Крім цього, права людини виокремлюють також і за іншими ознаками або критеріями, зокрема, залежно від часу виникнення їх поділяють на права першого, другого, третього і четвертого поколінь залежно від категорій людей, яких стосуються права, виділяють права жінок, права дітей, права осіб з обмеженими фізичними властивостями тощо; залежно від суб'єктного складу їх здійснення виділяють індивідуальні та колективні права; залежно від особливостей форм і механізмів державного забезпечення права людини поділяються на негативні та позитивні [92]. Втім, якою б не була конкретна класифікація прав людини, ядром системи прав людини традиційно є право на життя. Без його належного забезпечення та захисту не можна говорити про будь-які інші права і свободи людини [165, с. 3-20].

Сучасні реалії, особливо ті, що пов'язані з російсько-українською війною та зростанням кризових трансформацій міжнародного правопорядку, вимагають переосмислення попередньої тези та визначення центрального місця в системі прав людини для права на мир. Це право в нинішніх умовах потребує ґрунтовного теоретичного опрацювання саме як індивідуального права людини.

У зв'язку з цим особливо важливими стають питання конституційної модернізації, яка неможлива без забезпечення права на мир. Це право має отримати статус конституційного закріплення. Право на мир слід розглядати як основоположне комплексне право в загальній системі прав і свобод людини, яке має бути визнане першоосновним у цій ієрархії.

Право на мир потребує розробки сучасною соціогуманітарною наукою та правовою доктриною з урахуванням практичних аспектів. Навіть поверхневий аналіз природи цього права показує, що воно повинно охоплювати захист від агресивних дій з боку інших держав, зокрема держав-спонсорів тероризму, терористичних організацій та угруповань; захист від використання ядерної, біологічної, хімічної та інших видів зброї масового ураження; захист від знищення мирного населення та руйнування інфраструктури.

У цьому контексті право на мир слід розглядати як на рівні окремих осіб, соціальних груп та суспільства, так і на рівні людства загалом. У сучасній кризі світового правопорядку право на мир є запорукою не лише ефективної соціальної взаємодії, але й реалізації всіх інших прав людини, включаючи права третього покоління, такі як право на солідарність та міжнародне спілкування.

Проблематика права на мир в сучасній науковій літературі зазвичай розглядається в контексті міжнародного права, яке містить значну кількість правових норм, спрямованих на обмеження використання військової сили та впровадження принципу мирного вирішення міждержавних конфліктів. Сучасний концепт права людини на мир базується на доктрині міжнародного права, яка включає кілька важливих універсальних принципів, таких як незастосування сили та погрози силою, вирішення міжнародних спорів мирними засобами, невтручання у внутрішні справи держав, рівність та самовизначення народів, територіальна цілісність держав тощо.

Отже, сучасний глобалізований світ зазнав кардинальних соціальних і технологічних трансформацій, які істотно впливають на правову систему і права людини. У XXI ст., права людини стикаються як із новими можливостями для розвитку, так і з серйозними викликами. Розглянемо можливі сценарії розвитку прав людини в цьому столітті, які можна поділити на оптимістичні та песимістичні.

Одним з найпозитивніших сценаріїв є прогресивний розвиток прав людини. З кожним роком суспільства стають більш інклюзивними, приділяючи увагу забезпеченню рівних можливостей для всіх громадян, незалежно від їхньої статі, раси, національності або інших характеристик. Інклюзивність і рівність стають ключовими принципами, які керують сучасними державами. Наприклад, багато урядів і міжнародних організацій активно впроваджують політики, спрямовані на підтримку прав меншин і маргіналізованих груп, що сприяє зменшенню дискримінації та підвищенню рівня соціальної справедливості. У цьому контексті слід згадати, що ЄС активно впроваджує

політику щодо інтеграції ромів, спрямовану на покращення доступу до освіти, охорони здоров'я, зайнятості та житлових умов для цієї маргіналізованої групи.

Політика щодо ромів у країнах ЄС сформована в контексті загальноєвропейської системи захисту прав національних меншин. Важливими документами, які регулюють цю сферу, є Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин [155], а також акти ООН і ОБСЄ. Принципи захисту прав національних меншин відображені в законодавстві та нормативно-правових актах ЄС. Зокрема, повага до прав національних меншин закріплена у Копенгагенських критеріях розширення ЄС, а антидискримінаційні директиви ЄС передбачають механізми захисту прав національних меншин. У Резолюції Європейського парламенту від 13 листопада 2018 р. «Про мінімальні стандарти для меншин у ЄС» [206] підкреслюється засудження всіх форм дискримінації, сегрегації, мови ворожнечі, злочинів на ґрунті ненависті та соціального відчуження. У документі наголошено, що всі громадяни ЄС повинні отримувати рівний захист і підтримку незалежно від їхнього етнічного чи культурного походження, а держави-члени мають розробити національні плани для подолання ксенофобії та мови ворожнечі щодо національних меншин.

Рамкова політика ЄС щодо національних стратегій інтеграції ромів до 2020 року була зосереджена на їх соціально-економічній інтеграції. Розробка нової стратегічної рамки на період 2020-2030 років передбачає комплексний підхід, який не тільки акцентує на соціально-економічній інклюзії ромів, але й сприяє їх особистісній реалізації, рівності та участі у політичному, соціальному, економічному і культурному житті [205]. EU Roma Strategic Framework for Equality, Inclusion and Participation [230] включає рекомендації Ради ЄС щодо підтримки ромів. Комісія визначила нові цілі та рекомендації для держав-членів у семи ключових сферах: рівність, інклюзія, участь, освіта, зайнятість, охорона здоров'я та житло. Виконання цих цілей слугуватиме інструментом для моніторингу прогресу у забезпеченні необхідної підтримки ромів. Цей документ також є частиною Плану дій ЄС проти расизму на 2020-2025 роки [199], де обговорюються виклики інтеграції ромів. 12 березня 2021 р.

Рада Європейського Союзу ухвалила Рекомендацію щодо рівності, інклюзії та участі ромів [156] у всіх державах-членах.

Таким чином, політика ЄС щодо ромів є важливим компонентом загальноєвропейської системи захисту прав національних меншин, що ґрунтується на міжнародних правових актах та антидискримінаційних директивах ЄС. Основна увага приділяється забезпеченню рівності, та інклюзії ромів у всіх аспектах суспільного життя. Захист прав людини залишається центральним елементом цих зусиль, оскільки підхід ЄС спрямований на подолання дискримінації, мови ворожнечі та соціального відчуження.

Цифрова трансформація є ще одним важливим аспектом оптимістичного сценарію. Розвиток цифрових технологій сприяє підвищенню доступу до інформації та освіти, що дозволяє громадянам бути більш обізнаними про свої права і механізми їх захисту. Інтернет і соціальні мережі стають потужними інструментами для активістів і правозахисників, дозволяючи їм організовувати кампанії, звертати увагу на порушення прав і впливати на політичні рішення. Крім того, як слушно зазначають Ю. Калиновський та Є. Мануйлов, «учасники мережевої спільноти визнають перш за все свободу слова, не обмежену статусними межами, і цінують право вільно формувати організаційні структури для досягнення ефективної взаємодії і генерації ідей» [85, с. 55]. Електронна участь громадян у державних процесах підвищує прозорість і підзвітність урядів, що сприяє зміцненню демократії.

Глобальне співробітництво також відіграє важливу роль у розвитку прав людини. Поширення міжнародних угод і співпраця між державами з метою захисту прав людини стають основою для запобігання конфліктам і забезпечення миру. Організації, такі як ООН та Європейський Союз, посилюють свої зусилля у боротьбі з порушеннями прав людини на глобальному рівні. Міжнародні ініціативи та угоди, такі як Паризька угода щодо кліматичних змін, мають важливе значення для захисту соціальних прав, оскільки кліматичні зміни безпосередньо впливають на якість життя людей.

На протипагу оптимістичним сценаріям, існують песимістичні сценарії розвитку прав людини. Один з них передбачає зростання глобальних конфліктів і порушень прав людини. Зростання напруженості між державами, внутрішні конфлікти і терористичні загрози можуть призвести до масових порушень прав людини, включаючи право на життя, свободу та безпеку. Військові конфлікти створюють серйозні загрози для цивільного населення, призводять до гуманітарних криз і масових міграцій.

Політичні репресії є ще одним аспектом песимістичного сценарію. Уряди можуть використовувати репресивні заходи для придушення опозиції, що призводить до обмеження свободи слова, зібрань та інших громадянських прав. Авторитарні режими можуть посилювати свій контроль над населенням, використовуючи сучасні технології для стеження та контролю. Недостатнє регулювання новітніх технологій, таких як ШІ і біометричні дані, може сприяти зловживанням і порушенням права на приватність.

Кіберзлочинність є ще однією серйозною загрозою для прав людини в цифрову епоху. Зростання кіберзлочинності створює нові виклики для захисту прав людини в цифровому просторі. Недостатній захист особистих даних може призвести до викрадення ідентифікаційних даних, фінансових шахрайств та інших порушень. Крім того, непропорційний розвиток технологій у різних регіонах світу може призвести до зростання економічної нерівності, що негативно впливатиме на доступ до базових прав, таких як освіта, охорона здоров'я та соціальний захист.

Таким чином, розвиток прав людини у XXI ст. може йти як шляхом прогресу, так і загострення конфліктів і порушень. Оптимістичні сценарії передбачають інклюзивність, цифрову трансформацію та глобальне співробітництво, тоді як песимістичні сценарії включають зростання конфліктів, політичні репресії та технологічні ризики. Реалізація того чи іншого сценарію залежатиме від багатьох факторів, включаючи політичну волю, міжнародну співпрацю, науково-технічний прогрес та соціально-економічні

умови. У будь-якому випадку, захист прав людини залишається ключовим завданням для урядів, міжнародних організацій та громадянського суспільства.

В умовах, коли злочинність еволюціонує, а правові інструменти повинні відповідати новим загрозам, необхідно розробляти комплексні стратегії для захисту прав людини.

Перша і найважливіша рекомендація – це зміцнення міжнародного права та інституцій, які забезпечують захист прав людини. Держави повинні підтримувати і вдосконалювати існуючі міжнародні механізми, такі як ООН, Міжнародний кримінальний суд та інші. Забезпечення їхньої ефективності та незалежності є ключовим для боротьби з порушеннями прав людини на глобальному рівні. Важливо, щоб країни ратифікували ключові міжнародні договори щодо прав людини та впроваджували їх у національне законодавство. Україна зробила значний крок у цьому напрямку, ратифікувавши Римський статут. Верховна Рада України прийняла на засіданні 21 серпня 2024 року Закон України про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправки до нього, внесений Президентом України Володимиром Зеленським (реєстр. № 0285 від 15.08.2024) [39]. Цей крок підкреслює готовність України до дотримання принципів міжнародного права та забезпечення відповідальності за серйозні порушення прав людини, такі як воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид. Ратифікація Римського статуту відкриває можливості для міжнародного співробітництва у притягненні до відповідальності осіб, винних у серйозних міжнародних злочинах, та сприяє зміцненню правопорядку на національному рівні.

Реформа правосуддя на національному рівні має бути спрямована на забезпечення незалежності, прозорості та підзвітності судових систем, що є ключовими елементами для підвищення довіри суспільства до судової влади. Для цього необхідно удосконалювати законодавче регулювання процесів добору, оцінки та дисциплінарної відповідальності суддів, забезпечуючи їхню незалежність від зовнішнього політичного впливу. Особливої уваги потребує розробка нормативно-правових актів, спрямованих на захист прав вразливих

груп, включаючи жінок, дітей, осіб з обмеженими можливостями, що має базуватися на міжнародних стандартах у сфері прав людини. Водночас, освіта та підготовка працівників правової системи, включаючи суддів, прокурорів та правоохоронців, має бути інтегрована з актуальними міжнародними стандартами правозахисної діяльності, зокрема через запровадження спеціалізованих навчальних програм з прав людини.

Зі зростанням значущості цифрових прав виникає потреба в адаптації правового регулювання для захисту персональних даних. Це вимагає імплементації суворих нормативних вимог, що відповідали б міжнародним стандартам у сфері інформаційної безпеки, зокрема щодо права на конфіденційність та інформаційну недоторканність. Крім того, розробка національних стратегій кібербезпеки, що спрямовані на захист прав людини в цифровому середовищі, є важливим кроком у протидії кіберзлочинності та зловживанням персональними даними.

Соціально-економічні права також потребують підвищеної уваги з огляду на проблеми бідності та нерівності. Створення ефективних програм соціального захисту повинно бути орієнтоване на науково обґрунтовані механізми перерозподілу ресурсів і підтримку найбільш вразливих верств населення. Гарантований доступ до медичних та освітніх послуг для всіх громадян, незалежно від їх соціального статусу, є вирішальним фактором у забезпеченні справедливого та сталого суспільного розвитку.

Підтримка неурядових організацій, що займаються захистом прав людини, є необхідною для розвитку громадянського суспільства. Сприяння їхньому розвитку через фінансову підтримку та створення сприятливого правового середовища сприятиме підвищенню ефективності захисту прав людини. Залучення громадян до процесу прийняття рішень через консультації, громадські обговорення та інші форми участі забезпечить їхню активну роль у суспільстві. Просвітницькі кампанії для підвищення обізнаності громадян про їхні права та механізми їх захисту допоможуть створити свідоме та активне громадянське суспільство. Адаптація до нових умов, посилення незалежності

інституцій, розширення їхніх мандатів, інтеграція принципів прав людини в глобальну політику та залучення громадянського суспільства є ключовими напрямками для забезпечення ефективного захисту прав людини у XXI ст. Впровадження цих реформ може стати основою для створення більш справедливого і стабільного міжнародного правопорядку, що буде відповідати вимогам сучасного світу.

Освіта з прав людини повинна бути інтегрована в навчальні заклади всіх рівнів. Організація семінарів, тренінгів та інших заходів для підвищення правової обізнаності населення допоможе сформувати правову культуру, в якій права людини будуть поважатися і захищатися на всіх рівнях суспільства.

Таким чином, формування ефективної стратегії захисту прав людини у майбутньому вимагає комплексного підходу, що враховує глобальні та національні контексти, технологічні зміни та соціально-економічні фактори. Реалізація цих рекомендацій сприятиме створенню більш справедливого і рівноправного суспільства, де права людини будуть закріплені та захищені на всіх рівнях. Захист прав людини залишається ключовим завданням для урядів, міжнародних організацій та громадянського суспільства, і тільки спільними зусиллями ми зможемо забезпечити їх ефективний захист у XXI ст.

Останні роки характеризуються численними викликами та можливостями у сфері прав людини, що зумовлює необхідність розробки нових підходів та стратегій для їх ефективного захисту. Основними напрямками розвитку цієї сфери є посилення міжнародно-правових механізмів, удосконалення національних правових систем, забезпечення дотримання цифрових та соціально-економічних прав, а також регулювання впливу новітніх технологій.

Система міжнародного права, сформована після Другої світової війни, на основі таких ключових документів, як Статут ООН та Загальна декларація прав людини, стала фундаментом для регулювання міждержавних відносин та захисту прав людини на глобальному рівні. Втім, у сучасних умовах ця система стикається з серйозними викликами, зумовленими зростанням кількості конфліктів, трансформацією міжнародного порядку та послабленням

інституційних механізмів. Війни та конфлікти, що виникають у нових політичних та соціально-економічних реаліях, можуть стати каталізаторами демонтажу старої системи міжнародного права і формування нових правових механізмів для захисту прав людини. Міжнародне співробітництво та підтримка існуючих механізмів, таких як ООН та Міжнародний кримінальний суд, залишаються важливими для боротьби з глобальними загрозами. На національному рівні, реформа правосуддя, прийняття законів для захисту вразливих груп та підвищення правової обізнаності населення сприятимуть створенню справедливих суспільств.

Формування нової системи міжнародного права у сфері прав людини ймовірно відбуватиметься через перегляд основних принципів і механізмів регулювання правовідносин на глобальному рівні. Одним із можливих шляхів є створення регіональних правових систем, що зможуть краще враховувати особливості конкретних конфліктів та сприяти більшій ефективності у захисті прав людини. Водночас, війни та конфлікти можуть стимулювати появу нових угод та конвенцій, спрямованих на боротьбу з сучасними викликами, такими як кіберзлочинність, бо сьогодні гарантування доступу до Інтернету та захист персональних даних є необхідними умовами для реалізації інших прав людини, тероризм та масові порушення прав цивільного населення.

Соціально-економічні права, такі як доступ до якісної освіти, медичних послуг та соціального захисту, залишаються основою для забезпечення рівноправності та справедливості. Розвиток правової культури, підтримка громадянського суспільства та впровадження етичних стандартів у наукові дослідження та технологічні інновації сприятимуть захисту прав людини у майбутньому.

Можна зробити висновок, що для ефективного захисту прав людини у XXI ст. необхідно враховувати глобальні та національні контексти, технологічні зміни та соціально-економічні фактори. Реалізація цих рекомендацій забезпечить створення більш справедливого та рівноправного суспільства, де права людини будуть захищені на всіх рівнях.

Висновки з розділу 3

Проаналізовано концепт «цивілізаційні світи права» як підґрунтя виникнення протиріч у реалізації прав людини. Дослідження показало, що різні цивілізаційні моделі, засновані на історичних, культурних та релігійних особливостях, обумовлюють різноманітність підходів до прав людини. Відмінності у правових системах і культурних традиціях можуть сприяти як збагаченню правового досвіду, так і виникненню суперечностей у правозастосуванні.

Розглянуто загострення культурно-цивілізаційних конфліктів у ХХІ ст. та їх вплив на форми реалізації прав людини. Виявлено, що глобальні політичні, економічні та соціальні процеси призводять до загострення міжцивілізаційних конфліктів, які мають значний вплив на права людини. Такі конфлікти часто виникають на ґрунті різних уявлень про цінності, свободи та обов'язки. У багатьох випадках культурно-цивілізаційні розбіжності спричиняють порушення прав людини та ускладнюють їх захист, що особливо актуально в умовах збройних конфліктів, тероризму та міграційних криз.

Здійснено футурологічний аналіз прав людини, розглянуто прогнози та перспективи. Прогнозування розвитку прав людини в майбутньому показало, що інноваційні технології, зміни в соціальній структурі та глобальні трансформації можуть суттєво вплинути на форми та механізми реалізації прав людини.

Таким чином, виявлено основні міжцивілізаційні протиріччя та виклики, що впливають на реалізацію прав людини у сучасному світі. Аналіз цивілізаційних моделей права, культурно-цивілізаційних конфліктів та футурологічні прогнози надали необхідні знання для розуміння складної природи сучасних викликів у сфері прав людини.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і вирішення наукового завдання, яке полягає в отриманні нових наукових висновків стосовно сутності феномена прав людини у глобальному та цивілізаційному вимірах з акцентом на визначенні теоретико-методологічних засад його розвитку, розумінні сутнісних характеристик у контексті демократичних цінностей, а також виявленні впливу глобальних трансформацій та міжцивілізаційних протиріч на реалізацію прав людини. Проведене дослідження дало можливість сформулювати такі висновки і пропозиції.

1. Еволюція прав людини демонструє поступове розширення їхнього змісту та охоплення – від первинних громадянських і політичних прав, які захищають особисту свободу, до соціально-економічних і культурних прав, спрямованих на забезпечення добробуту, а також колективних прав, що відповідають на глобальні виклики. Сучасні технологічні та соціальні зміни сприяють появі нових категорій прав – таких як цифрові права та медичні права четвертого покоління, що вимагають нового правового підходу і переосмислення етичних норм, що свідчить про безперервний процес розвитку прав людини, їх адаптацію до змін у суспільстві та технологічному середовищі, а також про необхідність постійного оновлення правової бази для їх захисту та реалізації.

2. У дослідженні наголошується на важливості вибору відповідних методів для аналізу прав людини, оскільки вони впливають на достовірність результатів і якість наукових досліджень. Відповідні методи включають діалектичний метод, метод правової герменевтики, порівняльно-правовий метод, загальнологічні методи індукції, дедукції та інші. Кожен з цих методів забезпечує багатогранний підхід до вивчення прав людини, дозволяє врахувати їхні історичні, теоретичні, культурні та глобальні аспекти. Обґрунтовано й продемонстровано, що ефективність методологічного інструментарію у дослідженні феномена прав людини буде максимальною за умови

взаємодоповнюваності методів і підходів, а також послідовності їх застосування за схемою «філософський метод – загальнонаукові методи – спеціально-юридичні методи».

Комплексний підхід, що поєднує різні методи дослідження, є ключем до глибокого розуміння прав людини та розробки ефективних стратегій для їхнього захисту та розвитку в умовах сучасних глобальних викликів і трансформацій.

3. Інформаційні технології, зокрема соціальні мережі і цифрові платформи, мають двоякий вплив на демократію та права людини. З одного боку, вони сприяють розширенню доступу до інформації, забезпечують можливість участі громадян у публічних обговореннях, підвищують прозорість політичних інститутів, розширюють механізми політичної мобілізації. З іншого боку, швидкий розвиток інформаційних технологій та їх глобальне впровадження створюють нові виклики і ризики. Інформатизація може бути використана для посилення соціального контролю і порушення приватності, що загрожує правам і свободам особистості. Інформаційна цензура, дезінформація та маніпуляції з боку держав і недержавних акторів можуть підривати принципи свободи слова та доступу до інформації.

Процеси глобалізації та цифровізації також спричиняють цифрову нерівність, де доступ до інформаційних ресурсів та можливостей не є рівномірним, що підкреслює необхідність розвитку ефективних механізмів захисту прав у цифрову епоху, врахування нових правових і технологічних аспектів для забезпечення балансу між національною безпекою і правами людини. Цінності демократії та аксіологія прав людини вимагають, щоб сучасні виклики були вирішені через комплексний підхід до захисту прав людини, що враховує нові аспекти інформаційної революції і глобальної цифровізації.

У ситуаціях конфліктів, таких як війна в Україні, особливо важливо забезпечити доступ до достовірної інформації та захист прав людини, щоб підтримувати демократію та ефективно протидіяти інформаційним атакам і дезінформації. Загалом, сучасні виклики вимагають комплексного підходу до

захисту прав людини в умовах інформаційної революції та глобальної цифровізації, з акцентом на збереження цінностей і принципів аксіології прав людини.

4. Аналіз правових систем показує, що романо-германські правові системи, хоч і мають спільні риси, проте відрізняються в контексті захисту прав людини через специфічні підходи, які варіюються між різними підгрупами. Системи правосуддя, що ґрунтуються на прецеденті, як англосаксонська, мають інші механізми забезпечення справедливості порівняно з романо-германськими системами. Релігійні правові системи, особливо в ісламських країнах, стикаються з додатковими викликами в адаптації щодо міжнародних стандартів прав людини. Усі ці фактори підкреслюють необхідність комплексного підходу до правових реформ і міжнародної правової гармонізації.

5. Регіональні системи захисту прав людини відзначаються значною різноманітністю залежно від історичних, культурних і політичних особливостей кожного регіону. Європейська, американська, африканська, арабська та азійсько-тихоокеанська системи демонструють як адаптацію міжнародних стандартів до локальних умов, так і вплив регіональних специфік на правозахисні практики. Європейська система, заснована на Європейській конвенції про права людини та Європейському суді з прав людини, виконує ключову роль у захисті прав громадян країн-членів Ради Європи. Американська система підкреслює важливість включення різних категорій прав, африканська Хартія акцентує право на самобутність і антиколоніальну боротьбу, арабська Хартія стикається з викликами через релігійні обмеження, а АТР відзначається своєю правовою та культурною різноманітністю. Регіональні механізми захисту прав людини не тільки адаптують міжнародні принципи до місцевих умов, але й формують унікальні правозахисні підходи, що сприяють справедливості і рівності на глобальному рівні.

Цивілізаційна правосвідомість, у свою чергу, відіграє вирішальну роль у формуванні та розвитку згаданих регіональних систем. Вона визначає, як

історичний досвід, культурні традиції та соціальні цінності кожного регіону впливають на розуміння і реалізацію прав людини.

6. Результати дослідження сучасних аспектів свободи, відповідальності та їхнього впливу на права людини в Україні свідчить, що реалізація цих прав суттєво залежить від глобальних та внутрішніх викликів.

Глобалізація виступає як двоякий фактор: вона породжує нові виклики, такі як екологічні проблеми та соціальна нерівність, але також надає можливості для міжнародної підтримки та співпраці. Демографічні зміни, зокрема внаслідок військового конфлікту, відзначаються істотним впливом на структуру населення та потребують адаптації політики та стратегії для підтримки стійкого розвитку.

В умовах сучасних глобальних трансформацій формування концепції універсальних прав людини набуває особливої складності та багатогранності, що пов'язано з необхідністю враховувати культурну та цивілізаційну різноманітність світу, а також із викликами, спричиненими глобалізацією. Універсальні права людини мають адаптуватися до нових реалій. Важливим аспектом стає міжкультурний діалог, що дозволяє знайти спільні підходи та компроміси, забезпечити мирне співіснування різних суспільств у глобалізованому світі.

Ефективна імплементація прав людини в Україні потребує врахування глобальних і локальних факторів, інтеграції їх у політичні та соціальні стратегії, що сприятиме забезпеченню стабільного і справедливого розвитку суспільства.

7. Сучасному розумінню прав людини притаманні суттєві культурні та цивілізаційні відмінності, що визначаються історичними, соціальними та релігійними контекстами різних народів. Західні цивілізаційні моделі прав людини, що акцентують індивідуалізм, автономію та юридичний захист, суттєво відрізняються від східних моделей, які більше орієнтовані на колективізм, гармонію та релігійні норми.

Цивілізаційний підхід дозволяє глибше зрозуміти ці відмінності, аналіз філософсько-правових аспектів прав людини в контексті культурних традицій та соціальних норм різних народів підкреслює необхідність адаптації універсальних стандартів прав людини до місцевих культурних особливостей.

Зокрема, східні моделі прав людини часто поєднують права і обов'язки, зосереджують увагу на соціальному благополуччі та гармонії, що відрізняє їх від західних концепцій, які більше акцентують права індивіда як автономної одиниці, що створює необхідність для міжкультурного діалогу та взаємного розуміння з метою забезпечення ефективний захисту прав людини в умовах глобалізації та культурного різноманіття.

Таким чином, інтеграція цивілізаційних моделей прав людини у глобальний контекст вимагає гнучкого підходу, що враховує як універсальні цінності, так і культурну специфіку, що сприяє більш ефективному захисту та реалізації прав людини у різних соціокультурних середовищах.

8. Глобалізаційні трансформації соціокультурної реальності спонукають Україну, як молоду державу, до визначення свого місця у світовій спільноті, з обов'язковими урахуванням глобалізаційних процесів та імплементацією міжнародних стандартів прав людини у вітчизняну правову систему.

Загострення культурно-цивілізаційних конфліктів у XXI столітті здійснює значний вплив на форми реалізації прав людини. Конфлікти, що виникають на тлі культурних та цивілізаційних розбіжностей, часто виявляють слабкі місця в існуючих системах правового захисту і ставлять перед ними нові виклики. В умовах глобалізації та культурних зіткнень такі конфлікти здебільшого призводять до порушень прав людини, оскільки різні культурні та цивілізаційні системи мають різні підходи до правового регулювання та захисту прав особи.

Протистояння, що виникає внаслідок культурних і цивілізаційних розбіжностей, може як ускладнювати процес імплементації універсальних стандартів прав людини, так і стимулювати розвиток нових механізмів захисту. Етнічні протистояння, релігійні конфлікти та інші культурно зумовлені суперечності часто виявляють недостатність наявних правозахисних інститутів

у забезпеченні ефективного захисту прав людини. Це вимагає адаптації правозахисних практик до нових умов і розробки спеціалізованих підходів, що враховують культурні та цивілізаційні контексти.

Дослідження цих конфліктів підкреслює необхідність міжнародного співробітництва та розвитку правозахисних інституцій, здатних враховувати культурні особливості та забезпечувати справедливість в умовах культурно-цивілізаційних зіткнень. Роль міжнародних організацій та національних правозахисних інституцій є критично важливою для адаптації правозахисних механізмів до реалій сучасного світу і забезпечення дотримання прав людини в умовах глобальних культурних і цивілізаційних змін.

9. Футурологічний аналіз сучасних тенденцій розвитку прав людини відіграє критичну роль у розумінні та розвитку прав людини в умовах швидких технологічних, соціальних і геополітичних змін. Технологічний прогрес, включаючи ШІ і цифрові технології, відкриває нові можливості, але водночас створює нові виклики, пов'язані з приватністю, етикою та безпекою. Глобалізація та зміни в міжнародному правопорядку також впливають на права людини, вимагаючи адаптації та трансформації наявних механізмів їх захисту.

У контексті конфліктів, як показує війна в Україні, традиційні міжнародні механізми захисту прав людини не завжди є ефективними, що підкреслює необхідність їх удосконалення. Потреба у модернізації правової бази та інституцій є очевидною, зокрема, у розробці ефективних механізмів захисту прав людини під час війни та у відповідь на нові глобальні виклики.

Незважаючи на оптимістичні перспективи розвитку прав людини завдяки інклюзивності, цифровій трансформації та глобальному співробітництву, існують і песимістичні сценарії, включаючи зростання конфліктів, політичні репресії та кіберзлочинність. Реалізація того чи іншого сценарію залежатиме від багатьох факторів, включаючи політичну волю, міжнародну співпрацю та адаптацію до технологічних змін. Важливість захисту прав людини залишається невід'ємною частиною глобальної стратегії справедливості та соціального розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдєєва Г. К. Проблеми використання систем штучного інтелекту в роботі органів кримінальної юстиції. *Використання технологій штучного інтелекту у протидії злочинності*: матеріали наук.-практ. онлайн-семінару (м. Харків, 5 листоп. 2020 р.). Харків: Право, 2020. С. 6–10.
2. Аврамова О. Четверте покоління прав людини: постановка проблеми. *Право України*. 2010. № 2. С. 101–107.
3. Австрійський Цивільний кодекс. URL: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10001622> (дата звернення: 14.09.2024).
4. Алямкін Р. Міжнародно-правовий режим захисту прав людини під час внутрішніх збройних конфліктів. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 6. С. 47–51.
5. Амельченко Н. Цінності об'єднаної Європи. Київ: ГО «Лабораторія законодавчих ініціатив». 2014. 42 с.
6. Американська конвенція з прав людини (Пакт Сан-Хосе) 1969 р. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/russian/instree/Rzoas3con.html> (дата звернення: 15.11.2023).
7. Андрієнко О. В. Постдемократія як відповідь на світоглядну кризу сучасності. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2009. № 3. С. 96–100.
8. Андрущенко В., Горбунова Л., Култаєва М., Пролєв С. Філософія і методологія розвитку вищої освіти України в контексті євроінтеграційних процесів. Київ: Педагогічна думка, 2011. 320 с.
9. Андрущенко О. П. Вплив цифровізації на ціннісні пріоритети розвитку прав людини. *Інформація і право*. 2023. № 4 (47). С. 106-115.

10. Андрущенко О. П. Вступ до ЄС як детермінанта нових гарантій захисту прав і свобод в Україні. *Філософія і право: тези доп. XIX Міжнар. наук. конф. аспірантів та студентів* (18 трав. 2023 р.). Харків: Право, 2023. С. 7-9.
11. Андрущенко О. П. Забезпечення прав людини в умовах тотальної інформатизації суспільства. *«Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2023. № 4 (59). С. 114-124.
12. Андрущенко О. П. Захист прав людини в умовах збройної агресії Російської Федерації: філософсько-правовий аспект. *Юридична осінь 2022: збірник тез доповідей та наукових повідомлень учасників міжнародної науково-практичної конференції молодих учених та студентів*. (м. Харків, 17 листопада 2022 р.). Харків, 2022. С. 52-54.
13. Андрущенко О. П. Захист прав людини в умовах розвитку штучного інтелекту. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2024. Вип. 47. С. 186-193.
14. Андрущенко О. П. Національна безпека і права людини: філософсько-правові аспекти кореляції. *Система міжнародної безпеки: сучасні тенденції та виклики (до 75-річчя створення НАТО): збірник матеріалів Всеукраїнської наукової онлайн-конференції (25–26 квітня 2024 року)*. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2024. С. 128-132.
15. Андрущенко О. П. Практика забезпечення прав людини як філософсько-правова проблема. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Двадцять перші осінні юридичні читання»*. (м. Хмельницький, 6 жовтня 2022 р.). Хмельницький, 2022. С. 5-6.
16. Андрущенко О. П. Проблеми захисту прав людини, які виникають в результаті глобалізаційних трансформацій. *Інформація і право*. 2022. № 4 (43). С. 118-128.

17. Андрущенко Т. Ціннісні характеристики поняття «демократія» як ідейно-світоглядної основи в контексті творення міжкультурного політичного діалогу. *Вісник Львівського університету*. 2018. Вип. 16. 101-107.
18. Анісімова М. Ф. Зобов'язання України щодо прав і основних свобод людини у зв'язку зі вступом до Ради Європи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2001. 16 с.
19. Антонович М. М. Еволюція поняття прав людини та проблема їх класифікації. *Наукові записки НаУКМА*. 2005. Т. 45. С. 9-16.
20. Арабська Хартія прав людини. Об'єднання Націй. Цифрова бібліотека. URL: https://web.archive.org/web/20141129015928/http://en.alkarama.org/index.php?option=com_content&view=article&catid=17%3Acommuniqu&id=72%3Aarab-charter-on-human-rights-written-in-1994-it-is-enforced-in-2008&Itemid=197 (дата звернення: 15.11.2023).
21. Арабська хартія прав людини. Презентація. URL: <https://www.slideshare.net/slideshow/pptx-008f/267002171> (дата звернення: 15.11.2023).
22. Аракелян М. Р. Дослідження правозахисної діяльності інституту адвокатури: історичний підхід. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2014. Т. 14. С. 34-41.
23. Арістотель. Політика / Пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. Київ: Основи, 2000. 239 с.
24. Африканська хартія прав людини і народів 1981 р. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/russian/instree/Rz1afchar.html> (дата звернення: 15.11.2023).
25. Бабкіна О. В. Політико-правова культура демократичного типу: проблеми формування. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. 2011. Вип. 5. С. 5–10.

26. Байрачний С. Н. Людське «вимірювання» права як проблема філософсько-правового дослідження. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2008. № 4. С. 163-167.
27. Балтаджи П. М., Суханова Д. С. Соціальний конфлікт в контексті нової реальності. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 4. С. 78 - 81.
28. Банах С. В. Функції омбудсманів у сучасному світі: порівняльно-правове дослідження: дис. ...канд. юрид. наук. Маріуполь, 2014. 236 с.
29. Бехруз Х. Універсалізм і релятивізм цінностей у контексті діалогу правових культур. *Філософія права і загальна теорія права*. 2012. № 2. С. 128-138.
30. Бикова Я. А. Синкретико-історичний підхід у сучасному праворозумінні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 65. С. 511-517.
31. Бідзюра І. Філософське обґрунтування ідеї сталого розвитку. *Політика і час*. 2004. № 3. С. 130-136.
32. Білоконенко Л. А. Українськомовний міжособистісний конфлікт: монографія. Київ: Інтерсервіс, 2015. 335 с.
33. Білорус О. Г., Лук'яненко Д. Г. та ін. Глобалізація і безпека розвитку: монографія. Київ: КНЕУ, 2001. 733 с.
34. Бобровник С. В. Компроміс і конфлікт у праві: антрополого-комунікативний підхід до аналізу: монографія. Київ: Юридична думка, 2011. 976 с.
35. Булеца С. Б., Менджул М. В., Паніна Ю. С. Четверте покоління прав людини: особливості правового регулювання, проблеми та перспективи розвитку в сфері охорони здоров'я: монографія / за заг. ред.: д.ю.н., проф. С.Б. Булеци; д.ю.н., доц. М.В. Менджул. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2020. 444 с.
36. Бурлай Є. В. Дуалізм «природного» та «позитивного» в праві як філософська проблема. *Проблеми філософії права*. Київ-Чернівці, 2003. Т. I. С. 83-85.
37. Буткевич В. Г. Міжнародне право. Основи теорії. Київ: Либідь, 2002. 608 с.
38. Васецький В. Ю. Доктрина прав людини в романо-германській правовій системі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2006. 20 с.

39. Верховна Рада України ратифікувала Римський статут Міжнародного кримінального суду та поправки до нього. URL: [https://www.rada.gov.ua/news/razom/252711.html#:~:text=Верховна%20Рада%20України%20прийняла%20на,підтримали%20281%20народний%20депутат%20України\(дата звернення: 06.09.2024\)](https://www.rada.gov.ua/news/razom/252711.html#:~:text=Верховна%20Рада%20України%20прийняла%20на,підтримали%20281%20народний%20депутат%20України(дата звернення: 06.09.2024)).
40. Власенко В. В. Вплив процесів глобалізації на правові системи сучасності. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 1. С. 9–13.
41. Ворона В. Право на евтаназію як складова права людини на життя. *Право України*. 2010. № 5. С. 199–205.
42. Вплив повномасштабної війни на міграцію українців: як масштаби переміщення оцінюють держава Україна та міжнародні організації. ОПОРА - Громадянська мережа - вибори в Україні - Election in Ukraine. URL: <https://www.opora.ua.org/viyna/vpliv-povnomasshtabnoyi-viini-na-migratsiiu-ukrayintsiv-iaak-masshtabi-peremishchennia-otsiniuiut-derzhava-ukrayina-ta-mizhnarodni-organizatsiyi-24523> (дата звернення: 03.05.2024).
43. Галущенко Г. В. Проблема застосування права країни з множинністю правових систем. *Юридична наука*. 2015. № 11. С. 213-220.
44. Гальчинський А. Глобальні трансформації: уроки для України. *Політика і час*. 2005. № 8. С. 18-28.
45. Геня Б. О. Аксіологічний підхід як основа деонтологічних досліджень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. юриспруденція*. 2013. Вип. 6-1 (1). С. 9-11.
46. Гіда Є. О. Історичні передумови формування загальнолюдських стандартів прав людини. *Вісник університету внутрішніх справ*. 1999. Вип. 5. С. 146-154. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnUvs_1999_5_23 (дата звернення: 21.05.2023).
47. Гладчук Д. І. Поняття прав людини: історія виникнення, зміст та ознаки. *Актуальні питання розвитку юридичної науки в умовах COVID-19*:

- матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Рівне, 10–11 грудня 2020 року). Рівне: Видавничий дім «Гельветика», 2020. Ч. 1. С. 16-19.
48. Головань В. Світовий досвід діяльності інституту омбудсмана. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 3. С. 199-203.
49. Головатий М. Обережно – глобалізація. *Освіта і управління*. 2004. Т. 7. № 2. С. 24-29.
50. Гончаренко К. С. Цифрова людина: фантазм втрати ідентичності. *Філософські обрії*. 2019. Вип. 42. С. 137–140.
51. Горошкова Л. А., Хлобистов Є. В., Трофимчук В. О. Взаємозв'язок економічного зростання та асиміляційного потенціалу доквілля у забезпеченні сталого розвитку національного господарства. *Управління проектами та розвиток виробництва*. 2019. № 1 (69). С. 24-37.
52. Григорук Н. А. Демократичні цінності суспільства. *Ціннісні орієнтири в сучасному світі: теоретичний аналіз та практичний досвід*: збірник тез III Міжнародної науково-практичної конференції (13-14 травня 2021 р., м. Тернопіль). Тернопіль: Вектор, 2021. С. 80-83
53. Гринько С. Д. Jus gentium як підгрунття міжнародного приватного права. *Римське право як підгрунття сучасного права Європи*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 27 травня 2016 р.). Одеса: Фенікс, 2016. С. 6-9.
54. Давимука С. Політичні режими сучасності та перехід до демократії. Львів: Національна академія наук України. Ін-т регіональних досліджень. 1999. 168 с.
55. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Діалектична єдність інформаційних прав та інформаційної свободи: до усвідомлення. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2017. № 1 (32). С. 5-15.

56. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Інформатизація як атрибут інформаційного суспільства: від ретроспекції до сучасної рефлексії. *Інформація і право*. 2022. № 1 (40). С. 9-20.
57. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Методи правового дослідження. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т.* Харків: Право, 2017. Т. 2: Філософія права / редкол.: С. І. Максимов (голова) та ін. С. 456-460.
58. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Методи правового дослідження. *Соціологія права: енциклопедичний словник* / Л. М. Герасіна, О. Ю. Панфілов, В. Л. Погрібна та ін.; за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2020. С. 539-542.
59. Дашковська О. Р. Покоління прав людини як соціальна форма опосередкування свободи. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2016. № 22. С. 4–7.
60. Денисова А. В. Діалектика і системний підхід як основа методології дослідження проблеми адміністративного нагляду органів виконавчої влади України. *Право і суспільство*. 2016. № 6. С. 108-113.
61. Дзьобань О. П. Герменевтичний метод у сучасних цивілістичних дослідженнях: до питання про доцільність застосування. *Інформація і право*. Київ, 2017. № 2 (21). С. 5–12.
62. Дзьобань О. П. Інформаційно-цифровий континуум як соціокультурний феномен: до проблеми концептуалізації. *Інформація і право*. 2024. № 2 (49). С. 62-75.
63. Дзьобань О. П. Людина цифрова. *Енциклопедія соціогуманітарної інформології* / координатор проекту та заг. ред. проф. К. І. Беляков. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 2. С. 177-181.
64. Дзьобань О. П. Суспільство знань. *Енциклопедія соціогуманітарної інформології* / координатор проекту та заг. ред. проф. К. І. Беляков. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2020. Т. 1. С. 246-250.
65. Дзьобань О. П. Філософія науки: підручник. Київ; Одеса: Фенікс, 2024. 516 с.

- 66.Дзьобань О. П. Цифрова людина як філософська проблема. *Інформація і право*. 2021. № 2. С. 9-19.
- 67.Дзьобань О. П., Яроцький В. Л. Соціологічний та аксіологічний напрямки сучасних правових досліджень. *Інформація і право*. 2018. № 1 (24). С. 5-13.
- 68.Доннеллі Дж. Культурний релятивізм та універсальні права людини. Права людини: концепції, підходи, реалізація / пер. з англ. і ред. Б. Зізік. Київ: Вид-во «Ай Бі». 2003. С. 129-144.
- 69.Дручек О. В., Зварич Р. В., Новікова М. М. Романо-германська та англосаксонська правові системи: історичні аспекти формування та основні характеристики. *Право та державне управління*. 2023. № 2. С. 405-414.
- 70.Дужа І. А. Еволюція політики США в Азійсько-Тихоокеанському регіоні: монографія. Біла Церква: ДНВЗ «БНАУ», 2018. 198 с.
- 71.Дуцяк І. З. Аналіз змісту поняття «метод емпіричного дослідження». *Перспективи. Соціально-політичний журнал*. 2021. № 2. С. 10-17.
- 72.Єленський В. Релігійна свобода: глобальні виміри. URL: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=878%3A1&catid=37%3Aart&Itemid=64&l (дата звернення: 15.11.2023).
- 73.Єльнікова М. О. Сучасні концепції розуміння прав і свобод людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 28. С. 72–76.
- 74.Журавльов А. В. Судовий прецедент як джерело права в адміністративному судочинстві. *Актуальні проблеми держави і права*. 2016. С. 75–85.
- 75.Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 21.07.2023).
- 76.Загоруй І. С. Поняття «права людини»: теоретико-правові підходи до розуміння прав людини. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. Вип. 2. С. 66-82.

77. Заєць А. П. Первісне суспільство і право. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2018. Т. 2. С. 13-19.
78. Зварич Р. Національна держава в контексті глобалізації. *Юридична Україна*. 2009. № 2. С. 8-11.
79. Зимогляд В. Я. Громадянське суспільство: соціально-політичні аспекти і проблеми становлення в Україні. *Суспільство і політичні інститути в умовах трансформації і реформ: XXI Харківські політологічні читання: матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції*. Харків: ХАП, НЮАУ імені Ярослава Мудрого, НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування АПрН України, 2008. С. 85-87.
80. Інформаційне суспільство в світі та Україні: проблеми становлення та закономірності розвитку: колективна монографія / за ред. д. філософ. н., проф. В.Г. Воронкової. Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2017. 292 с.
81. Ісаков В. Система права та правова система: історико-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 2. С. 12-15.
82. Калиновський Ю. Ю. Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність: монографія. Харків: Право, 2008. 288 с.
83. Калиновський Ю. Ю. Суспільна правосвідомість у державотворчому процесі України. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2016. № 2. С. 30–40.
84. Калиновський Ю. Ю., Мануйлов Є. М. Вплив соціальних мереж на аксіогенезу особистості. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія*. Харків: Право, 2021. № 3 (50). С. 28-40.
85. Калиновський Ю. Ю., Мануйлов Є. М. Ціннісні девіації в соціальних мережах як загроза соціокультурному розвитку України. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія:*

- філософія, філософія права, політологія, соціологія*. Харків: Право, 2021. № 1 (48). С. 51-69.
- 86.Калмиков Т. О. Тематичні напрямки діяльності Комісара з прав людини Ради Європи. *Юридичний вісник*. 2015. № 2. С. 101-112.
- 87.Квятковська Б. І. Особливості судового прецеденту в англо-саксонській та романо-германській правових сім'ях (порівняльний аналіз). *Теорія і практика правознавства*. 2013. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_1_3 (дата звернення: 10.12.2023).
- 88.Кияк М. Т. Порівняльний аналіз християнського та ісламського бачення проблеми співвідношення моралі та економіки. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2005. № 301-302. С. 197-200.
- 89.Климанська Л. Д., Луцишин Г. І. Парадокси інформаційної демократії. Перспективи. *Соціально-політичний журнал*. 2023. № 1. С. 142–152.
- 90.Клімова Г. П. Правосвідомість: до питання теорії. *Актуальні питання інноваційного розвитку*. 2012. № 2. С. 35–41.
- 91.Ковтуненко Е. С. Розвиток методології та методики порівняльних досліджень. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія: Соціологія*. 2012. Т. 201. Вип. 189. С. 27-31.
- 92.Кожан В. В. Класифікація особистих прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 35(1.1). С. 24-27.
- 93.Козинець О. Г., Приходько В. О. Держава та право в ученні Ш.Л. Монтеск'є. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2020. Том 31 (70) № 1. С. 26-31.
- 94.Козюбра М. І. Доктрина природного права: через історичні злети й падіння до визнання основою найважливіших досягнень сучасної правової теорії та практики. *Право України*. 2021. № 1. С. 12–42.

95. Колодяжна В. В. Історія формування та сучасний стан романо-германської правової сім'ї. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 46-53.
96. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 21.07.2023).
97. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 28.08.2023).
98. Коппель О, Пасінчук К. Європа і Близький Схід: сфера між цивілізаційних відносин. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія. Міжнародні відносини*. 2006. Вип.34. С.51–56.
99. Коран. Переклад смислів українською мовою / Переклад Михайла Якубовича. Дніпро: Середняк Т. К., 2016. 480 с.
100. Королівство жорстокості. Саудівська Аравія стала одним зі світових лідерів за порушеннями прав людини. URL: <https://nv.ua/ukr/world/countries/korolivstvo-zhorstokosti-sauidivska-aravija-stala-odnim-zi-svitovikh-lideriv-v-porushenni-prav-ljudini-2504323.html> (дата звернення: 10.12.2023).
101. Котигоренко В. Знання про соціальний конфлікт: абсолют чи відносність? *Політичний менеджмент*. 2003. № 2. С. 137–155.
102. Кофман Б. Я. Покоління прав людини та їх вплив на становлення і трансформацію конституційно-правового статусу людини і громадянина. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 5. С. 29-37.
103. Крижанівський А. Ознаки сучасного правопорядку в контексті трансформаційних викликів. *Право України*. 2008. № 6. С. 47-50.

104. Кримський С. Б. Цивілізаційний розвиток людства. Київ: Вид-во «Фенікс», 2007. 316 с.
105. Кудін А. А. Роль англосаксонської правової сім'ї у розвитку правових систем світу. *Науковий вісник публічного та приватного права: збірник наукових праць*. 2020. № 4. С. 35-45.
106. Кудрявцева Н. С. Методологія когнітивних досліджень: перспективи емпіричного підходу. *Мовознавство*. 2013. № 1. С. 66-76.
107. Кудряченко А. Засадничі демократичні цінності та їх вплив на розбудову громадянського суспільства в країнах Європи. *Віче*. 2015. № 2. С. 3-7.
108. Кудряченко А. І. Європейські демократичні цінності в добу глобалізації. Ціннісний вимір розвитку цивілізацій і глобалізація: збірник наукових праць / за заг. ред. О. В. Зернецької. 2019. С. 5-16.
109. Кузнєцов О. Виявлення ключових понять з тексту за допомогою контент-аналізу. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В.І.Венедського*. 2014. Вип. 40. С. 52-60.
110. Кузнєцов О., Кузнєцов А. Контент-аналіз як засіб виявлення ступеня новизни публікацій. *Вісник Книжкової палати*. 2013. № 1. С. 32-33.
111. Куцька О. М., Плазова Т. І., Казан Е. М. Воєнні конфлікти та їх вплив на політичну та соціальну історію. *Вісник науки та освіти*. 2023. №. 9 (15). С. 874-884.
112. Кучук А. Аксіологічний підхід до дослідження правових явищ. *Підприємництво, господарства і право*. 2016. № 9. С. 116-120.
113. Лок Дж. Два трактати про правління: пер. П. Содомора. Київ: Наш Формат, 2020. 312 с.
114. Ломанн Г., Госепат Ш. Вступ. Філософія прав людини / за ред.: Ш. Госепата, Г. Ломанна / пер. з нім.: О. Юдіна, Л. Доронічевої. 2-ге вид. Київ: Ніка-Центр, 2012. С.15-31.

115. Лук'янов Д. Правова система як предмет порівняльно-правових досліджень: характеристика за теорією систем. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 2. С. 27-35.
116. Максимов С. І. Правова реальність: досвід філософського осмислення. Харків: Право, 2002. 328 с.
117. Малигіна В. Д., Холодова О. Ю., Акімова. Л. М. Методологія наукових досліджень: монографія. Рівне: НУВГП, 2016. 247 с.
118. Марцеляк О. В. Конституційно-правовий статус інституту омбудсмана: світовий досвід та українська модель: дис. доктора юридичних наук: 12.00.02. Одеса, 2004. 472 с.
119. Марченко М. А. Методологічні основи дослідження «юридична категорія «людська гідність». *Альманах права*. 2020. Вип. 11. С. 155-161.
120. Мельник В. В. Проблема взаємодії людини і суспільства в глобалізованому соціумі. *Гілея: науковий вісник*. 2016. Вип. 110. С. 197-203.
121. Мельник В. В. Соціально-філософський аналіз взаємовпливу і взаємодії особистості і глобалізованого соціуму. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2011. Вип. 46. С. 96-108.
122. Мельничук О. С. Застосування класичних та некласичних принципів у втіленні доктрини прав людини. *Забезпечення прав людини: національний і міжнародний виміри*: матер. II Всеукр. наук.-практ. конференції (м. Вінниця, 9 грудня 2022 р.). Вінниця, 2022. С. 65-70.
123. Миськевич Т. М. Цифрова нерівність у сучасному суспільстві: український вимір світових тенденцій. *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*. 2019. Вип. 3. С. 87-107.
124. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 21.07.2023).

125. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення: 21.07.2023).
126. Мінфін: Видатки загального фонду держбюджету у грудні 2023 року становили 401,4 млрд грн. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minfin-vydatky-zahalnoho-fondu-derzhbiudzhetu-u-hrudni-2023-roku-standovyly-4014-mlrd-hrn> (дата звернення: 28.07.2024).
127. Мінюков А. Теоретичні та історико-правові засади забезпечення органами державної влади прав і свобод людини і громадянина в Україні. *Право України*. 2007. № 5. С. 15-19.
128. Назарчук О. Захист прав людини: сучасний стан та проблеми реалізації. *Теорія та історія держави і права. Історія політичних і правових вчень. Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 2 (30). С. 19-23. URL: <http://appj.wunu.edu.ua/index.php/apl/article/download/1350/1397> (дата звернення: 26.05.2024).
129. Налуцишин В. В. Гуманістичні уявлення про соціальний контроль та правовий порядок у філософсько-правових поглядах Ш.-Л. де Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Вольтера, Б. Спінози та С. фон Пуфендорфа. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 3. С. 18-21.
130. Наставна Г. В. Роль антрополого-комунікативного підходу у пізнанні людиноцентризму в праві. *Альманах права*. 2017. Вип. 8. С. 217-220.
131. Наумкіна С. Глобалізація: тенденції інтеграції, універсалізації та поляризації сучасного світу. *Політичний менеджмент*. 2005. № 6. С. 121—128.
132. Негодченко О. В. Забезпечення прав і свобод людини органами внутрішніх справ: організаційно-правові засади: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2004. 39 с.

133. Оніщук М. Проблеми забезпечення прав людини в Україні: від загальної декларації прав людини до сьогодення. *Право України*. 2009. № 4. С. 29-35.
134. Оніщенко Н. М. Правотворчі процеси миробудівництва: контекст європейської інтеграції. Правотворення і правотворчість в умовах воєнного стану та миробудівництва: монографія. До 75-річчя Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України. Київ: Парламентське видавництво, 2023. С. 138-167.
135. Онопрієнко М. В. Дорожня карта високих технологій. Історико-наукові та філософсько-наукознавчі аспекти мегатехнологій знаннєвого суспільства: монографія. Київ: Інформ.-аналіт. агенство, 2011. 359 с.
136. Павленко Ю. В. Культурно-мовні контраверзи глобальної цивілізації. *Цивілізаційні моделі сучасності та їх історичне коріння*. Київ: Наукова думка, 2002. С. 589—593.
137. Павленко Ю. Концептуальні засади осмислення цивілізаційного процесу. *Світогляд*. 2007. № 5 (7). С. 72-79.
138. Павленко Ю. Цивілізаційні аспекти глобальних протиріч у сучасному світі. *Освіта і управління*. 2004. Т. 7. № 2. С. 9-17.
139. Перглер Т. Поняття демократії у сучасному філософському і політологічному дискурсі. *Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник»*. 2013. Вип. 77 (№ 10). С. 171-174.
140. Перепелиця Г. М. Воєнно-політичний конфлікт: методологія дослідження та врегулювання: автореф. дис. ... д-ра політ. наук. Київ, 1996. 38 с.
141. Піх Ю. А. Співвідношення світського та релігійного в іудейському праві. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки»*. 2017. № 5. С. 41-48.
142. Платон. Держава / Пер. з давньогрец. та комент. Д. Коваль. Київ: Основи, 2000. 354 с.

143. Подковенко Т. О. Антропологічний підхід до права як основа юридичної науки. *Право і суспільство*. 2015. № 2. С. 32-38.
144. Попов Ю. Ю. Прецедентне право у контексті загальнообов'язковості судових рішень та українські перспективи. *Форум права*. 2010. № 3. С. 351–363.
145. Порев С. П. Університет і наука. Епістемологія, методологія і педагогіка виробництв знань: монографія. Київ: Хімджест, 2012. 382 с.
146. Порухення прав людини у Саудівській Аравії хочуть приховати за престижем АПЛ. URL: <https://fakty.com.ua/ua/sport/20200417-porushennya-prav-lyudyny-u-sauidivskij-araviyi-hochut-pryhovaty-za-prestyzhem-apl/> (дата звернення: 10.12.2023).
147. Потульницький В. А. Теорія української політології. Київ: Либідь, 1993. 248 с.
148. Правова доктрина і державність: вектор взаємозв'язку: монографія / за заг. ред.. Н.М. Оніщенко. Київ: Наукова думка. 2022. 432 с.
149. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 грудня 1997 р. № 776/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1998. № 20. Ст. 99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.11.2023).
150. Пунченко О. П. Методологічні новації у сучасному науковому пізнанні. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2014. № 57. С. 27–37.
151. Пушкаренко С. О. Інститут омбудсмена системи захисту прав людини: зарубіжний досвід для України. *Таврійський науковий вісник. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2024. № 1. С. 82-88.
152. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. Вид. 8-ме, стереотипне. Харків: Консум, 2005. 160 с.
153. Раданович Н. М. Національна імплементація міжнародних договорів щодо прав людини: загальнотеоретичне дослідження (на матеріалах

- вивчення Конвенції про захист прав і основних свобод людини): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2000. 20 с.
154. Разметаєва Ю. С. Демократія, права людини та інтернет. *Право і суспільство*. 2020. № 1. С. 104-110.
155. Рамкова конвенція про захист національних меншин. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055#Text (дата звернення: 06.09.2024).
156. Рекомендація Ради від 12 березня 2021 р. Щодо рівності, інклюзії та участі ромів 2021/C93/01. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ%3AJOC_2021_093_R_0001&qid=1616142185824 (дата звернення: 06.09.2024).
157. Риженко І. М., Дем'янюк О. М. Загальна характеристика регіональних систем захисту прав людини. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспуденція*. 2024. № 68. С. 145-148.
158. Рудецька П. А. Геноцид як злочин проти людства: поняття та його розуміння в міжнародному праві. *Українське суспільство та наука в умовах воєнного стану й євроінтеграційних перетворень: виклики, напрями відновлення і розвитку: всеукраїнська науково-практична конференція здобувачів вищої освіти*. 2023, Том 1. С. 222-225. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/26133> (дата звернення: 12.04.2024).
159. Рудецька П. А., Мануїлова К.В. Міжнародна кримінальна відповідальність посадових осіб держави за вчинення міжнародного злочину. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень: міжнародна наукова практична конференція*. 2023, Том 2. С. 404-407.

160. Савенко В. В. Філософсько-правове осмислення природного права та юридичного позитивізму: компаративний аналіз проблеми. *Право і суспільство*. 2014. № 6.2(2). С. 48-53.
161. Саламатов В., Колісник Г. Контент-аналіз відображення сенсу національних інтересів у стратегічних нормативно-правових документах. *Віче*. 2015. № 8. С. 22-28.
162. Семагіна Л. А. Інформаційні технології в глобальному світі. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. II Політологічні читання «Глобалізація світу та вибір моделі розвитку сучасної України». Питання політології*. 2003. № 592. С. 339-346.
163. Сенік О. М. Динаміка розвитку правового конфлікту. *Інформація і право*. 2013. № 1(7). С. 121–130.
164. Сімахова А. О., Церковний І. О. Міграційні процеси в Україні в умовах війни: соціальний аспект». *Економіка, управління та адміністрування*. 2022. № 4. (102). С. 60-64.
165. Скрипнюк О. В. Право України в умовах війни. *Правова держава. Щорічник наукових праць*. Вип. 34. С. 3-20.
166. Словничок юридичних термінів: навч. посіб. / уклад. В. П. Марчук. Київ: МАУП, 2003. 128 с.
167. Слотвінська Н. Д. Судова практика як джерело права: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2016. 203 с.
168. Слюсаренко І. Ю. «Діалог між цивілізаціями»: проблеми реалізації у сучасній світовій політиці. *Гілея: науковий вісник*. 2014. Вип. 80. С. 391-395.
169. Соціальні видатки державного бюджету у 2024 році складуть 470 млрд грн, – Прем'єр-міністр. URL: [https://www.kmu.gov.ua/news/sotsialni-vydatky-derzhavnoho-biudzhetu-u-2024-rotsi-skladut-470-mlrd-hrn-premier-ministr#:~:text=\(дата звернення: 29.07.2024\).](https://www.kmu.gov.ua/news/sotsialni-vydatky-derzhavnoho-biudzhetu-u-2024-rotsi-skladut-470-mlrd-hrn-premier-ministr#:~:text=(дата звернення: 29.07.2024).)

170. Статут Ради Європи від 5 травня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text (дата звернення: 14.01.2024).
171. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія. Київ: НІСД, 2011. 336 с.
172. Супрун А. О. Роль емпіричних методів у політичному аналізі. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія: Політологія*. 2014. Т. 236. Вип. 224. С. 21-25.
173. Суханов В. Ю. Категоріальна будова діалектики – мета індуктивного методу в філософії науки. *Молодий вчений*. 2018. № 7 (1). С. 12-18.
174. Тацій В. Я. 60 років Загальній декларації прав людини. *Право України*. 2008. № 12. С. 17—22.
175. Тополевський Р. Четверте покоління прав людини як зв'язок прав людини з науково-технічним розвитком. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні: матеріали V Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Львів, 10 грудня 2021 р.)*. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. С. 212-215.
176. Трубников В. М. Історія формування прав і свобод людини і громадянина. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Харків. 2011. Вип. 10. С. 292-296.
177. У Лондоні почалися заворушення на релігійному ґрунті. URL: http://newsradio.com.ua/2013_05_23/U-London-pochalisja-zavorushennja-na-rel-g-jnomu-grunt/ (дата звернення: 15.11.2023).
178. Україна: втрати серед цивільних осіб станом на 24 вересня 2023 року. Україна. URL: <https://ukraine.un.org/uk/247232-україна-втрати-серед-цивільних-осіб-станом-на-24-вересня-2023-року> (дата звернення: 29.07.2024).

179. Федорова А. Л. Міжнародно-правові зобов'язання України з Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 20 с.
180. Фесенко М. У вирі перемін. *Політика і час*. 2006. № 5. С. 23-33.
181. Фомін С. С. Глобалізація та її наслідки для України. *Політика і час*. 2001. № 7. С. 62-73.
182. Фурсіна Н. А. Теорія виникнення військових конфліктів, воєн. Економіка та держава. 2018. № 12. С. 81–88. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/12_2018/18.pdf (дата звернення: 26.10.2023).
183. Хантінгтон С. Новий світовий порядок у XXI столітті: глобальні тенденції та їх значення для України. *Національна безпека і оборона*. 2000. № 7. С. 7-10.
184. Хартія основних прав ЄС від 07.12.2000 р. URL: <https://ccl.org.ua/posts/2021/11/hartiya-osnovnyh-prav-yevropejskogo-soyuzu/> (дата звернення: 26.08.2023).
185. Хилько М. І. Екологічна політика: монографія. Київ: Абрис, 1999. 363 с.
186. Хрімлі І. А. Мораль і право як атрибути глобалізації. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2008. № 4. С. 203-208.
187. ЦАР: французи вилучають зброю у повстанців. URL: <http://1tv.com.ua/uk/euronews/2013/12/09/50373> (дата звернення: 15.11.2023).
188. Цветков В. В. Демократія і державне управління: теорія, методологія і практика: монографія. Київ: Юридична думка, 2007. 336 с.
189. Цивільний кодекс Іспанії. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/9338> (дата звернення: 04.09.2024).
190. Цивільний кодекс Франції. URL: https://pidru4niki.com/1965032358684/pravo/tsivilniy_kodeks_kodeks_napoleona_1804 (дата звернення: 14.09.2024).

191. Цивільний кодекс Швейцарії. URL: <https://business-swiss.ch/wp-content/uploads/2020/04/210-3.pdf> (дата звернення: 04.09.2024).
192. Чепульченко Т. О. Концепція прав людини: доктринальні підходи. *Альманах права*. 2020. Випуск 11. С. 258-265.
193. Чи загрожують Україні расово-етнічні заворушення на зразок тих, що спалахнули у Франції? URL: http://spetskor.dp.ua/art_323.php (дата звернення: 15.11.2023).
194. Шаганенко В. П. Особливості системи права у романо-германській правовій сім'ї. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2013. № 6-1. Т. 1. С. 88-91.
195. Шигаль Д. А. До питання щодо розмежування понять порівняння, порівняльного, порівняльно-історичного, порівняльно-правового та історико-правового порівняльного методів. *Форум права*. 2012. № 3. - С. 828-832.
196. Шигаль Д. А. Логічні засади порівняльно-історичного методу у дослідженні історії державно-правових явищ. *Форум права*. 2012. № 2. С. 790-794.
197. Юридична енциклопедія: у 6 т. / редкол. Ю. С. Шемшученко та ін. Київ: Укр. енцикл., 1998. Т. 4. 720 с.
198. A Threshold Crossed Israeli Authorities and the Crimes of Apartheid and Persecution. URL: <https://www.hrw.org/report/2021/04/27/threshold-crossed/israeli-authorities-and-crimes-apartheid-and-persecution> (дата звернення: 05.09.2024).
199. A Union of equality: EU anti-racism action plan 2020-2025. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/a_union_of_equality_eu_action_plan_against_racism_2020-2025_en.pdf (дата звернення: 06.09.2024).
200. African Commission on Human and Peoples' Rights (ACHPR). The official site of the ACHPR. URL: <https://www.achpr.org/> (дата звернення: 15.11.2023).

201. ASEAN Human Rights Declaration, AHRD, 2012. URL: [https://www.asean.org/wp-content/uploads/images/resources/ASEAN%20Publication/2013%20\(7.%20Jul\)%20-%20ASEAN%20Human%20Rights%20Declaration%20\(AHRD\)%20and%20Its%20Translation.pdf](https://www.asean.org/wp-content/uploads/images/resources/ASEAN%20Publication/2013%20(7.%20Jul)%20-%20ASEAN%20Human%20Rights%20Declaration%20(AHRD)%20and%20Its%20Translation.pdf) (дата звернення: 13.08.2024).
202. Bioprawo. Filozofia prawa w putaniach i odpowiedziach / pod redakcia Gezrego Zajadto I Kamila Zeidlero. Warszawa. Kehexisnexus. 2013. P. 149-156.
203. Cho Sungjoon A Social Theory of Legal Precedent. *Southern California Interdisciplinary Law Journal*. 2022. Vol. 31. P. 433-468.
204. Declaration of the Summit for Democracy. US Department of State. 2023, March 29. URL: <https://www.state.gov/declaration-of-the-summit-for-democracy-2023/> (дата звернення: 18.06.2023).
205. EU Roma strategic framework for equality, inclusion and participation (Brussels, 7.10.2020). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0620&qid=1615293880380> (дата звернення: 06.09.2024).
206. European Parliament resolution of 13 November 2018 on minimum standards for minorities in the EU. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2018-0447_EN.html (дата звернення: 06.09.2024).
207. European Union Agency for Fundamental Rights. URL: <https://fra.europa.eu/en> (дата звернення: 13.08.2024).
208. Fortin K. The relationship between international human rights law and international humanitarian law: Taking stock at the end of 2022? *Sage journals*. 2022. Volume 40, Issue 4. <https://doi.org/10.1177/09240519221134723>.
209. France sees global A.I. regulation ideas by the end of this year, wants to work with U.S. on tech laws. URL: <https://www.cnbc.com/2023/06/15/ai-regulation->

- france-sees-ideas-on-global-laws-by-end-of-year.html (дата звернення: 10.03.2024).
210. Goujard C. EU to launch platform to fight Russian, Chinese disinformation. Politico, 2023, February 7. URL: <https://www.politico.eu/article/eu-to-launch-plat-form-to-fight-russian-chinese-disinformation/> (дата звернення: 18.06.2023).
211. Guehenno J.-M. Globalization and International System of Democratic. *Journal of Democracy*. 1999. № 7. P. 22–38.
212. Hall H. The new voice of America: Countering Foreign Propaganda and Disinformation Act. *First Amendment Studies*. 2017. 51:2. pp. 49–61.
213. Holt J. C. Magna Carta and Medieval Government. Ronceverte: Hambledon Press, 1985. 316 p.
214. Huntington, Samuel P. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. London: Simon & Schuster. URL: <https://msuweb.montclair.edu/~lebelp/1993SamuelPHuntingtonTheClashOfCivilizationsAndTheRemakingofWorldOrder.pdf> (дата звернення: 15.09.2024).
215. International Human OHCHR. Rights Law. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-and-mechanisms/international-human-rights-law> (дата звернення: 10.12.2023).
216. Jolanta Jablonska-Bonca. Ontroletion to law. Warszawa: LexisNexis, 2008. P. 35.
217. Kuzniar R. Prawa człowieka. Prawo, instytucje, stosunki międzynarodowe. Warszawa: Wydawnictwo naukowe «Scholar», 2004. 112 s.
218. League of Arab States. URL: The official site of League of Arab States. URL: <http://www.leagueofarabstates.net/ar/Pages/default.aspx> (дата звернення: 14.01.2024).
219. Lijphart A. Democracies. Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries. New Haven, CT and London: Yale University Press. 1984. pp. xv, 229.

220. Linda C. Reif. Introduction. – In the International Ombudsman Anthology. *Selected Writing from the International Ombudsman Institute*. The Hague: Kluwer Law International, 1999. P. 22-38.
221. Machiavelli N. Il Sovrano. URL: <http://www.letteratura-italiana.com/pdf/letteratura%20italiana/05%20MACHIAVELLI%20Principe%20in%20italiano.pdf> (дата звернення: 06.09.2024).
222. Nye J. S., Jr. The Paradox of American Power. Why the World's Only Superpower Can't It Alone. N. Y., Oxford: Oxford University Press, 2002. XVIII. 222 p.
223. Organisation of the Islamic Cooperation (OIC). URL: <https://www.oic-oci.org> (дата звернення: 13.08.2024).
224. Organization of Islamic Cooperation. The official site of Organisation of Islamic Cooperation. URL: https://www.oic-oci.org/page/?p_id=52&p_ref=26&lan=en (дата звернення: 14.01.2024).
225. Osiatynski W. Prawa człowieka i ich granice. Krakow: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, 2011. 371 s.
226. Paris 2024 Boxing: all results, as Imane Khelif of Algeria takes home Olympic Gold medal in women's 66kg. URL: <https://olympics.com/en/news/paris-2024-boxing-women-imane-khelif-algeria-gold> (дата звернення: 04.09.2024).
227. Perez Ch., Nair A. Information Warfare in Russia's War in Ukraine: The Role of Social Media and Artificial Intelligence in Shaping Global Narratives. *Foreign Policy*. 2022, September 22. URL: <https://foreignpolicy.com/2022/08/22/information-warfare-in-russias-war-in-ukraine/> (дата звернення: 18.06.2023).
228. Rehman J. International Human Rights Law / J. Rehman. 2nd edition. Harlow: Pearson Education Ltd., 2010. 947 p.
229. Rising Islamophobia in UK creates fear among Muslims after Southport stabbing. URL: <https://www.aa.com.tr/en/europe/rising-islamophobia-in-uk->

- creates-fear-among-muslims-after-southport-stabbing/3297563#:~:text=The%20troubling%20events%20were%20triggered,was%20an%20%22Islamist%20immigrant.%22 (дата звернення: 14.09.2024).
230. Roma strategic framework for equality, inclusion and participation (Brussels, 7.10.2020). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0620&qid=1615293880380>(дата звернення: 06.09.2024).
231. Szabados Tamas «Precedents» in EU law – The problem of overruling. *Elte Law Journal*. URL: https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/86556/2015_1_ELJ_teljes-125-146.pdf?sequence=1 (дата звернення: 28.07.2024).
232. *The English Works of Thomas Hobbes*. London: Kessinger Publishing, LLC, 1839. Vol. 3. 117 p.
233. Ukraine Headed for Perfect Storm of Demographic Decline. *Atlantic Council*, February 7, 2018. URL: <https://www.populationpyramid.net/ukraine/2050> (дата звернення: 29.07.2024).

ДОДАТКИ

Додаток 1

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові публікації, в яких опубліковано основні результати дослідження:

1. Андрущенко О. П. Проблеми захисту прав людини, які виникають в результаті глобалізаційних трансформацій. *Інформація і право*. 2022. № 4 (43). С. 118-128.

DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2022.4\(43\).270073](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2022.4(43).270073)

2. Андрущенко О. П. Вплив цифровізації на ціннісні пріоритети розвитку прав людини. *Інформація і право*. 2023. № 4 (47). С. 106-115.

DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.4\(47\).291594](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.4(47).291594)

3. Андрущенко О. П. Захист прав людини в умовах розвитку штучного інтелекту. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2024. Вип. 47. С. 186-193.

DOI: <https://doi.org/10.31359/2079-6242-2024-47-186>

Наукові праці, в яких засвідчено апробацію матеріалів дослідження:

1. Андрущенко О. П. Практика забезпечення прав людини як філософсько-правова проблема. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Двадцять перші осінні юридичні читання»*. (м. Хмельницький, 6 жовтня 2022 р.). Хмельницький, 2022. С. 5-6.

2. Андрущенко О. П. Захист прав людини в умовах збройної агресії Російської Федерації: філософсько-правовий аспект. *Юридична осінь 2022: збірник тез доповідей та наукових повідомлень учасників міжнародної науково-практичної конференції молодих учених та студентів*. (м. Харків, 17 листопада 2022 р.). Харків, 2022. С. 52-54.

3. Андрущенко О. П. Вступ до ЄС як детермінанта нових гарантій захисту прав і свобод в Україні. *Філософія і право: тези доп. XIX Міжнар. наук. конф. аспірантів та студентів* (м. Харків, 18 трав. 2023 р.). Харків: Право, 2023. С. 7-9.

4. Андрущенко О. П. Національна безпека і права людини: філософсько-правові аспекти кореляції. *Система міжнародної безпеки: сучасні тенденції та виклики (до 75-річчя створення НАТО): збірник матеріалів Всеукраїнської наукової онлайн-конференції* (м. Ніжин, 25–26 квітня 2024 року). Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2024. С. 128-132.

Наукові публікації, що додатково відображають наукові результати дослідження:

1. Андрущенко О. П. Забезпечення прав людини в умовах тотальної інформатизації суспільства. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2023. № 4 (59). С. 114-124.

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.59.289661>.